

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

Cum Notulis

JOANNIS CLERICI;

Accesserunt ejusdem

De eligenda inter Christianos dissentientes Sententia, & contra Indifferentiam Religionum,

LIBRI DUO.

Editio novissima, ex collatione optimorum exemplarium emendata.

LONDINI.
Apud JOANNEM NOURSE.
MDCCLV.

VERITATIS ET VIRTUTIS

AMANTIBUS

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

VOBIS solis, si verum hic dicendum sit, quemadmodum omnino puto; vobis, inquam, solis scriptus est & dicatus liber Summi Viri *Hugonis Grotii*, qui Veritatem ac Virtutem amatis. Sine eo amore, non potest placere hoc opus, quod eo tendit ut Veritatem Evangelicam, ab omnibus partibus ac factionibus alienam, in clara luce collocet; idque eum in finem, ut Virtutem, eamque itidem Evangelicam in animis pariat. Verum ut vis earum probe sentiatur, oportet animum antea amare id quod verum & rectum est; qui enim men-

dacii amici ſunt, & vitio addicti, non poſſunt ejuſmodi cognitionibus adfici. Alioquin aurei libelli lectio prorſus eſt inutilis. *Eſtote factores Verbi*, ait Jacobus Ep. Cap. I. 22. & ſeqq. *& non auditores tantum, fallentes voſmet ipſos; quia ſi quis auditor eſt Verbi & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum nativitatis ſuæ in ſpeculo; conſideravit enim ſe, & abiit, & ſtatim oblitus eſt qualis fuerit; qui autem perſpexerit in legem perfectam libertatis & permanſerit in ea, non eſt auditor obliviosus factus, ſed factor operis; hic beatus in facto ſuo erit.* Qui legit hoc Opus *de Veritate Religionis Chriſtianæ*, ejuſque dogmata & præcepta perſpexit, nec tamen melior fit; is in deteriore ſtatu eſt, quam ſi numquam legiſſet. Eo enim non ſpectat ut nos tantum doctiores, ſed potiſſimum ut

meliores faciat. *Epictetus*, Stoïcæ ſectæ decus, homini qui ſe in Philoſophia profeciſſe putabat, cupiebatque ab *Epicteto* interrogari de doctrina, quæ erat in Libro *Chryſippi* de Adpetitu, ut videret quam adtente eum librum legiſſet, hoc reſponſum dedit: *Mancipium, non id quæro, ſed quomodo perſequaris & fugias* (bona ac mala) *quomodo adpetas atque averſeris? quomodo res adgrediaris, ut adſentiaris & te præpares? naturæne convenienter, an contra? ſi convenienter quidem, oſtende mihi, & dicam te proficere; ſin minus, diſcede.* Diſſert. Lib. I. c. 4. Sic & quiſquis legerit hoc Grotii opus, & quæ ei ſunt ad calcem adjecta, meliorque factus fuerit, is demum profeciſſe jure cenſebitur; ſin vero maneat in pravis habitibus doctrinæ Evangelicæ hic traditæ contrariis, nihil pro-

fecisse merito judicabitur, & indignus qui talia legeret; quæ non tantum eo spectant ut doctiores ab eorum lectione homines abeant, sed potissimum ut meliores fiant, atque ad ultimum usque halitum maneant. Quod Lectoribus nostris, non secus ac mihi, opto & voveo. Valete.

Dabam Amstedolami Calendis Martiis Anni à C. N. MDCCXXIV.

LECTORI
S. P. D.
JOANNES CLERICUS.

CEperat *Bibliopola consilium de recudendo hoc opere Grotiano, cum eum monui multa & gravia esse menda, in prioribus editionibus relicta, præsertim in testimoniis Veterum; quæ è re ejus erat emendari, & paucula, non sine fructu, in Notis addi posse; nec fore ingratum aut inutile Lectori, si subjungeretur libellus, quo ostenderetur ubi inveniatur quam purissima Christiana illa Religio, cujus veritatem demonstravit Vir summus. Ille vero continuo me orare, ut hoc in ejus gratiam præstare vellem; quod & pro observantia, qua* Grotii *memoriam colo, & propter rei utilitatem, non illibenter suscepi. Quomodo autem præstiterim, tui erit,* Lector Candide, *judicii. Permulta vitia Typothetarum emendavi, pluraque forte emendassem, si potuissem omnia loca invenire. Notulas perbreves addidi, quod satis uberes jam essent subjectæ, nec plures postulare à me-*

res ipsa videretur. Eas à Grotianis nomen meum distinguet. Denique libellum Grotianis adjeci, de eligenda inter dissentientes Christianos sententia, Ecclesiaque; in quo spero me nihil, præter mentem magni viri, aut certe præter veritatem protulisse. Argumentis usus sum quæ cuivis paullo prudentiori probarentur, facilibus, nec longe accersitis; atque ita statui gerere se in hoc negotio Christianos oportere, quemadmodum in gravissimis vitæ negotiis prudentissimi quique sese gerere solent. Abstinui ab omni acriore controversia, dictisque quibusvis acerbioribus; quæ abesse debent ab omnibus nostris de Religione judiciis, si modo per adversarios liceat. Stylo simplici, nec calamistris ullis inusto, animi mei sensa exposui, prout in re tam seria fieri oportere censebam; ubi pondus argumentorum, non lenocinia verborum, quæruntur. Qua in re, Grotium *meum sum imitatus, & imitabuntur, ut puto, quicumque serio & animo argumenti gravitate perculso de ejusmodi rebus scribere adgredientur.*

Dum autem hæc meditarer, misit ad me litteras eas, quas ad calcem videbis, Amplissimus juxta ac Doctissimus vir & cujus singulari humanitati multum debeo, à Serenis-

sima

ſima Magnæ Britanniæ Regina ad Regiam Celſitudinem Sereniſſ. Etruriæ Magni Ducis extra ordinem miſſus. Eas, cum bona ejus venia, commodum edi poſſe ad finem hujus voluminis judicavi, ut liqueret quid Grotius *de Eccleſia Anglicana ſenſerit; quæ quidem gratias ei habebit, ringentibus licet nonnullis hominibus, qui pugnantia inter ſe dogmata, Socinianiſmum, Papiſmum, imo & Atheiſmum longe doctiſſimo & religioſiſſimo viro objiciunt; ne, ut opinor, immortalia ejus Scripta legantur, quibus inania eorum dogmata funditus evertuntur. Qua in re, ut in multis aliis ſimilibus, fruſtra aliorum luminibus officere adhuc conati ſunt. Sed iis Deus ignoſcat (aliud enim nihil imprecor) & meliores eorum animis cogitationes injiciat; ita ut Veritatis & Pacis amore omnes tandem conjungamur, & in unum ovile, ſub uno paſtore Chriſto, conveniamus! Hoc te etiam,* OPTIME LECTOR, *vovere & exoptare nobiſcum decet; & ſic tibi ſane Deus, tuiſque omnibus adſit, prout rem, qua licebit, promovebis & omni ope adjuvabis! Vale.*

Dabam Amſtelodami Calendis Martiis Anni MDCCIX.

EIDEM

EIDEM. S. D. J. C.

IIS quæ ante octo annos dicebam nihil est, quod nunc adjiciam, nisi me, in hac secunda mea *Grotii* Editione, aliquot Notulas addidisse, & plura menda è Veterum testimoniis sustulisse. Vale.

Dabam Amstelod. Calendis Juniis Anni MDCCXVII.

IDEM de hac tertia etiam intellectum velim; cui etiam addidi Libellum, quo eorum sententiam oppugnavi, qui perinde esse putant in quacumque Christiana secta vivant. Vale.

Ibidem Calendis Martiis Ann. MDCCXXIV.

Nobi-

Nobilissimo Amplissimoque Domino,

D. HIERONYMO BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

In summo Auditorio Parisiensi.

Vir Nobilissime & Amplissime,

PEccem in Justitiam ipsam, si tempora ei in augustissimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Christianæ tutela, pars Justitiæ tuique muneris magna. Neque Justitia sinit, ut accessio hæc ad quemquam prius perveniat, quam ad eum, ex cujus nomine magnam tituli superbiam liber præfert. Non dicam me partem poscere de otio tuo, quod tibi tam late diffusa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longe abibis ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale Vir Maxime. Lutetiæ 27. Augusti, cIↃ IↃC XXXIX.

HUGO GROTIUS.

ANA-

ANACEPHALÆOSIS

eorum

Quæ ſingulis quibuſque libellis ab Auctore, in hoc Opere de VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ, tractantur.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

VI.

LIBER TERTIUS.

XVI.

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

XIX.

Liber Sextus.

J. C.

J. C. LIBER

De eligenda inter dissentientes Christianos [sen]tentia.

EJUSDEM LIBER

Contra indifferentiam Religionum.

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ

Ad Virum Amplissimum,

HIERONYMUM BIGNONIUM,

Advocatum Regium

In summo Auditorio Parisiensi.

LIBER PRIMUS.

§ I. *Occasio Operis.*

QUærere identidem ex me soles, Vir & de patria tua, & de literis, &, si id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum sit eorum librorum, quos pro Religione Christiana, patriæ meæ sermone, scripsi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, & quidem tanto cum judicio legeris, quantum excoluerint istam

materiam, philoſophica ſubtilitate, [1] Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem cum eruditione, tum facundia veſtras Philippus Mornæus. Quam ob cauſam videri poteſt magis ex uſu fuiſſe, alicujus illorum in ſermonem popularem verſio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi ſint, neſcio: te quidem, tam benigno ac facili judice, facile ſpero me poſſe abſolvi, ſi dicam, me lectis non illis tantum, ſed & Judæorum pro Judaïca vetere, & Chriſtianorum pro Chriſtiana Religione ſcriptis, uti voluiſſe meo qualicumque judicio, & animo dare negatam, cum id ſcriberem, corpori libertatem. Exiſtimabam enim pro veritate certandum, & quidem tali, quam ipſe animo approbarem: fruſtra enim daturum me operam, ut perſuaderem aliis, quæ non ante mihi perſuaſiſſem. Itaque ſelegi, ex veteribus ac novis, quæ mihi ſe probabant maxime, omiſſis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos ſubdititios eſſe aut certo ſciebam, aut merito ſuſpicabar. Quibus autem ipſe aſſentiebar, ea & ordine certo diſpoſui & expoſui, quam potui maxime populariter, & verſibus incluſi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propoſitum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, ſed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi

1 *Ræmundus Sebundus*, &c] Ætate *Grotii*, hi erant potiſſimi ea de re Scriptores; ſed a *Grotii* ævo innumeri Scriptores, Anglice præſertim & Gallice, de Veritate Religionis Chriſtianæ ſcripſerunt; quos tamen exemplo ſuo excitavit *Grotius*, quem recentiores ſunt imitati, & interdum etiam expilarunt. Quare prima tam piæ & tam neceſſariæ ſcriptionis gloria ad eum redundat. Ceterum ii, quos nomine adpellat, nondum præclarum hoc argumentum concoxerant, quamvis pio animo ſcripſerint. *Clericus*.

faciunt,

faciunt, fallerent. Itaque ſumpto exordio à laude noſtræ gentis, quæ navigandi ſollertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad ſuum tantum quæſtum, ſed & ad veræ, hoc eſt, Chriſtianæ Religionis propagationem, uterentur. Neque enim deeſſe materiam, cum per loginqua itinera paſſim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetiſtas, ut ſub imperio Turcæ, Perſæ, & Pœnorum; tum vero Judæos, & ipſos jam Chriſtianiſmi profeſſos hoſtes, diſperſos per maximas partes terrarum orbis: Neque deeſſe impios, qui abditum metu venenum, ex occaſione, apud ſimplices prodant: adverſum quæ mala optare me, ut recte armati ſint noſtrates, & qui ingenio præſtant, incumbant pro virili revincendis erroribus, cæteri ſaltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

§ II. *Deum eſſe.*

Ac primo quidem libro, ut oſtendam non eſſe rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod eſt, Numen eſſe aliquod. Id autem probare ſic aggredior. Res aliquas eſſe, quæ eſſe cœperint, ſenſu ipſo & confeſſione omnium conſtat. Eæ autem res ſibi non fuerunt cauſa ut eſſent: nam quod non eſt, agere non poteſt; nec ipſa res eſſe potuit, antequam eſſet. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint ſui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipſi aut conſpicimus, aut conſpeximus, fatendum eſt; ſed & de iis, unde illæ ortum habent, [2] donec tandem ad aliquam cauſam

2 *Donec tandem, &c.*] Quia dari non poteſt progreſſio, ut loquuntur, in infinitum. Eſt enim cauſa aliqua prima, eorum, quæ cœperunt, aut nulla; ſi quæ ſit prima cauſa, Deus eſt; ſi ulla prima cauſa eſſe negetur, oportebit nullam eſſe omnino

causam perveniamus, quæ esse numquam cœperit, quæque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessario. Hoc autem, qualecumque tandem sit, de quo mox agemus, idipsum est, quod Numinis, aut Dei voce significatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen esse aliquod, sumitur à manifestissimo consensu omnium gentium, apud quas ratio & boni mores non plane exstincta sunt, inducta feritate. Nam cùm, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem sint apud omnes, & sæpe mutentur; hæc autem notio nusquam non reperiatur, neque temporum vicissitudine mutetur, 3 quod ipsi etiam Aristoteli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino causam ejus aliquam dari convenit, quæ se ad omne genus humanum extendat: quæ alia esse non potest, quam aut oraculum Dei ipsius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit; quorum prius si admittimus, constat de quo quæritur: sin posterius, nulla sane ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quod, sive olim cognitas, sive nuper repertas orbis partes spectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid est

omnino causam rerum, quæ esse cœperunt, ac proinde eas per se exstitisse, seu e nihilo prodiisse, quod est absurdum. *Clericus.*

3 *Quod ipsi, &c.*] *Metaphys. Lib.* XI. *c.* 8. Ubi memoratis fabulis de Diis, ita loquitur: ῶν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον ὅτι θεὰς ᾤοντο τὰς πρώτας ὀσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειε, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένης, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν: *quorum si quis, distinctione facta, hoc tantum sumat quod primum fuit, quod Deos esse putarent primas substantias, divine dicta existimet, &, ut credibile est, sæpius inventa, quoad licuit, omni arte & philosophia & iterum deperdita, hasce illorum opiniones, quasi reliquias, ad hæc tempora servatas fuisse.* Clericus.

huma-

humanitatis, exserit se hæc notitia; cum apud gentes sapientia, aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile est. Nec est, quod opponat hic quisquam paucos, in multis sæculis, qui Deum esse aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam & paucitas ipsa, & quod statim intellectis argumentis rejecta universim est eorum opinio, ostendit, non provenire hoc ex usu rectæ rationis, quæ hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram esse contendebat; aut ex mente corrupta, sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: præsertim cum & historiæ, & alia scripta doceant, quo quisque fuit probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeo à pravo ingenio eorum maxime, quorum interest, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum judex, venire hanc à tam recepta antiquitus sententia discessionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, sive generum successionem absque ullo primordio, sive atomorum concursum, sive aliud quidvis; 4 id non minores, si non majores, habere difficultates, neque eo, quod receptum est, magis esse credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, satis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere; si

4 *Id non minores*, &c] Potuisset *Grotius*, sine ulla temeritate, dicere, multo majores esse difficultates in eorum sententiis, qui volunt Mundum æternum esse, semperque fuisse, qualis est, vel sponte sua e nihilo prodiisse, vel atomorum fortuito concursu esse conflatum; quæ sententiæ plenæ sunt apertis repugnantiis, ut multi, à tempore *Grotii*, adcuratius demonstrarunt; inter quos suo merito eminet vir doctissimus *Rudolfus Cudworthus*, in Opere Anglico *de Systemate Intellectuali Universitatis Rerum:* suntque etiam alii præstantissimi Theologi & Physici Angli. *Clericus.*

quid vident, satis vident, quàm hoc sit homine indignum; qui modo mentem habere se credat, quam nec ipsam videt. Nec si capere Dei naturam nostro ingenio non possumus, ideo talem esse naturam negandum est. Est enim id inferioris cujusque proprium, ut quæ se superiora atque excellentiora sunt, capere non possit. Ne bestiæ quidem, quid homo sit, capiunt; multoque minus sciunt, qua ratione homines respublicas instituant, ac regant, astrorum cursus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipsarum captum superant. Atque ex hoc ipso homo, quippe supra bestias nobilitate naturæ constitutus, idque non à sese, inferre debet id, à quo superior bestiis est constitutus, non minus sese superius, quam ipse sit bestiis; ideoque esse aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, sui captus modum excedat.

§ III. *Deum esse unum.*

Evicto Numen esse aliquod, restat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures esse Deos, sed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut supra jam dictum est, est id, quod est necessario, sive per se: necessario autem, sive per se, quidque est, non qua in genere consideratur, sed qua actu est: [5] actu autem sunt res singulæ. Quod si plures Deos ponas, jam in singulis nihil invenias, cur necessario sint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum singularium congenerum est ex causarum fœcunditate, pro qua plures ipsæ res enascuntur,

5 *Actu autem sunt res singulæ.*] Sed res plures singulæ sunt individuæ plures naturæ. Ideoque hoc argumentum omitti forte, sine bonæ causæ detrimento, potuit. *Clericus.*

ſcuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec cauſa ulla eſt. Tum vero in ſingulis diverſis ſunt quædam proprietates ſingulares, quibus inter ſe diſcriminentur: quas in Deo, qui natura eſt neceſſaria, ponere non eſt neceſſarium. Neque vero uſquam ſigna deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc univerſitas unum facit mundum: in eo [6] unum pulcherrimum, ſol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, ſi duo eſſent, aut plures dii, libere agentes & volentes, poſſent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem poſſe Deo indignum eſt.

§ IV. *In Deo esse omnem perfectionem.*

Ut cætera Dei attributa noſcamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi ſolet (utamur nunc ſane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non ſuppeditat; Græcum eſt τελειότης) in Deo eſſe, hinc intelligitur: quod quæcumque eſt perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei eſt. Quæ cœpit, neceſſe eſt habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat eorum quæ ſunt, ſequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in cauſa fuerint, ut ſecundum eas cauſa efficere aliquid poſſit, & proinde omnes in prima cauſa. Neque prima cauſa ulla perfectione poſtea orbari potuit: non aliunde, quia quod æternum eſt, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero à ſe, quia natura omnis ſuam perfectionem appetit.

6 *Unum pulcherrimum, ſol.*] Certe vorticis hujus noſtri, ut more hodierno loquar, ſolaris incolis: ſicut aliis vorticibus centra illa ignea, quæ *ſtellas* vocamus. *Clericus.*

§ V. *Et quidem infinitam.*

Addendum est, esse has perfectiones in Deo, modo infinito: quia attributum cujusque finitur, aut quia causa, per quam exsistit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipsa tantum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam sui communicat: nec ipse aliunde capit quicquam exsistens, ut ante diximus, per se, sive necessario.

§ VI. *Deum esse æternum, omnipotentem, omniscientem, omnino bonum.*

Cum vero apertissimum sit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona sunt, his, quæ minus sunt talia; sequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinite. Itaque esse eum vitæ infinitæ, id est, æternum, pollentiæ immensæ, id est, omnipotentem, sic & omniscientem, & omnino sine ulla exceptione bonum.

§ VII. *Deum esse causam omnium.*

Quæcumque autem subsistunt, à Deo exsistendi habere originem, connexum est his, quæ ante diximus. Conclusimus enim, id quod per se, sive necessario est, unum esse. Unde sequitur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diverso à seipsis. Quæ autem aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo, quod ortum numquam est, id est, à Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, sed ipse id quodam modo sensus evincit. Nam si humani corporis admira-

bilem constructionem intus extraque conspicimus, & ut omnia ibi, etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum ac medicorum præstantissimi numquam ea satis possint admirari, ostendit hoc opificem naturæ esse mentem excellentissimam: qua de re videri potest [7] Galenus, præsertim qua parte oculi & manus usum examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, sed ad finem certum collocatæ ac figuratæ sunt eorum partes. Neque animantium tantum, sed & plantarum & herbarum, ut à Philosophis accurate notatum est. Idem egregie [8] Strabo notavit in aquarum positu, quæ, si materiæ qualitatem respicias, mediæ esse debuerunt inter terram atque aërem, cum nunc terris interfusæ sint; nimirum, ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obstaret. Ob finem autem agere non est, nisi intelligentis naturæ.

7 *De usu partium.* Lib. III. c. 10. qui locus lectu dignissimus, at prolixior quam huc transferri queat. Sed hæc adcuratius multi recentiores, in Anglia, Physici & Theologi exposuerunt. *Clericus.*

8 *Strabo notavit.*] Locus est libro XVII. ubi cum distinxisset opera Φύσεως, *naturæ*, id est, *materiæ*, & προνοίας, id est, *divinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ' ἔνυδρον ζῷον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῦ κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ εἰσοχὰς, ὥστ' ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ καὶ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀποκρύπτον τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ἐφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζῴοις καὶ φυτοῖς. *Sed cum circum terram situs sit aquæ naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multisque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra exstantias, depressionesque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod sub ea est terræ: per illas vero attolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus eæ ipsæ humano generi, & quæ huic inserviunt, animalibus plantisque essent usui.* Observarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, & Abenesdra, inter Christianos vero Chrysostomus de Statuis nono sermone.

Neque vero singula tantum ad peculiarem suum finem ordinantur, sed & ad communem Universi; ut apparet in aqua, [9] quæ contra naturam sibi propriam sursum movetur, ne inani interposito hiet Universi compages, ita facta, ut continua partium cohæsione semet sustineat. Finis autem hic universalis intendi, & vis ad eum finem inseri rebus non potuit, nisi ab intellectu, cui subesset hoc Universum. Quin & bestiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat à ratione aliqua proficisci: quod in formicis, & apibus maxime apparet; sed & in aliis quibusdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipsis inesse vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod semper agunt consimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare [1] ab extrinseca ratione ipsas aut dirigente, aut efficaciam suam ipsis imprimente, necesse est ista proficisci: quæ quidem ratio non aliud est, quam quod Deus vocatur. Jam vero cœlestia quoque sidera,

9 *Quæ contra naturam.*] Hæc habet vir summus ex Peripatetica Philosophia, quæ aquam metu vacui per antlias adscendere statuebat; quod pondere aëris fieri jam omnibus constat. Sed in gravitate, quemadmodum à Recentioribus explicatur, non minus ordo Universi, & Conditoris sapientia elucent. *Clericus.*

1 *Ab extrinseca ratione.*] Imo vero fiunt ab ipsa anima Brutorum, quæ eatenus facta est Rationis particeps, ut talia facere possint, non alia. Alioqui Deus ipse in iis vice Animæ ageret, quod vix persuaderi adcuratius philosophanti possit. Nihil vetat sentientium & intelligentium Naturarum plures esse ordines, quorum infimi sint in corporibus Brutorum. Nam Bruta machinas esse mere corporeas, quod voluit *Ren. Cartesius*, nemo, ut puto, serio credidit. Sed quid fit, inquies, iis animabus, cum Bruta moriuntur? Id vero nescio, nec propterea minus verum iis animas inesse. Non necesse est nos omnia scire, nec propterea neganda sunt ea, quorum rationem reddere non possumus. Tenenda sunt ea, de quibus constat, atque æquo animo sunt ignoranda, quæ scire non possumus. *Clericus.*

sidera, & quæ in iis maxime eminent, sol & luna, cursus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam possit. Nam cum alioqui multo simplicior fuisset per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum spatia beneficia ipsorum pertingerent. Sicuti vero terrarum usus penes animantia est, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentissima quæque, exsuperantia ingenii, sibi subjicit. [2] Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo usque vis hominis non possit pertingere, ut & cœlestia lumina sibi servire cogat, nec illa ultro se homini mancipasse credenda sint: sequitur, ut superior quædam sit Mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra posito operas perpetuas præstent: quæ ipsa Mens non alia est, quam opifex siderum, atque universi. [3] Motus autem siderum, [4] qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifeste ostendunt non vim materiæ, sed liberi agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte positus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri

2 *Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo & de natura Deorum secundo.

3 *Motus autem siderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides Ductore dubitantium parte II. c. 24. Quod si terram perpetuo moveri statuas; res sub aliis nominibus eodem redibit.

4 *Qui eccentrici &c.*] Ex vulgari hæc omnia, ut & sequentia nonnulla, opinione, quæ jam explosa. Sed non minus divinæ potentiæ efficacia cernitur in constantibus illis motibus Planetarum ellipticis, circa Solem, per fluidissimum verticem; ita ut nec accedant umquam, nec recedant, plusquam solent, à centro, semperque pari obliquitate Solis æquatorem secent. *Clericus.*

potest, quod sidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipsa vero mundi figura perfectissima, scilicet, & partes ejus in cœli quasi sinu conclusæ, atque ordine admirabili dispositæ, satis loquuntur, non casu hæc confluxisse, sed ab intellectu, & quidem excellentissimo, esse constituta. Nam quis adeo stultus est, ut à casu aliquid tam accuratum exspectet, quasi credat, casu lapides & ligna, [5] in domus speciem coalitura, aut ex jactis forte literis exstiturum poëma: cum & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspiciens à casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab æterno exstitisse hominum genus, sed à certo tempore communem stirpi sumpsisse originem, evincunt inter alia, [6] artium progressus,

5 *In domus speciem.*] Aut navis, aut balistæ.

6 *Artium progressus & incultæ olim terræ, quæ habitari postea cœperunt.*] Tertullianus ex historiis hoc tractat, libro de Anima, sectione XXX. *Invenimus autem apud omnes commentarios, etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse,* &c. Et mox: *Ipse orbis in promptu est cultior in dies & instructior pristino.* Duo hæc argumenta Aristotelis sententiæ, quæ numquam cœpisse vult genus humanum, auctoritatem apud historiarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius V. 325.

Præterea si nulla fuit genitalis origo
Terrarum & cœli, semperque æterna fuere,
Cur supra bellum Trojanum & [illegible] ra Troiæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quo tot facta virum toties cecidere? nec usquam
Æternis famæ monumentis insita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recensque
Natura est mundi, neque pridem exordia cœpit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt
Multa, modo organici melicos peperere sonores

& quæ ibi sequuntur plura. Virgilius Ecloga VI.

—ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener Mundi concreverit orbis.

Item Georgicon I.

Ut varias usus meditando extunderet artes,

Paulatim

progressus, & incultæ olim terræ quæ habitari postea cœperunt, quod & insularum sermo testatur profectus

Paulatim & sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circumdare saltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagoque alius trahit humida lina:
Tum ferri rigor atque argutæ lamina serræ,
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. I. Satyra III.

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter,
Unguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere: dehinc absistere bello,
Oppida cœperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis historiæ circa initium: *Quare sic accipi velim, ut sicubi vidua fama sua nomina, qualia fuere primordio ante ullas res gestas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem indies fieri mensuram observatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum sunt mille anni ex quo initia sapientiæ nota sunt.* Tacitus Annalium III. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine pœna aut coërcitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, & pro modestia ac pudore, ambitio & vis incedebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant.* Neque vero non aliis tantum, sed nec plene sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere numquam cœpto, ὑπόθεσιν. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidæ Ductoris dubitantium parte II, in præloquio Libri secundi de Cœlo, capite primo; ejus quod ipse hac in re ponit πίστιν persuasionem esse dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν, demonstrationem. Est vero ejusdem Philosophi dictum libro III.

de

profectus à terris adjacentibus. Tum vero instituta quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni,

de Anima, cap. III. δόξῃ ἕπεται πίςις. *Opinionem sequitur persuasio.* Præcipuum autem ejus argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum & universum, sed generatum, quod est ἀσύςατον. Libro XII. Metaphysicorum cap. VIII. verisimile ait eandem artem sæpius inventam corruptamque. Libro autem III, capite ultimo de Generatione animantium sic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἂν εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γενέσθαι τὸν ἕτερον, ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισαμένε τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis conjiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero evenisse, aut ut vermiculi primum exsisterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicasset, addit: ὅτι μὲν οὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυεῖν τέτοιν εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. *Quare si quod initium exsistendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse manifestum est.* Idem Aristoteles Topicorum I. c. XI. Ἔςι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ ἐχ οὕτως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγυς πιθανὺς) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν, ὄντων μεγάλων, χαλεποὶ οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδῶναι, οἷον πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ ἔ. καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειεν ἄν τις. *Quæstiones sunt de quibus & in alteram partem est ratiocinari: ubi nempe disputari potest, res sic se habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta sunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipsæ sint graves, causas cur sic vel sic se res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno sit Mundus, an non: nam talia solent venire in disputationem.* De eadem re idem differens libro I. de cœlo. cap. 10. ἅμα δὲ καὶ μᾶλλον ἂν εἴη πιςὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκοόσι τὰ τῶν ἀμφισβητέντων λόγων δικαιώματα: *Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, si prius disputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus, ubi causas adfert cur sacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τε παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, *comprehensu facile illud quod tradunt de Universi hujus fabricatione.* Sume de Platone Mundi originem fuisse aliquam: ab Aristotele non esse genitum: & habebis ipsam Judæorum Christianorumque sententiam.

accepta

accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, & nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum solemnia, & incestorum fuga.

§ VIII. *Ad objectionem de mali causa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adscribi non posse; ut qui perfectissime, sicut ante dictum est, bonus sit. Nam cum diximus, Deum omnium esse causam, addidimus, eorum, quæ vere subsistunt; nihil enim prohibet, quominus ipsa, quæ subsistunt, deinde causæ sint accidentium quorumdam; quales sunt actiones. Deus hominem & mentes, sublimiores homine, creavit cum agendi libertate; quæ agendi libertas vitiosa non est, sed [7] potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum adscribere auctorem nefas est. At sunt, quæ alio sensu dicuntur mala, quia certæ personæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto respondentem, nihil vetat: cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imo sæpe hæc ab ipsa bonitate proficis-

7 *Potest sua vi,* &c.] Prævidit quidem etiam Deus fore ut naturæ liberæ libertate sua abuterentur, indeque multa mala & physica & moralia exoritura; nihilo secius abusum illum, consectariaque ejus pati maluit, quam naturas libertate præditas non creare. Quid ita? Quia cum natura libera sit præstantissima creatura, quæque summam Opificis potentiam quam maxime ostendit; Deus noluit incommoda ex naturæ mutabilitate promanantia antevertere, quia ea potest, cum visum erit, per totam æternitatem emendare; iis modis, qui nonnisi bonitati ejus convenientissimi esse possunt, quamvis eos nondum revelarit. Qua de re, multa nuper Gallico sermone scripsimus, contra Manichæorum personatum patronum *Pet. Bælium.* Clericus.

 cantur,

cantur, ſicut à bono medicò ingratum ſapori pharmacum.

§ IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hic obiter eorum ſententia, qui [8] duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum poſuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter ſe deſtructio ſequi poteſt, ordinata conſtructio non poteſt. Neque vero ſicut aliquod eſt per ſe bonum, ita aliquod eſſe per ſe & omni modo malum poteſt: cum malum defectus ſit quidam, qui eſſe nequit, niſi in re exſiſtente: ipſum autem exſiſtere jam [9] boni eſt aliquid.

§ X. *Univerſum à Deo regi.*

Dei autem providentia regi hoc univerſum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, ſed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid eſt quaſi vice intellectus, curam habent eorum, quæ a ſe producta ſunt. Quæ perfectio cum pars ſit bonitatis, a Deo removenda non eſt; eoque magis, quod ſit ipſe, & omniſcius, & omnipotens, ita ut non poſſit non cognoſcere ea, quæ aguntur, aut agenda ſunt, eaque ipſe temperare ac dirigere facillime poſſit: quo & illud pertinet, quod ſupra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam, ob finem univerſalem.

§ XI. *Etiam ſublunaria.*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc [1] cœli orbibus includunt, cum ex ratione jam

8 *Duo Principia.*] Reſpicit veteres Zoroaſtris diſcipulos & Manichæos. *Clericus.*

9 *Boni eſt aliquid.*] Sed agitur hic de bono morali, non de phyſico, qualis eſt exſiſtentia. Præſtitiſſet hac ratiocinatione abſtinere. *Clericus.*

1 *Cœli orbibus, &c.*] Hæc fuit ſententia *Ariſtotelis*. Vide *Plutarchum*

jam allata, & ad res omnes conditas vim suam exserente apparet: tum inde etiam, quod astrorum cursus, ut Philosophorum potissimi agnoscunt, & experientia satis demonstrat, ordinati sint [2] ad usum hominum. Æquum autem est, ut magis curetur id cujus gratia est aliud, quam quod in usum alterius comparatum est.

Etiam singularia.

Neque minus falluntur, [3] qui universalia ab eo curari volunt, non & singularia. Nam si ignorari à Deo singularia volunt, quod quidam profitentur, ne se ipse quidem Deus agnoscet. Neque vero infinita erit scientia, quod jam ante conclusimus, si ad singula non extenditur. Quod si & illa cognoscit Deus, quidni et curet, præsertim cum & singula, qua singula sunt, ordinentur ad finem certum cum peculiarem, tum universalem: & ipsa rerum genera, quæ à Deo conservari illi ipsi auctores agnoscunt, non subsistant, nisi in singulis, ita ut si singula perire possint, abdicata à divina providentia, possint & ipsa genera.

§ XII. *Probatur id ex conservatione Imperiorum.*

Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & Philosophi & Historici agnoscunt,

tarchum de placitis Philosophorum, L. II. c. 3. & *Atticum* apud *Eusebium* de Præp. Evangelica Lib. v. c. 5. *Clericus.*

2 *Ad usum hominum*] Si non hominum solorum, cum nobis non constet, nullas alias esse intelligentes naturas, in aliis Planetis; certe partim & quatenus iis utimur, sine ullius alius creaturæ injuria. Cum Sole carere nequeamus, propter nos esse creatum merito contendimus; nisi, quod absurdum esset, nos à casu quæ necessaria nobis sunt accepisse fingamus; ut si quis incideret in domum omnibus necessariis instructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui solus ea frui potest, instructam putaret. *Clericus.*

3. *Qui universalia, &c.*] Ea fuit sententia Stoïcorum, de qua vide *Arrianeas* Dissertationes *Epicteti* Lib. I. c. 12. & *Just. Lipsium* in Physiol. Stoïca. *Clericus.*

in

in conſervatione rerum-publicarum: primum univerſim, quod ubicumque [4] ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper: deinde ſæpe etiam ſpecialiter, in longa duratione hujus aut illius formæ imperii, per multa ſæcula, ut regii apud Aſſyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quamquam enim humana ſapientia aliquid in hoc poteſt: tamen, ſi recte conſideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinſecus nocere poſſint, & agnatæ quaſi rebus viciſſitudines; non videtur tam diu imperium aliquod poſſe ſubſiſtere, niſi peculiari quadam Divini Numinis cura; quæ evidentius etiam ſpectatur, [5] ubi Deo viſum eſt mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam ſibi deſtinatam, inſtrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæſare dictatore, apud Tartaros [6] Cingi, [7] apud Sinenſes Namcaa: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt ſupra votum, magis quam fert ſolita caſibus humanis varietas: quæ tanta eventuum ſimilitudo, & ad certum finem quaſi conſpiratio, indicium eſt providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere caſus eſſe poteſt:

4 *Ordo ille regendi*, &c.] Quia ſine eo Societas Humana non conſtat, nec ſine Societate Genus Humanum conſervari poteſt. Unde colligere eſt à Providentia Divina homines creatos, ut in Societate viverent, legibuſque uterentur, ſine quibus nulla eſt, nec eſſe poteſt Societas. *Clericus.*

5 *Ubi Deo viſum eſt mutare imperia.*] Lucretius ipſe:

Uſque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

6 *Cingi,*] Videtur intelligere Genghiz-Can, qui ex Tartaria Orientali ortus, ac urbe Caracarom, non tantum Tartariam, ſed & ſeptemtrionalem Sinam, Indiamque ſubegit. Ab eo orti Mogolenſes Reges, & Tartariæ Minoris Principes. Cujus vita Gallice exſtat, Lutetiæ anno 1710. edita. *Clericus.*

7 *Apud Sinenſes Namcaa.*] Suo jure nominari hic poſcit Peruani imperii inchoator Manca-Capacus. [Vid. *Garſilazzum de la Vega, in Incarum Hiſtoria.*]

test: at centies si quis eumdem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci.

§ XIII. *Ex miraculis.*

At certissimum divinæ providentiæ testimonium præbent miracula, & prædictiones quæ in historiis exstant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quæ testes sui temporis idoneos habuerunt, id est, tales quorum nec judicium, nec fides laboret, rejicienda non sunt, quasi omnino talia fieri non possint. Nam cum Deus sit omnipotens, quid est, cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à se constitutum, & sibi opificii jure subjectum? Quod si quis dicat, talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuisse proficisci, concedi sane potest: sed hoc ipsum viam struit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero & quod illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipsas facere, aut sapienter permittere censendus est; cum in regnis bene constitutis nihil fieri soleat, extra communes leges, nisi summi rectoris arbitratu.

§ XIV. *Præsertim autem apud Judæos, quibus fides adstruitur ex duratione Religionis.*

Miracula autem aliqua revera aliquando esse conspecta, etiamsi de aliarum historiarum fide dubitari possit, vel sola Judaïca Religio facile evincat; quæ jampridem omnibus humanis auxiliis destituta, imo contemtui ac derisui exposita, per omnes ferme mundi plagas, [8] in hunc diem perdurat;

8 *In hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαρῶν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν

perdurat; cum [9] Religiones aliæ omnes (excepta Chriſtiana, quæ Judaïcæ quaſi perfectio eſt,) aut evanuerint, ſimulatque ſubducta eſt ipſis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo ſuſtententur, ut Mahumetiſmus. Quod ſi quæratur, quæ ſit cauſa, cur Judaïca Religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia adferri aut fingi, quam quod, qui nunc ſunt à ſuis parentibus, ut illi rurſum à ſuis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Moſis ac Joſuæ ætate vixerunt, [1] certa ac conſtanti traditione

τῶν ἀςυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικνεμένων πάντων, καὶ προσπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, ἐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνασμένως περὶ τέτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιςα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνέμενοι τὰ πατρῶα. *Quare quamquam & maledictis impeti ſolent à viciniis adveniſque, & injurioſe ſæpe tractati ſunt à Perſicis Regibus ac Satrapis; non poſſunt à ſententia deduci, ſed pro ea palam omnes cruciatus ſæviſſimaſque mortes ſubeunt, nec adduci poſſunt ut patria inſtituta abdicent.* Locum nobis ſervavit Joſephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam ſuam conſtanter negarunt. Bene autem, libro contra Appionem altero, oſtendit Joſephus, hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo perſuaſionem de Deo legum ſuarum auctore; quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus auſi ſunt umquam; ne tunc quidem cum in exſiliis longinquis, ſub exterorum Regum imperio, omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proſelytis: *Tranſgreſſi in morem eorum idem uſurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos, exuere patriam; parentes, fratres vilia habere.* Nempe, præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligioſus. Vide & quæ de Judæorum conſtantia Porphyrius tradidit libro, De non edendis animalibus, ſecundo, & quarto; ubi & Antiochi mentio, & inter Judæos ſpeciatim conſtantiæ Eſſenorum.

9 *Religiones aliæ omnes.*] Imo & leges etiam illæ laudatiſſimæ Lycurgi, quod & Joſephus notavit & Theodoretus.

1 *Certa ac conſtanti traditione, &c.*] Cui fidem habemus, quia Deo tanti erat condere Religionem, in qua unum Deum omnium

tione acceperint ea miracula, quæ cum alias, tum maxime in ipſo Ægypti exitu, atque itinere, & in Chananææ ingreſſu, contigerant; quorumque ipſi illi progenitores eorum teſtes fuerant. Neque vero credibile eſt, alioqui fieri potuiſſe, ut ingenii ſatis contumacis populus, legem tot ritibus oneroſam in ſe ſuſciperet: aut ut homines ſapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumciſionem eligerent; quæ & [2] ſuſcipi ſine dolore gravi nequiret, & [3] ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo ſe commendare poſſet, extra Deum auctorem.

§. XV. *Moſis veracitate & antiquitate.*

Moſis quoque ſcriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita ſunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipſum commendatum ac populo præfectum perpetua, inter Hebræos, fama ſemper conſtitit: ſed & quod nec ſuæ gloriæ, nec ſuorum commodis eum ſtuduiſſe, ſatis appareat, cum & peccata ſua, quæ diſſimulare poterat, ipſe tradiderit, & regni ſacerdotiique dignitatem aliis adſignaverit, ſua poſteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia ſatis oſtendunt, nihil ei cauſæ fuiſſe, cur mentiretur: ſicut nec fucata aut illecebroſa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare ſolet; ſed & ſimplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata ſcriptorum Moſis antiquitas, cui nullum aliud ſcriptum poſſit contendere: cujus argumentum

nium Creatorem, & quidem ſpiritualem eſſe, eumque ſolum colendum docebatur. *Clericus.*

2 *Suſcipi ſine dolore gravi nequiret.*] Μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, *cum gravibus doloribus* factum, ait Philo.

3 *Et ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo, πρᾶγμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

& hoc est, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [4] litteras se aliunde accepisse fatentur, quæ apud ipsos litteræ & ordinem & nomen & [5] ductum quoque veterem non alium habent,

4 *Litteras se aliunde accepisse fatentur*] Herodotus Terpsichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταῤῥυθμίσαντες σφέων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἔφασαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. *Iones cum a Phœnicibus litteras didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam. Et cum usu effecere, ut æquum erat, ut litteræ illæ, quod eas Phœnices in Græciam attulissent, Phœnicia dicerentur.* Timon dixit:

Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.
Cadmi Phœnicia signa.

Callimachus:

Καδμὸς, ἀφ' οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Litteras Phœnicias sive Punicas dixit & Plutarchus Symposiacorum lib. IX. problemate III. ubi & Alpha lingua Phœnicum ait significare bovem, quod verissimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γράμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Mosem primum fuisse sapientum, atque ab eo datam litteraturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerit.* Nimirum, lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diversa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων· *Loquebatur is verba quædam ignota: qualia sint Hebraïca aut Phœnicia.* Chœrilus in versibus de Solymis, quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto,

Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.
Hi vero ore suo Phœnicia verba sonabant.

Vide Scenam Punicam Plauti, ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas Sicut autem lingua Phœnicibus eædem & Hebræis, ita & litteræ Hebræorum vetustissimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos, Josephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eusebii CIↃ IↃC XVII, & Gerardum Vossium Grammatices Libro I. cap. X. [ac præsertim *Sam. Bochartum*, in Chanaane.] Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro I. & Eusebium Præparatione Evangelica, Libro X. cap. V.

5 *Ductum quoque*, &c.] Intelligendæ Samariticæ litteræ, quæ eædem ac Phœniciæ, ut ostenderunt *Lud. Capellus*, *Sam. Bochartus*, aliique. Nos quoque Gallice de iis egimus, *Bibliotb. Selecta* Vol. XI. *Clericus.*

quam

quam Syriacæ sive Hebraïcæ: sicut & [6] antiquissimæ leges Atticæ, unde & Romanæ postea desumptæ sunt, ex legibus Mosis originem ducunt.

§ XVI. *Testimoniis extraneorum.*

Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Judaica Religione testimonia, quæ ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita habuisse, ut Mosis scripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine scripta reliquit, eadem ferme erant & [7] in antiquissimis Phœnicum historiis, quas

6 *Antiquissimæ leges Atticæ,*] Exemplum habes illustre in fure nocturno, qua de re egimus lib. II de Jure belli, cap. I. § 2. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικαζέσθω ὁ ἀγχιστεύς, quam Terentius sic exponit,

Lex est, ut orbæ qui sint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hæc lex jubet.

Donatus autem ad eum locum sic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica est.* Sumpta, nimirum, ex lege Mosis, Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, si cui cura fuerit quærere. Ut ἰσχοφόρια ex festo Tabernaculorum: legem ne Pontifex nisi virginem & civem ducat: ut post sorores ad successionem vocentur agnati. [Ideo leges Atticæ consentaneæ sunt in multis Hebraicis, quod Attici multas consuetudines Cecropi Ægyptio deberent; quodque apud Hebræos Deus multas Ægyptiorum institutis, quibus Hebræi adsueti erant, similes leges tulerit, iis tamen emendatis quæ noxia esse poterant; quod nos ad Pentateuchum sæpius ostendimus & ante nos *Joan. Spencerus*, in Opere de Legibus Ritualibus Hebræorum. *Clericus.*]

7 *In antiquissimis Phœnicum historiis, quas a Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius;*] Inde hæc nobis servavit Eusebius Lib. I. Præparationis capite x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες. ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτε δὲ. φασὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος. αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων· αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτο τινές φασιν ἰλύν· οἱ δὲ ὑδατώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις τῶν ὅλων. *Phœnicum Theologia principium hujus Universi ponit aërem*

[1] unde apud Linum, [2] Hesiodum, & Græcorum plures

1 *Unde apud Linum*] Versu supra citato.

2 *Hesiodum*] In Theogonia.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης.
Ἠδ' Ἔρος ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελής, πάντων τε θεῶν, πάντων τ' ἀνθρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ ἡμέρα ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.

Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, divum certissima sedes,
Summa tenent qui templa nivei tangentis Olympi,
Tartaraque obscuro terræ conclusa recessu.
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulsor Amor, hominumque Deumque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum simul & Noctem Chaos edidit atram,
Æthera supremum genuit Nox atra, diemque,
Quos commista Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus, scilicet, Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ἔρεβος est ערב Mosis, quem sequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην.

Vim primum immensam chaëos, quæ rebus origo.

In Argonauticis ejusdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίου χάεος μελίηφατον ὕμνον,
Ὡς ἐπάμειψε φύσεις· ὥς τ' οὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν πυθμένα τε θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν Ἔρωτα.
Ὅσσα τ' ἔφυσεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἀπ' ἄλλου.

Antiqui Chaëos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutarit, & ut sit conditus æther,
Terraque latipatens, fundamina que æquoris alti,
Consiliique potem, quo nil prius exstat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc sua sumsit Apollonius, in ejusdem argumenti libro:

Ἤειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα,
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ,
Νείκεος ἐξ ὀλοοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.

Namque canebat, uti tellus, cælumque, salumque

plures Chaos ab aliis ovi nomine ſignificatum; & animantium, ac poſtremo hominis, & quidem ad divinam effigiem exſtructio; & in animantia cætera dominium homini datum: quæ paſſim apud

Miſta aliis alia & communem
nacta figuram,
Cæperunt cæca tandem diſcedere
pugna.

Epicharmus Comicorum vetuſtiſſimus antiquam traditionem referens:

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶ-
τον γένεσθαι θεῶν.

Sed Deos primum exſtitiſſe fer-
tur ante omnes chaos.

Ariſtophanes in Avibus conſervatus à Luciano in Philopatride & Suida:

Χάος ἦν καὶ νὺξ Ἔρεβός τε
μέλας πρῶτον, καὶ Τάρτα-
ρος εὐρύς.
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν.
Ἐρέβου δ' ἐν ἀπείρασι κόλ-
ποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ
ἡ μελανόπτερος ὠὸν.
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις
ἔβλαστεν Ἔρως ὁ ποθεινὸς.
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυ-
σαῖν, εἰκὼς ἀνεμώδεσι δί-
ναις.
Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μι-
χθεὶς νυχίῳ, κατὰ Τάρταρον
εὐρὺν,
Ἐνεόττευσεν γένος ἡμέτερον,
καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς
φῶς·
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθα-
νάτων πρὶν Ἔρως συνέμιξεν
ἅπαντα.
Συμμιγνυμένων δ' ἑτέρων ἑτέ-
ροις γένετ' οὐρανὸς ὠκεανός
τε.
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μα-
κάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos & Nox primum erat
atque Erebus nigricans &
Tartarus ingens:
Nec humus, nec cælum erat
aut aër: tunc, ceu vi flumi-
nis ovum
Gremium ſuper infinitum Erebi
peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emerſit Amor
circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis,
par magni turbinis auræ:
Qui deinde volans miſtuſque
chao, ſtabat qua Tartarus,
atro,
Noſtrum genus edit & in dias
producit luminis oras.
Neque enim Divum genus ante
fuit quam junxit cuncta Cu-
pido:
Simulatque hæc ſunt aliis com-
miſta alia, æther prodit &
æquor,
Et terra, beatorumque Deum
genus immortale.

Cuivis vel leviter inſpicienti apparet ſumpta hæc e traditione Phœnicum, quibuſcum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquiſſimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus eſt תהום, ἄβυσσος. Amor ex voce מרחפת, ut ſupra indicatum eſt: quo & illud Parmenidis pertinet:

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μη-
τίσατο πάντων.

Omnibus ex divis primum per-
fecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

Dei facta omnia, [4] etiam Epicharmo [5] & Platonicis

des factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Eurysus Pythagoreus libro de fortuna: Τὸ σκᾶνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λώστω· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπω χρώμενος ἑαυτῷ. *Hominem corpore similem reliquis, quippe ex eadem constantem materia: sed ab optimo effectum artifice, qui in eo faciendo semetipsum habuit exemplar.* Ubi σκῆνος est corpus, ut Sapientiæ IX. 15. 2 Cor. V. 1. & 4. Adde quod Horatius animam vocat,

———*Divinæ particulam auræ.*

Virgilius, *Ætherium sensum.* Juvenalis vero Satyra XV.

———atque adeo venerabile soli
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum à cœlesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona & terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phædone. Cicero de Natura Deorum II. *Nam cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique, quasi cognationis & domicilii pristini, conspectum excitavit.* Sallustius initio belli Catilinarii: *Omnes homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius Libro II. cap. 26. *Hipparcus numquam satis laudatur, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

4. *Etiam Epicharmo.*]

Ὁ δέ γε τ' ἀνθρώπω λόγος πέφυκ' ἀπὸ τῶ Θεῶ λόγω.

Et Dei à ratione ratio nascitur mortalium.

5. *Et Platonicis*] Amelius Platonicus: Καὶ οὗτος ἄρα' ἦν ὁ λόγος, καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, καὶ νὴ δί' ἂν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ, ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀξίᾳ καθεστηκότα πρὸς Θεὸν εἶναι, δι' οὗ τὰ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι, ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶον καὶ ζωὴν εἶναι καὶ ὂν πεφυκέναι *Hæc itaque illa Ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo & Heraclitus censuit: eadem profecto quàm barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imo & in condito statu Deo adstitisse, per quem omnia omnino facta, in quo id quod fit animal & vitam & esse suum haberet.* Barbarus quem dicit, est Joannes Euangelista, cujus temporibus serior aliquanto Amelius. Verba ejus servavit nobis Eusebius Præparationis lib XI. cap. 19. & Cyrillus lib. VIII, contra Julianum. Meminit ejusdem Ameliani loci & Augustinus libro X. c. 29. de Civitate Dei, & Confessionum libro VIII. Tertullianus adversus Gentes: *Apud vestros quoque sapientes λόγον, id est, sermonem atque rationem constat artificem*

nicis proditur, & ante eos Scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine habemus; [6] sed eorum carminum, quæ vetustas Orphica appellavit, non quod Orphei essent, sed quod ab eo tradita continerent. Solem non

artificem videri universitatis. Hanc enim Zeno determinat facti-tatorem, qui cuncta dispositione formaverit. Locus Zenonis erat libro περὶ ὀσίας, ubi τὸ ποιῦν causam effectricem, vocabat λόγον, quem secuti Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca *rationem facientem* vocat Epistola LXV. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus à summo Deo negligant.* Idem de Mose alio loco: *Aperte judicans, præeunte divina sapientia, cælum terramque factam, tandemque sapientiam divinam esse universitatis primordium.*

6 *Eorum carminum quæ vetustas Orphica appellavit.*] Versus sunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς, τὴν
 φθέγξατο πρώτην,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς
 στηρίξατο βυλαῖς.
*Illa mihi testis vox sit quæ
 prima parenti
Edita, cum totum fundavit
 jussibus orbem.*

Exstant in admonitione ad Græcos inter opera Justini, & hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐςὶ, θύ-
 ρας γ' ἐπίθεσθε βεβήλοις.
Πᾶσιν ὁμῦ. σὺ δ' ἄκυε φαε-
 σφόρυ ἔκγονε μήνης
Μυσαῖ. ἐξερέω γὰρ ἀληθέα·
 μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶ-
 νος ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τύτῳ
 προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος,
 εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτῦ· μῦνον δ' ἐσόρα
 κόσμοιο ἄνακτα,
εἷς ἐς' αὐτοτελής· ἑνὸς ἔκγονα
 πάντα τέτυκται.
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσε-
 ται· ὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράα θνητῶν· αὐτὸς δέ γε
 πάντας ὁρᾶται.
*Queis fas est audire canam,
 procul ite profani,
Ite foras; tibi sed Lunæ Mu-
 sæ nepoti,
Vera tibi pandam, ne quæ prius
 insita menti
Hærescunt dulcis spolient te mu-
 nere vitæ.
Divinam spectans rationem pec-
 tus ad illam
Dirige, & ima animi semper
 præcordia; recta
Nec deflecte via: fictorem con-
 spice mundi:
Unus is æternus: suntque omnia
 facta per unum.
Ipse agitat totam præsenti nu-
 mine molem,
Mortalis quem nemo videt, vi-
 det unicus omnes.*

Exstant in admonitione ad Græcos, item in libro de Monarchia in operibus Justini Martyris, in Clementis Alexandrini libro Strom. v. in Eusebio lib. XIII. Præparationis Evangelicæ ex Aristobulo.

 esse

esse lucem primigeniam, sed lucis receptaculum, δόχημα καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Christianorum quidam loquitur, [7] agnovit & Empedocles: [8] supra astrorum loca divinum esse domicilium Aratus [9] & Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores [1] ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum [2] etiam apud Orphicos [3] & Hesiodum est,

7 *Agnovit & Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιόν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum esse acervum ignis.* Is qui Placita scripsit Philosophorum, quæ sunt in operibus Plutarchi lib II. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ᾽ ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα· καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium secretum ajebat æthera, deinde ignem, post terram, qua constricta impetu ipso agitationis, ebulliisse inde aquam: ex hac exhalasse aërem: cœlum autem ex æthere natum: solem ex igne.* Et cap. XX. Empedocles δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον. *Duos soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitreæ naturæ, qui ignis ejus qui in mundo est, repercussum in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, Solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus, narrante Laërtio.

8 *Supra astrorum loca divinum esse domicilium.*] *Aratus.*

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται
Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύστου ποταμοῖο.

Quantus & ille vides subter vestigia divum
Se ferat Eridani gurges, lacrimabilis amnis.

9 *Et Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur:

Sed quanquam me nocte premunt vestigia divum.

1 *Ex veteri disciplina docuit Thales.*] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto & Leandro.

2 *Etiam apud Orphicos*] Hymno noctis.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Noctem concelebro genitricem hominumque Deûmque.

3 *Et Hesiodum.*] Cujus hac de re versus supra posuimus.

atque

atque inde [4] antiqui moris retinentissimæ gentes tempora per noctes numerabant. [5] A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; [6] sidera à Deo

4 *Antiqui moris retinentissimæ gentes.*] Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant*, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. I. art. 3. 67. & alibi, & doctissimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni; olim & Galli. Cæsar Libro VI. belli Gallici: *Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius libro XVI Historiæ Naturalis, capite ultimo. *Luna, quæ principia mensium annorumque bis facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius Libro III. cap 2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

5 *A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras.* Verba ejus posuimus supra, quæ habes apud Laërtium, Scriptorem de Placitis Philosophorum, & alios. Etiam Timonis de ejus sententia versus supra habes.

6 *Sidera à Deo facta, Aratus.*] Phænomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα· τὸν οὐδέποτ᾽ ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄῤῥητον· μεςαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί,
Πᾶσαι δ᾽ ἀνθρώπων ἀγοραί μεςὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες. πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ὃ δ᾽ ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ᾽ ἐπὶ ἔργον ἐγείρει.
Μιμνήσκων βιότοιο. λέγει δ᾽ ὅτε βῶλος ἀρίςη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ᾽ ὅτε δεξιαὶ ὧραι
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ᾽ ἐν οὐρανῷ ἐςήριξεν,
Ἄςρα διακρίνας. ἐσκέψατο δ᾽ εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀςέρας, οἵ κε μάλιςα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ᾽ ἔμπεδα πάντα φύωνται.
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕςατον ἱλάσκονται·
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ᾽ ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim sic vertimus;

Ab Jove Musarum primordia & semper in ore
Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliumque virûm complet, pelagusque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove & utimur omnes.
Nos genus illius & nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populumque laboribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra ligoni

Deo facta, Aratus; [7] Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius; [8] hominem ex

Aptior aut bubus monet, & quo tempore par sit
Aut serere, aut septas lymphis adspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, atque in totum providus annum
Astra dedit, quæ nos moneant, qua quælibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

Jovem hic intelligendum, Deum verum Mundi opificem, & res docet, & Paulus Apostolus in Actis XVII. 28. Ovidius sua Phænomena his versibus terminavit, ut ex Lactantio discimus:

Tot numero, talique Deus simulacra figura
Imposuit cælo, perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque sententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandasse provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ vero ut noctem tueretur: cæteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorumque signa, indicia quoque futurorum proventuum.*

7 *Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius.*] In sexto Æneïdos, quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum:

Principio cælum & terras camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor & cælestis origo
Seminibus.

Explicandis his illa serviant ejusdem Georgicon. IV.

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis & haustus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcescere vitas.

8 *Hominem ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberumque moras jubet omnes solvere, & undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.

luto

luto formatum Hesiodus, [9] Homerus, [1] Callimachus; denique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat [2] Maximus Tyrius. Et intra septem dies peracti

9 *Homerus.*] Iliados H.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo, unde venerunt. Euripides Hypsipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

—— *κἆτα δ' ἄχθονται βροτοὶ*
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν,

Quæ Cicero ita vertit Tusculanarum tertio:

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges, sic jubet necessitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Ἐάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔτι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν·

Jam finite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque sumpserat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cælo redit,
Corpusque terræ: jure nec enim mancupi,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur,
Mox terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Mose, Genes. III. 19. & Salomone Eccl. XII. 7.

1 *Callimachus.*] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum*. Hujus luti mentio & apud Juvenalem & apud Martialem. Adde Censorini locum: *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus.*

2 *Maximus Tyrius.*] Dissertatione I. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac discordia & discrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque consentientem, Deum esse unum rerum universarum & regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & sapiens & sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II.

peracti operis memoria servata non apud Græcos tantum & Italos, honore diei septimi, quod [3] ex Josepho, [4] Philone, [5] Tibullo, [6] Clemente Alexandrino, & [7] Luciano discimus, (nam de Hebræis notissimum est,) sed & [8] apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas digesta tempora: quod nos docent [9] Philostratus, [1] Dion Cassius, Justinus

de Jure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 45. & illud Antisthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. I. cap. 5. ex eodem Antisthene, *Summæ totius artificem.* Sophocles:

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐςὶν θεὸς
Ὃς ὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντυ τε χαραπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.

Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cœli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum & vim spiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate Dei libro IV. cap. 31.

3 *Ex Josepho.*] Adversus Appionem II. circa finem, nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑϐδομάδ@, ἣν ἀργῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθ@ ὐ διαπεφοίτηκεν, quam non pervaserit mos septimæ diei, qua Judæi feriantur.

4 *Philone.*] De die septima: Ἑορτὴ γὰρ ὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐςὶν, ἀλλὰ τῦ παντός. *Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed universo.*

5 *Tibullo.*]

Cultaque Judæo septima sacra viro.

Loquitur autem de iis feriis, quas & Romanæ mulieres observabant.

6 *Clemente Alexandrino.*] Qui Strom. V. ex Hesiodo adfert ἕϐδομον ἱερὸν ἦμαρ, *lux septima sancta*, & similia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Aristobulo adfert Eusebius libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro II. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑϐδομῆς ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζυσι, *De septima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes Grammaticus disputare sabbatis Rhodi solitus.* [Non est confundendus septimus dies mensis, cum ultimo Hebdomadis. Vide quæ notavit hac de re *Joan. Seldenus* de Jure N. & G. L. III. c. 17. *Clericus.*]

7 *Luciano.*] Qui pueros lusisse diebus septimis nos docet in Paralogista.

8 *Apud Celtas.*] Ostendunt antiquissima etiam apud Celticas gentes, id est, Germanos, Gallos, Britannos, dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib. I. cap. 84.

9 *Philostratus.*] Libro III. cap. 13. ubi de Indis.

1 *Dion Cassius.*] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τὴν τῦ Κρόνυ καλῦμεν. *Diem*

Justinus Martyr, [2] & vetustissima dierum nomina. Primam hominis vitam [3] cum simplicitate fuisse, [4] & nudo corpore, docebant & Ægyptii; unde aurea Poëtarum ætas, [5] etiam Indis celebrata, ut

Diem quam Saturni dicimus. Addit ibidem morem per septenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum, docet nos Herodotus libro II. Adde de Romanis Isidorum lib. v. cap. 30. & 32.

2 *Et vetustissima dierum nomina.*] Vide oraculum & Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ut hebdomades ortum à septem Planetis, potius quam à creatione intra septem dies duxerint. *Clericus.*]

3 *Cum simplicitate fuisse.*] Vide quæ in hanc rem produximus lib. II. cap. I. § II. de Jure Belli, & in notis ad eum locum.

4 *Et nudo corpore docebant & Ægyptii.*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus libro I. Τὰς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένυ, ἐπιπόνως διάγειν, γυμνὰς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρυ παντελῶς ἀνεννοήτυς. *Primos homines, cum nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius: quippe nulla veste amictos, domicilii & ignis insuetos, mansuetioris victus rudes.* Plato in Politico: Θεὸς ἔνεμεν αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύυσι. *Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro IV. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de Re Rustica: Τὰς παλαιὰς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστυς τε ὄντας φύσει, καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos Diisque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitamque vixisse optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

5 *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est.* Libro XV. Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως· καὶ κρῆναι δ' ἔῤῥεον, αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι, καὶ ὁμοίως, αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνυ, τινὲς δ' ἐλαίυ· ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν, ἠφάνισε πάντα, καὶ διὰ πόνυ τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farina ex tritico & hordeo, ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rursum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transtulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitæ genus per laborem agendæ instituit.*

apud

apud Strabonem est. [6] Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam apud Indos idololatras, suo tempore, exstitisse [7] notavit Maimonides; eandemque apud Peguenses, & Calaminsamenses paganos ejusdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenses ab orbe condito [8] ad sex annorum millia putari, [9] nostri quoque sæculi testes perhibent. Eorum, qui primos homines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos durasse, [1] Berosus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Hesiodus: quod eo minus

6 *Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam.*] In iis quæ Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτόγονος est אדם, αἰὼν est חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquissimis Græcorum mysteriis acclamatum Εὔα, simulque monstratus serpens. Meminere Hesychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro. Chalcidius ad Timæum: *Juxtaque Moysen Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, vescerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi concinunt, cum dicunt homini quidem a Deo datam esse animam ex inspiratione cœlesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero & agrestibus ex silva, rationis expertem, jussu Dei vivis animantibus & bestiis terræ gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quæ primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.*

7 *Notavit Maimonides.*] Ductoris dubitantium parte III. cap. 29.

8 *Ad sex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI. in librum II. de Cœlo, Observationes quas Babylone collectas ad Aristotelem misit Callisthenes, fuisse ad illa tempora annorum CIƆ IƆ CCCCIII. id enim à diluvii tempore non multum abit.

9. *Nostri quoque seculi testes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendesium de Pinto.

1. *Berosus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos scriptores, suo adhuc tempore manentibus libris, testes citat Josephus Antiquæ historiæ lib. I. cap. 4. ac præter hos Acusilaum, Ephorum, Nicolaum Damascenum. Arcadas ad CCC annos vivere solitos notat ad VIII. Æneïdos Servius.

incredibile,

incredibile, quando & [2] majora multo olim fuisse hominum corpora nudatis sepulcris compertum, plurimarum gentium historiæ prodiderunt, ac nominatim Græcorum [3] Pausanias, & [4] Philostratus, Romanorum [5] Plinius. Sicut & visa divinitus obtigisse

2 *Majora multo olim fuisse hominum corpora.*] Josephus Antiquæ historiæ Lib. v. cap. 2. Ὑπελίπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἱ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς ὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκυσμα· δείκνυται δ' ἔτι καὶ τὰ τύτων ὀςᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίςιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Restabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares, stupendum erant spectaculum, & fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa, fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ descriptione dicebat à Sertorio reperta Antæi ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. IX. meminit effossi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ XVI. ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo, in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam XXIV. cubitos. Ejusdem Phlegontis extat libellus de Longævis, dignus sane lectu. [Quosdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuisse majoris staturæ homines, seu paucis pedibus reliquos superasse, non ægre crederim; sed omnes fuisse majores non magis credo, quam proceriores arbores, profundioresve alveos fluviorum fuisse. Inter hæc omnia, aliaque id genus ea est proportio, ut aliis alia respondeant, non minus hodie quam olim; quare nulla ratio est cur mutata fuisse credamus. De Gigantibus vide orationem *Theod. Ryckii.* Clericus.]

3 *Pausanias.*] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in templo Æsculapii ad Asopum urbem ostendebantur: & in Eliacorum priore, ossis e mari educti, quod olim Pisæ custoditum, Pelopisque creditum fuerat.

4 *Philostratus.*] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus,

5 *Plinius.*] Libro VII. cap. 16. *In Creta, terræ motu rupto monte, inventum est corpus stans, quod alii Orionis, alii Eëtionis fuisse tradunt. Orestis corpus Oraculi jussu refossum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quam prisca conqueri.* Solinus cap I. *Quis enim non ævo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis suprema, cujus ossa*

tigisse hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, [6] & famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quasi secluderent, [7] post Græcos plurimos, refert Catullus. Gigantum ferina vita, cujus Moses meminit, ubique ferme [8] apud Græcos, [9] & Latinos quosdam, legitur. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omnium gentium memoriam desinere; etiam

essa Olympiade quinquagesima & octava Tegeæ inventa à Spartanis oraculo monitis, discimus implesse longitudinem cubitorum septem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accersunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitûm trium atque triginta: cujus inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant, oculis potitos. De molari hominis dente à se conspecto vide Augustinum libro xv. de Civitate Dei, cap. xi.

6 *Et famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iside, Maximum Tyrium Dissertatione prima & xvi, Julianum hymno Solis. Ipsum nomen ἀγγέλων, in hac re, usurpant præter Græcos veteris Fœderis interpretes, Labeo, Aristides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio, asserit, præmoneri meritos instruentibus divinis potestatibus.

7. *Post Græcos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos:

Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit extinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non verita est divos scelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Justificam nobis mentem avertere Deorum.

8 *Apud Græcos.*] Homerum Iliados Θ'. Hesiodum in Operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica II. & segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

9 *Et Latinos quosdam legitur.*] Vide Ovidium I Metamorphoseon, & Lucanum libro IV. Seneca Natur. quæst. 30. l. III. ubi de diluvio: *Exstinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transierant.*

earum,

earum, quas diu incognitas parentum nostrorum ætas nostræ notitiæ tradidit: unde & [1] Varroni omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à Poetis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id est, Mosi convenienter, vetustissimi scriptores tradiderant, [2] Chaldæorum Berosus, [3] Assyriorum

1 *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur.*] Censorinus: *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur* ἄδηλον. *Secundum à cataclysmo priore ad Olympiadem primam; quod quia in eo multa fabulosa referuntur,* μυθικὸν *nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos; quod dicitur* ἱστορικὸν, *quia in eo res gestæ veris historiis continentur.* Tempus illud, quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas, quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

2 *Chaldæorum Berosus.*] De quo sic Josephus contra Appionem primo: Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολυθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τῦ γενομένυ κατακλυσμῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς ἔτως ἱςόρηκεν, ϗ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τῦ γένυς ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Berosus antiquissima scripta sequens, eadem quæ Moses narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noachus generis nostri auctor servatus est, cum ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset.* Post recitatam autem diluvii historiam, hæc verba addidit Berosus, quæ idem ille Josephus habet Antiquæ Historiæ libro primo, capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τῦ πλοίυ ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, ϗ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτυ ἀφαιρῦντας. χρῶνται δὲ μάλιςα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τὺς ἀποτροπιασμὺς. *Dicitur autem etiam nunc in Armenia, in Cordyæorum monte, pars esse ejus navigii, & quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

3 *Assyriorum Abydenus.*] Servavit nobis ejus locum Eusebius libro IX. Præparationis, cap. XII. & Cyrillus primo adversus Julianum: μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν, ϗ Σεισιθρος, ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίυ πέμπτῃ ἐπὶ δέκα· κελεύει δὲ πᾶν ὅ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίυ πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σεισιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας, εὐθέως ἐπ' Ἀρμενίης ἀνέπλεε, ϗ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπεί τε ὗσεν ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πεῖρην ποιεύμενος, εἴ πυ γῆν ἴδοιεν τῦ ὕδατος ἐκδῦσαν. αἱ δὲ, ἐκδεχομένης

χευμένω σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀποςέψασαι ἐπὶ καθορμίσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, ἢ ἐπ' αὐτῇσιν ἕτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσιν ἐνετύχεε (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλῶ καλάπλεοι τὺς ταρσὺς) Θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζυσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπλα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσιν ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Post hos imperarunt alii, ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificavit ingentem vim imbrium futuram, Desii decima quinta; jussit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hæc cum implesset, statim in Armeniam navigavit, ac subito vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum capturus an illæ terræ aliquid visuræ essent e mari exstans. Illæ vero exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, & post eas aliæ. At cum misisset tertio (redierant enim aves alis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia.* Sisithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraïco sermone, quo scripsit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quomodo, scilicet, Alexander Polyhistor Isaacum Græce scribens Γέλωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multaque sunt talia, apud Historicos omnes. Philo de præmiis & pœnis: Τῦτον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζυσιν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν καλακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evenit.* Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Ægyptii, teste Diodoro lib. I. Ad Italiam etiam pertinuisse Plinius lib. III. cap. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de re Platonis in Critia locus: Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τῦ λόγυ δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκέοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε, τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὑτῦ ποίησιν καλαχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τύς τε Αἰγυπτίυς τὺς πρώτυς ἐκείνυς αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὐτῶν φωνὴν μετενηνοχότας· αὐτός τε αὖ πάλιν ἑκάςυ τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Græca sæpe audiatis virorum barbarorum nomina; causam jam intelligetis. Cum Solon carminibus suis inserere hanc narrationem vellet, vim ipsam significationemque nominum perscrutatus, reperit Ægyptiorum primos, qui de rebus istis scripserant, in suam ea linguam transtulisse. Ipse vero percepta nominis cujusque significatione, ea ipsa nostro vestivit sermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quæ servavit nobis Cyrillus dicto libro primo adversus Julianum: Ὠτιάρτυ δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτῦ Ξίσυθρον βασιλεῦσαι Σάρυς δεκαοκτώ· ἐπὶ τύτυ τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι καλακλυσμόν. εἶτα

σωθῆναι

riorum Abydenus, 4 qui & columbæ emissæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus: & 5 Lucianus, qui

συθῆναι λέγει τὸν Ξίσυθρον, προσαγγείλαντος αὐτῷ τῦ Κρόνυ τὸ ἐσόμενον· ϗ͂ ὅτι προσήκει ναυπηγήσασθαι λάρνακα. καὶ ὁμῦ πτηνοῖς, ἑρπετοῖς τε ϗ͂ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium ejus imperasse Xisutbrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuisse ajunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisutbrum, Saturno ipsi quod futurum erat prænuntiante, & fabricandam ipsi Arcam: in ea ipsi una cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum.* Assyriis autem, ut & aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, e septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum איל, quod Deum significat, Græci Interpretes Κρόνον ideo vertere, quod is Syris איל dicebatur. Philo Byblius, Sanchuniathonis interpres: Ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. Citat Eusebius: apud quem mox eo eodem Philone sequitur: Κρόνος ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζυσι. Sed error est librarii, qui pro Ἶλ quod contracte pro Ἰσραὴλ Græcis Christianis poni solet, posuit Ἰσραὴλ, cum Ἶλ sit, ut diximus, איל, quomodo Syri dicunt, quod אל Hebræi.

[Non est, in hac historia de nihilo quod Deucalion, qui idem ac Noachus, dicatur ἀνὴρ πύῤῥας, hoc est, איש האדמה, vir terræ, hoc est, agricola Gen. IX. 20. ubi vide à nobis notata. *Clericus.*

4 *Qui & columbæ emissæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus*] Libro, Terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ: Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ' ἀποπτᾶσαν. *Columbam ajunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni, cum rediret, tempestatis; ubi emanebat, sereni.* Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhistoris loco, non minus quam in Nicolai Damasceni & Apollodori libris, & in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro III. vox λάρνακος, quæ plane respondet voci תבה, quam in hac historia Moses usurpat, neque vero aliter eam vertit Josephus.

5 *Lucianus.*] Libro de Dea Syria, cum de templo vetustissimo, quod erat Hierapoli, agere cœpisset, adjungit. Οἱ μὲν ὦν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθην τὸ ἱρὸν εἵσασθαι λέγυσι· τῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο· Δευκαλίωνος δὲ περὶ, λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκυσα, τὸν Ἕλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγυσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. ἥδε ἡ γενεὴ, οἱ νῦν ἄνθρωποι, ὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ, πάντες ὤλοντο· ὗτοι δὲ γένεος τῦ δευτέρυ εἰσὶ, τὸ αὖτις ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ πέρι τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. ὑβρισταὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον, ὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, ὔτε ξείνυς ἐδέκοντο, ὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο, ἀνθ' ὧν σφίσι

qui apud Hierapolim Syriæ, vetustissimam ait exstitisse historiam & de Arca, & de servatis per eam

ὧν σφίσι ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὤλοντο· Δευκαλίων θὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης τε καὶ τῆς εὐσεβείας εἵνεκα. ἡ δὲ οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγίνετο. λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς ἔχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς τε, καὶ γυναῖκας ἑαυτοῦ, ἐσέβη· ἐσβαίνοντι δὲ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα. ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο. καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλὰ σφίσι μεγάλη διόθεν φιλίη ἐγένετο. καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἐς τε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεε. τὰ μὲν Δευκαλίωνος πέρι Ἕλληνες ἱστορέουσι. τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐστήσατο. ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καὶ ἔστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα. τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐστι. σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. φέρουσι δὲ οὐχ ἱρέες μοῦνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφρήτεω πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι. τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὸν ὕδατος χρῆμα πολλόν. τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱροῦ, τοιόσδε ἐστί. *Plerique à Deucalione structum ajunt hoc templum, eo, scilicet, Deucalione cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Est autem sermo talis: Hoc quod nunc est hominum genus non ab initio exstitisse, sed id periisse stirpitus: qui vero nunc sunt homines secundi esse generis, quod ortum a Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem, qui ante fuerant, hominibus hæc sunt quæ memorantur. Contumeliosi homines cum essent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque curabant supplices: ob quas res maxima eis supervenit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de se extulit, tum vero plurimi de cælo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipsum superfusum est terris, ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad secundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentiæ & pietatis ergo. Servatus autem hoc modo est. In arcam magnam, quam habebat, liberos mulieresque domus suæ imposuit, ipseque eam ingressus est:*

quod

eam non hominibus modo selectis, sed & de animantibus cæteris. [6] Apud Molonem quoque, [7] & Nicolaum Damascenum historia eadem exstabat:

quod cum faceret, venere apri, & equi, & leonum genera, & serpentes, & alia quæ in terra pascuntur, bina quæque: ille hæc ad se animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: sed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua super terras fuit. Hæc sunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero quæ post acciderunt, fertur ab illis qui Hierapolim habitant res admirabilis: in sua regione terræ fuisse hiatum, qui aquam absorpserit omnem. Id ubi factum esset, à Deucalione positas aras & Junonis templum super illo hiatu. Hiatum ipse vidi. Valde exiguus est sub templo, quod dixi. An olim major fuerit, contractusque sit cum tempore, equidem nescio: id scio, quem vidi, parvum esse. In historiæ hujus signum quod agunt, hoc est: bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non sacerdotes tantum, sed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate usque eunt ad mare homines, omnesque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Descendit in hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immensam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc ajunt à Deucalione institutum, in calamitatis simul & salutis partæ memoriam. Talis est vetus de templo hoc sermo.

6 *Apud Molonem quoque.*] Verba ejus tradidit nobis Eusebius libro IX. Præparationis Evangelicæ, cap. XIX. Κατὰ τὸν καταχλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus excessisse ex Armenia eum hominem, qui cum liberis suis diluvium evaserat, ejectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta transiisset, pervenisse in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

7 *Et Nicolaum Damascenum.*] Ejus verba ex historiæ Universalis libro XCVI. sic exhibet dicto jam loco Josephus: Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ καταχλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι. καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι, καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι· γένοιτο δ' ἂν οὗτος, ὅντινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Est super Minyada* (quam Milyada vocant Strabo & Plinius,) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum vero in Arca vectum ad summum ejus jugum appulisse, diuque lignorum ejus arcæ mansisse reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moses meminit, qui Judæis leges condidit.* His scriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res Phœnicias scripsit, & Mnaseas, memorati Josepho. Forte & Eupolemus,

bat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat: quod & in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. [8] Sed & in Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium servatorum, quin & corvi & columbæ servatam memoriam, diluvii ipsius etiam in ea parte, quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, [9] quod Plinio notatum est Joppen ante diluvium conditam. Locus, in quo post diluvium subsedit Arca, [1] in montibus Gordyæis, ab omni ævo [2] in hunc diem, Armeniorum constante memoria, monstratur. [3] Japetus Europæorum genitor, & inde Ion, aut, ut

polemus, quem ex Polyhistore producit Eusebius Præparationis lib. IX. cap. 17.

8 *Sed & in Americæ partibus.*] Vide Josephum Acostam & Antonium Herreram.

9 *Quod Plinio notatum.*] Lib. V. cap. 13. Consentiunt Plinio Mela & Solinus. Confer quæ ex Abydeno jam attulimus.

1 *In montibus Gordyæis.*] Quos Moses Ararath vocat, Kardu transtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Josephus, Cordæos Curtius, Gordyæos scribit Strabo libro XVI. Plinius libro VI. cap. 27. & Ptolemæus [Hæc & sequentia, quæ ad Geographiam Sacram, & conditores Gentium pertinent, post hæc à *Grotio* edita, de industria & adcuratius multo perscrutatus est *Sam. Bochartus*, in Geographia Sacra; unde etiam *Grotii* ratiocinationibus majus pondus accedit. *Clericus.*

2 *In hunc diem.*] Monstratas [illegible] ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυέων χώρᾳ. *Ad hoc usque tempus reliquiæ Arcæ Noë monstrantur in Cordyeorum terra:* Chrysostomus Oratione de perfecta dilectione. Isidorus lib. XIV. Originum, cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Unde & usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia est altior mons quam sit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in cacumine illius montis post diluvium arca primo sedit.* Adde Geographum Nubiensem & Itinerarium Benjaminis.

3 *Japetus.*] Est ipsa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia & nunc est, inter

ut olim eloquebantur, [4] Javon Græcorum, Afrorum vero [5] Hammon, nomina sunt, quæ apud Mosem quoque apparent, sicut & cæterorum vestigia in gentium locorumque vocabulis [6] Josephus & alii

inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebræa littera ad Danielem Hieronymus.

4 *Javon.*] Nam ἰάονες sæpe est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronunciat ἰαοναῦ. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per v scribi cœpit, olim sic ϝ. ita αὐὼς erat quod nunc ἀὼς & ἠώς· aurora, ταυὼς ταώς, pavus, ἰαῦνας τὺς Ἕλληνας καλῦσι. Suidas.

5 *Hammon.*] Nam ח per aspirationem reddere, aut etiam omittere Græci solent: ut חצר־מות Ἀδϱάμυττος, vel Ἀδϱάμυττος. חכמות ἀχμὼθ, apud Irenæum & alios. חברה socia ἄωϱα Græcis veteribus. היה αἰών. חנה, Hanno vel Anno. חניבעל Hannibal vel Annibal: חצר־בעל Hasdrubal vel Asdrubal. חשים ἀξυμῖται. ων vero Græca est desinentia. Hic non Libyum tantum, sed & multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Jovis stellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Juppiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt sacræ literæ Psal. LXXVIII. 51. CV. 23, 27, CVI. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

6 *Josephus & alii observant.*] Is a גמר dicit esse Γομαϱεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ libro I. Ex מגוג Scythas, à quibus condita Scythopolis in Syria; & altera urbs Magog: Plinio lib. V. cap. 23 aliis dicta Hierapolis & Bambyce: A מדי Medos esse apparet: ab יון, quod diximus, Iavonas, Iaonas, Ionas. A תבל Josephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus. A משך est urbs ipsi memorata Mazaca, cujus & Strabo meminit lib XII. & Plinius lib VI. 3. & Ammianus Marcellinus libro XX. Adjice huic Moschos nominatos Straboni lib XI. & Melæ libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius lib. VI. c. 9. & Moschicos montes apud eosdem & Plinium. A תירס esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, & vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז, corruptus est apud Josephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ & Mysiæ: de qua Strabonem vide lib. XII. & Plinium lib. V. c. 32. & Ascanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem

Strabonem lib. XIV. & apud Plinium dicto cap. 32. lib. V. Ascanius portus apud Plinium lib. V. cap. 30. Ascaniæ insulæ eidem lib. IV. cap. 12. & lib. V. cap. 31. A ריפת esse Paphlagonas dicit Josephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Riphaces ponit Mela libro I. Ab אלישה esse αἰολεῖς idem ille nos docet Josephus, & Jerosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatus pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellæ terræ nomen. A תרשיש esse Cilices Josephus idem dicit, probatque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta sint nomina. De כתים, unde Κιτιεῖς, supra attigimus. A כוש Æthiopes Chusæi & sibimet ipsis & vicinis, ut Josephi tempore, ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: pariterque à מצרים, qui Μισρὼρ Philoni Byblio, Mesori sibi ipsis & accolis ii qui Græcis Ægyptii, & mensis apud eos nomen Μεσωρί. Cedreno terra ipsa Μεστρα. Vere & hoc Josephus à פוט esse in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis & Plinius lib. V. cap. I. *Phut & juxta eum regio Phutensis usque in præsens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Genesim. Est non longe à Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est כנען, is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Byblio, χνᾶ. Invenies id apud Eusebium lib. I. Præparat. c. 10. Et terra ipsa sic dicta, Stephanus de Urbibus: Χνᾶ, οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, sic appellatur Phœnice.* Et suo tempore ait Augustinum libro Expositionum epistolæ ad Romanos, rusticos ad Hipponem, si interrogentur qui essent, respondere Canaani. Et Mestraimi & Canaanis nomina sunt & in Eupolemi loco, ut eum profert Eusebius Præparat. IX. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutat, ut in Gomorra aliisque vocibus. A סבא Sabæos deducit Josephus, notam gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni lib. XVI. Ubi à סבתה Sabatenos Josephus ponit, ibi Plinio urbs est Sobotale lib. VI. cap. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec à נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio lib. VI. c. 29. Nepata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharusi Plinio lib. V. 8. Pharusii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & historiis Sidon. A גרגשי oppidum Gorasa Ptolemæo. Ab ערקי Arca, urbs apud Phœnices, Ptolemæo memorata, & Plinio lib. V. c. 18. Ab ארודי Aradus insula memorata Straboni lib. XVI. Plinio lib V. c. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. XVI. Plinium lib. V. cap. 26. & 27. & apud Livium lib. XXXVII. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum lib. IV. Ab אשור Assyrii noti omnibus, ut & à לוד Lydi; unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem

diem Arimi appellantur, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per σ vertitur; unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ, aliis Tinæ. Strabo libro XVI. in fine: Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητής. οὕς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus & Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, sed Syriam ipsam.* Idem lib. XIII. Οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀρίμους δέχονται, οὓς νῦν Ἀράμους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τοὺς γὰρ ὑφ' ἡμῶν Σύρους καλουμένους ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis dici Arammæos.* Ab עוץ Ausanitis regio apud LXX Interpretes, in Jobo: Ausitida dixit Aristæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גתר Gindarus urbs apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio, V. 23. in Cœlo-Syria. A מש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem lib. XI. & Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina יקטן ut & הצרמות & חוילה Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Balsatjaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. VI. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima ארך est Aracca, quam in Susiana ponit Ptolemæus, unde Araccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכד Acabenen corrupte, pro Acadene, dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Junius, qui & alia non pauca observavit eorum quæ jam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphratem, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora, ex libro ejus XXIII. docemur. Terra שנער est Σεναὰρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiæum Milesium, in loco quem nobis conservavit Josephus Antiquæ Historiæ lib. I. cap. 7. & in Chronico, itemque in Præparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano. At rursum ע in γ mutato Singarum hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat. Plinius autem Singaram oppidum libro V. c. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubie est quæ Græcis contractius Ninos. In Epitaphio Sardanapali,

> Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου
> μεγάλης βασιλεύσας.
>
> *Ipse Nini magnæ modo Rex nil*
> *sum nisi pulvis.*

Est id nomen & apud Theognidem, Strabonem libro XVI. Plinium lib. XI. cap. 13. cujus verba sunt. *Fuit & Ninos imposita Tigri ad Solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus III. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Assyria. A כלח urbe principe nomen habet regio Calachena.

& alii observant. Jam vero 7 affectati in cœlum itineris,

lachena. Straboni lib. XI. bis, deinde initio lib. XVI. רסן est Resaina apud Ammian. libro XXIII. Sidon nota omnibus. עזה. nemo dubitare potest quin litera ע per γ, ut diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni lib. XVI. Melæ lib. I. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio lib. V. 13, VI. 28. & alibi. ספרון est Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni, quem modo produximus. Sippara Ptolemæo in Mesopotamia. אור est Ur Castellum Ammiano memoratum libro XXV. חרן Carræ Crassorum clade nobiles.

7 *Affectati in cælum itineris,*] Homerus Odysseæ Λ. Ovidius I Metamorphoseon:

Affectasse ferunt regnum cæleste gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon I. & Lucanum lib. VII. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ supra communem altitudinem attolluntur, dicantur οὐρανομήκη, ut apud Homerum sæpe. Sic & Deut. I. 28. & IX. I. Sibyllæ nescio cujus locum de insana illa turris substructione agentem citat Josephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altissimam turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cælum scansuri. At Dii ventis immissis evertere turrim hanc, & suam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum est nomen.* At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius Præparationis IX. c. 14. & Cyrillus libro I. contra Julianum. Ἔντι δ' οἱ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργον τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι. ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τοῦ δὴ τὰ ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθρουν φωνὴν ἐνείκασθαι· μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cum & viribus & mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam, quo loco nunc est Babylon. Cumque jam prope ad cælum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disjectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos à Diis linguarum discrepantiam. Post id extitisse bellum Saturnum inter & Titana.* Falso autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Josephus docet contra Appionem I. eundemque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus,

itineris, quis non Poëtarum meminit? [8] Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum, [9] Strabonem, [1] Tacitum, [2] Plinium, [3] Solinum. [4] Circum-

micus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Præparat. Euangelicæ lib. XX. cap. 17.

8 *Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum.*] Libro XIX. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ὁ δὲ πλησίος τόπος ἔμπυρος ὤν, καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cum igni subardeat, sævumque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimeque vivacia.* [Vide hac de re etiam Dissertationem nostram Pentateucho subjectam, de incendio Sodomorum. *Clericus.*

9 *Strabonem.*] Libro XVI. post Asphaltitæ descriptionem. Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μασάδα, καὶ σύραγγας πολλαχοῦ, καὶ γῆν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόῤῥωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην. ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾠκοῦντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα. ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Esse in hoc solo ignem multa indicia adferunt. Nam & petras ostendunt asperas & exustas circa Masada: tum multis in locis exesas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ,* XIII. *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiam nunc ostenditur in* LX. *stadia patens: terræ autem motibus, erumpente igne aquisque calidis & bituminosis, exstitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

1 *Tacitum.*] Historiarum V. *Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: & manere vestigia, terramque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herbatenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, aëra & inania velut in cinerem vanescunt.*

2 *Plinium.*] Is Asphaltiten describit lib. V. cap. 16. & lib. XXXV. cap. 15.

3 *Solinum.*] Capite 36. edit. Salmasianæ: *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cælo tactum testatur humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet speciem maturitatis, mandi*

 tamen

tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.

4 *Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus.*] Cum errore tamen. Verba ejus sunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιοῦντες κατὰ τ' αὐτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi & Ægyptii & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palæstina sunt Syri, fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse. Syri vero qui ad Thermodontem & Parthenium sunt amnem, & Macrones horum vicini, à Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt, qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim.* In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Judæos vere dicit Josephus Antiquæ historiæ libro VIII. cap. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Judæis Juvenalis, *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur.* Vide & Strabonem libro XVII. Tantum vero abest ut Judæi fassi sint unquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios ab Josepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de sacris literis Drusius libro VI. Præteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judæis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo, apud Josephum, discas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut & Aristophanes Avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλοὺς vocat. Ammonius de Verborum differentiis: Ἰδουμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, sed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumcisi sunt ex Cethuræ erant posteris, ut jam dicemus. Colchi & eorum vicini ex Decem sunt tribubus, quas transtulit Salmanasar. Inde & in Thraciam quidam venere. Scholiastes ad Aristophanis Acharnenses. Ὀδομάντων ἔθνος Θρακικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Judæi.* Ubi Judæos intellige improprie, Hebræos, ut sæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Novum Orbem, si vera sunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur. [Quærunt Eruditi an apud

præbuerunt Herodotus, [5] Diodorus, [6] Strabo, [7] Philo Byblius: præbent etiam nunc [8] ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, sed [9] Idumæi, [1] Ismaëlitæ, [2] & alii. Abrahami, Isaaci, Jacobi,

apud Ægyptios citius, quam apud Hebræos, instituta sit Circumcisio, qua de re vide notata à nobis, ad Genes. XVII. 10. *Clericus.*

5. *Diodorus.*] Libro I. de Colchis. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις· καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento sit, quod circumciduntur & ipsi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut & apud Judæos.* Cum Hebræi ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Ægyptiis esse, quam, quod nos diximus, ab Hebræis. Idem libro III. Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum, scilicet partem.

6. *Strabo.*] Libro XVI. de Troglodytia: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptii.* In eodem libro περιτομὰς tribuit Judæis.

7. *Philo Byblius.*] In fabula de Saturno, apud Eusebium lib. I. cap. 10.

8. *Ortæ ab Abrahamo gentes.*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis præceptum etiam Theodorus docuit, in Carmine de Judæis, unde hos versus nobis Eusebius dedit lib. IX. Præparationis Euangelicæ cap. XXII.

Ὡς ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε
δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ' οὐρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο· καὶ ῥ' ἐτέλεσσεν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Idem ipsum totamque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.

9. *Idumæi.*] Ab Esavo ita dicti, qui Οὔσωος Philoni Byblio. Etenim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρὰν transtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo usque pervenit vetus Esavi posterorumque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumcisos ait, ut & Justinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos suo etiam tempore circumcisos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

1 *Ismaëlitæ.*] Circumcisi hi ab antiquo, sed eo ætatis anno quo Ismaël. Josephus lib. I. c. 12. & 13. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑστάτῳ ἔτει. ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνου μετὰ τοσαύτας γενεὰς ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον. Ἰσμαῆλος γὰρ ὁ κτίστης αὐτῶν τοῦ ἔθνους, Ἀβράμῳ γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς,

λαιῆς, ἐν τούτῳ περιῃρημένῳ τῷ χρόνῳ. *Nascitur Abrahamo & Saræ anno sæculi sui ultimo puer, quem ipso die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis observant. At Arabes circumciduntur post annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Ismaëlus ea ætate circumcisus est, filius & ipse Abrahami, sed ex ancilla.* Origenes in pulchra dissertatione contra Fatum, quæ & apud Eusebium exstat lib. VI. c. II. & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen: Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσουμένους καὶ τραύμασι· καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους· τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαιδεκαέτεις· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. *Nescio quomodo defendere hoc possint, iis qui in Judæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram siderum nascentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intraverint. At Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem esse posituram siderum, ut circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de istis proditum est.* Hos Ismaëlitas Epiphanius contra Ebionæos disputans, explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem observarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

2 *Et alii.*] Nempe, illi à Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Josephum lib. I. c. 16. quem & Eusebius adducit Præparationis Euangelicæ lib. IX. c. 20. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ Χετούρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοί, λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφέρ, Ἀσούρ, Ἀφρά. καὶ ἀπὸ Ἀσοὺρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκλῆσθαι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρά τε καὶ Ἀφέρ, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὴν ὀνομασθῆναι· τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταῖον· γήμαντα δὲ τὴν Ἄφρα θυγατέρα, Ἡρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Δίδωρον· τούτου δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ' οὗ τοὺς Βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judæis, eadem dicit quæ Moses qui Judæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso nominantur Afer, Assur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus Afra & Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilitones fuisse in Libyam & Antæum. Herculem autem cum Afræ duxisset filiam, ex ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic cætera nomina ex scriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi & Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφὲρ haud dubie est qui Mosi עפר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem, Phœnicem; cujus & Philo Byblius meminit, Eusebio citatus in

dicto

Jacobi, Josephi historia Mosi consonans [3] exstabat olim [4] apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone, [5] apud Berosum, [6] Hecatæum, [7] Damascenum,

dicto sæpe capite 10. libri primi Præparationis Euangelicæ. Is ipse est Hercules cujus exercitum in Africam venisse Sallustius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

3 *Exstabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone.*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in Auctario ad Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

* 4 *Apud Philonem Byblium.*] Quousque fides possit haberi *Sanchoniathoni Philonis* nondum satis liquet. Fidem ejus admodum suspectam fecit vir doctissimus *Henr. Dodwellus*, in Dissertatione Anglica, de Sanchoniathonis Phœnicia Historia, edita Londini anno MDCLXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quod in ejus fragmentis sit absurda quædam mistura Deorum Græciæ Orienti, primis temporibus ignotorum, cum Phœnicum Numinibus. Quod pluribus hic diducere non licet, per chartæ angustias. *Clericus.*

5 *Apud Berosum.*] Ejus verba servavit nobis Josephus Antiquæ historiæ lib. 1. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν καταклυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Post cataclysmum decima stirpe apud Chaldæos vir exstitit justus & eximius, interque cætera cælestium peritus.* Hæc ad Abrahamum recte referri temporum ratio ostendit.

6 *Hecatæum.*] Is librum de Abrahamo scripsit qui periit, sed exstabat Josephi tempore.

7 *Damascenum.*] Nicolaum illum virum illustrem, amicum & Augusto & Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Amplissimi Nicolai Peirescii, in cujus morte & literæ & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damasceni verba hæc refert Josephus dicto jam loco: Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθύνσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα· τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῇ τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβράμου οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ supra Babylonem sita, Chaldæorum dicitur. At non multo post tempore cum sua multitu-*

ſcenum, [8] Artapanum, Eupolemum, Demetrium, partim & [9] apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: exſtat & nunc aliquid [1] apud Juſtinum ex Trogo Pompeio. [2] Apud eoſdem ferme omnes, exſtat

multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti ſunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damaſcena regione etiam nunc celebre eſt nomen, monſtraturque vicus qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.

8 *Artapanum, Eupolemum, Demetrium.*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhiſtore adfert Euſebius in Præp. lib. IX. cap. 16. 17. 18. 21. 23. Loca ſunt longiora, quam ut huc tranſcribam. Ante Euſebium nemo eſt, qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo ſtructo, de quo agitur Gen. XXXV. venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Byblio habet Euſebius lib. I. Præpar. c. 10.

9 *Apud vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem.*] Certe enim de alio accipi iſta non poſſunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. v. & Euſebium libro XIII. capite 12. legimus:

Οὐ γὰρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπορρὼξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων, ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ᾽ ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει.
Κυκλοτερές, ἐν ἴσῳ τε, κατὰ σφέτερον κνώδακα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille niſi Chaldæo ſanguine cretus:
Norat enim Solis qua ſe aſtrum lege rotaret,
Et circum terram magnus ſe volveret orbis
Æqualiſque tereſque, intus ſita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενὴς ſic dicitur, ut apud Eſaiam LI. cap. 2. אחד Ex cognitione autem ſiderum celebratus Abrahamus etiam Beroſo, ut jam audivimus, Eupolemus apud Euſebium de eodem: Ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Καλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuiſſe & ſcientiæ ſideralis & diſciplinæ inſuper Chaldaïcæ.*

1 *Apud Juſtinum ex Trogo Pompeio.*] Lib. XXXVI. cap. 2. *Judæis origo Damaſcena, Syriæ nobiliſſima civitas. Poſt Abraham & Iſraël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, ſic Trogus Pompeius dixere, quod in ſuis familiis jus regium obtinuerint. Itaque & Χριστοὶ vocantur Pſ. CV. 15.

2 *Apud eoſdem ferme omnes exſtat & Moſis actorumque ejus memoria.*] Vide Euſebium dicto lib. IX. c. 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezechiele ibidem citantur, vera ſunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex myſtarum libris adfert

exstat & Mosis actorumque ipsius memoria. 3 Nam & aqua extractum, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His 4 adde Polemonem, 5 & de exitu ex Ægypto non pauca

fert Ægyptium à Mose verbis occisum: & Strom. v. ex Artapano quaedam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Justinus ex Trogo Pompeio de Mose: *Dux igitur exsulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit: quae repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena, antiqua patria repetita, Montem Sinan occupat:* & quae sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis, & Sacerdos.

3 *Nam & aqua extractum & duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina diserte memorant.*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum ductus mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Praeparationis Euangelicae libro XIII. cap. 12. citat ὑλογενὴς, legere nos jussit ὑδογενὴς, ut versus sic habeant,

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

Ut veterum fama est, ut jussit fluminis natus,
Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.

Subjungit autem haec, quisquis ille fuit, vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat unum Deum esse colendum, rerum omnium artificem ac moderatorem.

4 *Adde Polemonem.*] Videtur is vixisse temporibus Ptolemaei Epiphanis, qua de re vide utilissimum Viri Cl. Gerardi Vossii de Graecis historicis librum. Africanus historias Graecas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenaeus. Sunt autem ejus haec verba: Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορωνέως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ οὐ πόῤῥω Ἀραβίας ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quae Palaestina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

5 *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lysimacho, Chaeremone.*] Loca sunt apud Josephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente semper Judaeis infestissima, unde & sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus, inter se collatis, Hebraeos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastoralem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos, exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Mose duce, perque Arabum terras postremo pervenisse in Syriam Palaestinam; ibique instituta eos secutos

pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Mosem, [6] qui non Ægyptios tantum hostes habebat, sed & plurimas gentes alias, [7] Idumæos, [8] Arabas, [9] Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosis & [1] Diodorus

secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic historiæ adspersere mendaciis scriptores Ægyptii inter se, quidam & secum singuli pugnent, quotque illa sæculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Josephus.

6 *Qui non Ægyptios tantum hostes habebat.*] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta resciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili, adversus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Josephum in utroque contra Appionem libro.

7 *Idumæos.*] Heredes veteris odii inter Jacobum & Esavum, ad quod nova accessit causa, cum Hebræis Idumæi transitum negarunt. Num. xx. 14.

8 *Arabas.*] Illos, scilicet, ab Ismaële ortos.

9 *Phœnicas.*] Chananæos, scilicet, vicinasque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

1 *Diodorus Siculus.*] In libro 1. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. *Ut Moses qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰάω est יהוה, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Basilidiani, aliique Gnostici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio discimus, extulere, Ἰευώ, alii Ἰαὼ, ut apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ἰαβαὶ, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum, Orientis populi iisdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus Veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac voce τοῦ ὄντος significationem vere dictum Philoni. Præter Diodorum qui Mosis meminerint, Parænesis ad Græcos, quæ Justino adscribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendesium, Hellanicum, Philochorum, Castorem, Thallum, Alexandrum Polyhistorem. Quosdam horum & Cyrillus contra Julianum libro 1.

Siculus,

Siculus, & [2] Strabo, [3] & Plinius, [4] Tacitus quoque, [5] & post eos Dionysius Longinus de sermonis sublimitate:

2 *Et Strabo.*] Locus est libro ejus XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Mosem fuisse putat, ab Ægyptiis habet scriptoribus, ut ex Josepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non sine aliquo errore describens: Συνεξῆραν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ Θεῖον, οὐδ' οἱ Λίβυες οὐκ εὖ δὲ, οὐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες· εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τοῦτο τις ἂν εἰκόνα πλάττειν θαῤῥήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾷν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιΐαν. τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾷν ἕδους χωρίς. *Affirmabat ille, docebatque non recte sentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: sed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud esse Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque & mare contineret, quod cœlum dicimus & mundum rerumque naturam. Huic, ajebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos sunt, similem? Abstinendum ergo ab omni simulacrorum effictione: sed structo templo inque eo adyto quam magnificentissimo, ibi sine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id persuasum. Addit instituta ab eo sacra & ritus nec impensis gravia, nec lymphatico furore odiosa. Narrat circumcisionem, cibos vetitos, alia: & cum ostendisset hominem natura sua animal esse societatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina vero efficacius.

3 *Et Plinius.*] Libro XXX. cap. 1. *Est & alia magices factio à Mose.* Juvenalis:

Judaïcum ediscunt & servant & metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

4 *Tacitus quoque.*] Histor. V. ubi juxta Ægyptiorum fabulas *Unus exsulum* dicitur.

5 *Et post eos Dionysius Longinus.*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de sublimi dicendi genere, cum dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerumque & impermistum exhibeant: Ταύτῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ Θείου δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ Θεὸς, φησι· τί; γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei potentiam digne & conceperit & elocutus fuerit, statim in principio legum hæc scribens, Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta est. Fiat terra: & facta est.* Chalcidius multa ex Mose habet, & de eo sic loquitur: *Sapientissimus Moses,*

ſublimitate: Jamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Moſi reſtiterunt, [6] præter Thalmudicos, [7] Plinius & [8] Apuleius. Legis ipſius per Moſem datæ, ac rituum, [9] tum alibi nonnulla exſtant, [1] tum apud Pythagoricos plurima. [2] Veteribus Judæis

Moſes, non humana facundia, ſed divina, ut ferunt, inſpiratione vegetatus.

6 *Præter Thalmudicos.*] In Gemara titulo de Oblationibus, cap. Omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma ſive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Moſe refertur. Accedat Numenius lib. III. De Judæis Verba ejus profert Euſebius lib. VIII. cap. 8. Τὰ γὰρ ἑξῆς Ἰαμνῆς καὶ Μαμβρῆς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἧττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου· Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ οἱ παραστῆναι, ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, οὗτοι ἦσαν. τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps vero Jamnes & Mambres ſacrorum ſcribæ Ægyptii, magicis artibus præſtare crediti, quo tempore exacti ſunt ex Ægypto Judæi. Namque ab omni Ægyptiorum multitudine electi ſunt, ut Muſæo reſiſterent Judæorum duci, viro precibus apud Deum potentiſſimo, hi fuere, ac graviſſimas calamitates à Muſæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Moſem voce vicina & Græcis uſitata Muſæum vocat, ſicut alii Jeſum Jaſona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenii locum nos remittit Origenes adverſus Celſum IV. Artapanus apud eundem Euſebium lib. IX. c. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes ſupra Memphim*, quibus à rege ait mortem indictam, ni paria Moſi patrarent.

7 *Plinius.*] Dicto jam loco.

8 *Apuleius.*] Apologetico ſecundo.

9 *Tum alibi nonnulla exſtant.*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophraſtum, productum à Porphyrio de non edendis animalibus ſecundo, ubi de ſacerdotibus & holocauſtis; & quarto ejuſdem operis, ubi de vetitis edi tum piſcibus, tum animantibus aliis. Vide & Hecatæi locum apud Joſephum, primo contra Appionem, & apud Euſebium in Præpar. lib. IX. c. 4. Legem vitandæ conſuetudinis alienigenarum habes in Juſtini Tacitique hiſtoria: de ſuilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympoſ. IV. cap. 5. Macrobium ex antiquis. apud Plutarchum dicto loco & Levitas, & σκηνοπηγίαν reperies.

1 *Tum apud Pythagoricos plurima.*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Joſepho adverſus Appionem II, Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρᾳκῶν δόξας μιμούμενος καὶ μετα-

Judæis insigne & religionis & justitiæ testimonium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Justinus: ita ut jam, quæ de Josua, aliisque, aut reperiuntur, aut reperta olim sunt, Hebræorum libris consentientia, adferre ne opus quidem sit; cum qui Mosi

μεταφέρων εἰς ἑαυτόν. ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὐτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebatque Judæorum ac Thracum opiniones imitans & sibi vindicans. Vere enim vir ille multa Judæorum instituta in suam philosophiam transtulit.* Τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abstinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epistola ad Anebonem, & Ælianus lib. IV. id est ex Levit. VII. 15. Deut. XIV. 21. Θεοῦ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ, ex Pythagora est apud Malchum sive Porphyrium, Hortatione ad Philosophiam, & apud Diogenem Laërtium; id ex Decalogi est præcepto secundo. *Quod non posuisti ne tollas*, inter Judaïca ponit Josephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philostratus. Jamblichus: ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν, *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur*: Ex Deut. XX. 19. Non transeundum locum ubi asinus in genua sederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex historia quæ est Num. XXII, 27. Platonem quoque multa ex Hebræis sumpsisse agnoscebat Porphyrius, ut Theodoretus notat sermone contra Græcos I. Partem eorum videbis in Præparatione Eusebii. [Vereor tamen ne *Hermippus*, aut *Josephus*, pro *Judæis*, debuerint dicere *Idæos*, hoc est, sacerdotes Jovis Idæi, in Creta; quos invisit *Pythagoras*. Vide quæ de iis collegit *Joan. Marshamus* ad Sæc. X. rerum Ægyptiacarum. *Clericus.*]

2 *Veteribus Judæis insigne & religionis & justitiæ testimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Justinus.*] Strabo quidem lib. XVI. post Mosis historiam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνους μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Successores vero ad aliquod tempus in iisdem institutis mansere, justi vereque religiosi.* Idem paulo post, eos qui Mosi crediderant ait fuisse τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, & εὐγνώμονας, *æqui amantes*. Justinus vero sic, lib. XXXVI. c. 2. *Quorum* (Regum, scilicet, & Sacerdotum) *justitia religione permista, incredibile quantum coaluere.* Aristoteles quoque magnum sapientiæ & eruditionis testimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste, libro secundo de Somno, quem exscripsit Josephus. Tacitus inter multa falsa hoc vere, coli ab Judæis, *summum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum*, id est, Deum, ut de iisdem Judæis agens Dio Cassius loquitur, ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, *qui nec voce exprimi, nec a nobis conspici possit.*

fidem

fidem habeat, quæ, nisi inverecunde admodum, negari ei non potest, is omnino crediturus sit eximia olim prodigia à Deo edita: quod hic præcipue spectamus. Posteriorum vero temporum miracula, puta [3] Eliæ, Elisæi & aliorum, eo minus conficta censeri debent, quod illis temporibus & innotuisset jam magis Judæa, & ob diversitatem religionis in magno esset odio vicinorum, quibus facillimum fuisset refellere nascentem mendacii famam. Jonæ historia, qui triduo intra cetum fuerit, [4] est apud Lycophronem, & Æneam Gazæum; nisi quod subjectum est nomen Herculis, in cujus claritatem referri solitum quicquid ubique magnificum esset, [5] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum, non minus quam Christianorum, hostem, historiæ evidentia coëgit fateri, & [6] viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos, & [7] ad Mosis atque Eliæ

3 *Eliæ.*] De cujus Prophetia Eupolemo scriptum librum dicit Eusebius Præp. lib. IX. c. 30. Ejusdem locum, de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Eusebius c. XXXIX.

4. *Est apud Lycophronem.*] Versus hi sunt:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος, ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις
Σμήραγγας ἔστάλαξε κωδείας πέδῳ.

Trivesperi leonis, olim quem suis
Malis voravit sæva Tritonos canis,
Cum vivus intra, ceu coquus, versans jecur
Imo lebetis in fine ignibus foco,
Sudore totum per caput madesceret.

Ad quem locum Tzetzes: Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι· *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus, Theophrasto: ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ἄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, à ceto voratus incolumis factus.*

5 *Notatum Tacito.*] Germ. 34. & Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

6 *Viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos.*] Libro III. apud Cyrillum.

7 *Ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum.*] Julianus in libro Cyrilli decimo: Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρη-

Eliæ ſacrificia ignem cœlitus delapſum. Ac ſane notandum in hac parte eſt, non modo [8] ſupplicia gravia, apud Hebræos, conſtituta fuiſſe in eos qui Prophetiæ munus falſo ſibi arrogarent; ſed [9] plurimos Reges qui auctoritatem ſibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditiſſimos, [1] qualis Eſdras, atque alii, numquam auſos eum ſibi honorem arrogare, [2] nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in adſeveratione prodigii, quaſi perpetui ac publici; id eſt, [3] oraculi ejus,

παρῃτήσατε. πῦρ γάρ, φησιν, ὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ τῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίυ τῦ Θεσβίτυ πάλιν μετὰ πολλὺς χρόνυς. *Aris admovere victimas & ſacrificare diffugitis. Nempe, quod ignis de cælo non deſcendat ut Moſis tempore, & victimas conſumat. Atqui id ſemel tantum accidit ſub Moſe, & multo poſt tempore, cum viveret Elias Theſbita.* Vide & ſequentia de igne cœleſti. Cyprianus Teſtimoniorum III. *Item in ſacrificiis quæcumque accepta habebat Deus, deſcendebat ignis de cælo qui ſacrificata conſumeret.* Menander autem in Phœnicum hiſtoria meminerat ſummæ illius ſiccitatis, quæ Elia florente contigit, id eſt, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Joſephum Antiquæ hiſtoriæ lib. VIII. cap. 7.

8 *Supplicia gravia apud Hebræos conſtituta fuiſſe in eos, qui Prophetiæ munus ſibi falſo arrogarent.*] Deut. XIII. 5. XVIII. 20. & ſeq.

9 *Plurimos Reges.*] Nemo id auſus poſt Davidem.

1 *Qualis Eſdras.*] Ad illa tempora adſcribere ſolent Hebræi: *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*

2 *Nec aliquot ſæculis quemquam ante Jeſu tempora.*] Itaque libro I. Macchab. IV. 46. legimus contaminati altaris lapides ſepoſitos ſeorſum, μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφήτην τῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. *Donec veniret Propheta qui de iis reſponderet.* Ejuſdem libri cap. IX. 29. Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἥτις ὐκ ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας ὐκ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in Iſraël, quæ non eſt facta a qua die non eſt viſus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

3 *Oraculi ejus, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat.*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit. VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII. 8. 1 Sam. XXII. XXII. 10. 13. 15. XXIII. 2. 5. 9. 10. 11. 12. XXVIII. 6. Adde Nehemiam VII. 65. Adde Joſephum lib. III. 9. Hoc eſt ἱεράτημα δήλων apud Sirachidem XXXIII.

ejus, quod ex pectorali summi Pontificis [4] effulgebat: quod durasse ad exscidium usque templi primi, tam firme à Judæis omnibus semper creditum est, ut necesse omnino sit, eorum majores id habuisse compertissimum.

§ XVII. *Probatum idem, quod supra, ex prædictionibus.*

Huic ex miraculis argumento adfine est alterum ad probandam Dei providentiam non minus effi-

xxviii. 4. Nam vox δῆλα propriè respondet Hebræo אורים, atque ita vertunt LXX. dictis locis Num. XXVII. 21. 1 Sam. XXVIII. 6. & alibi δήλωσιν, ut Exodi XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. תמים vero idem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, sed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus lib. I. in rebus Ægyptiorum describit ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ τραχήλου. *Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum postea: Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγοῦντο· τῷ δ' ἀρχιδικαστῇ πολλαπλάσιοι· ἐφόρει δ' οὗτος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζώδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθεῖτο. *Salaria ad victum resque alias necessarias à Rege judicibus præbebantur: amplissima autem summo judici. Gestabat is de collo pendens ex aurea catena simulacrum è pretiosis lapidibus, cui nomen Veritas. Causæ autem dictio tunc incipiebat, cum hoc Veritatis simulacrum sibi summus judex aptasset.* Ælianus variæ historiæ lib. XIV. cap. 34. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν, ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας. ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδέστατον. εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, sacerdotes olim erant. Eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat. Eum vero esse oportebat omnium & justissimum & parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex sapphiro, eaque imago Veritas dicebatur.* Gemara Babylonica capite I. codicis Joma ait, in secundo Templo defuisse quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim: Ignem cœlitus lapsum: Schechina: Spiritum sanctum: Urim & Thummim.

4 *Effulgebat.*] Est hæc conjectura Rabbinorum, nullis Scripturæ verbis nixa. Credibilius multo est Sacerdotem ipsum oracula ore protulisse. Vide notata à nobis ad Exod. XXVIII. 30. Num. XXVII. 21. *Clericus.*

cax,

cax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exstant, & apertissimæ: [5] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem restitueret: de exscindendo per regem, Josiam nomine, templo Bethelis, [6] trecentis & amplius annis priusquam res eveniret. Sic [7] Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia, exitus obsidionis, qua Chaldæi Hierosolyma cinxerunt, ab Jeremia: [8] à Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos ac Persas, [9] inde ad Alexandrum Macedonem; [1] cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [2] maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset, adeo perspicue, [3] ut Porphyrius, qui historias Græcas suo adhuc tempore exstantes cum vaticiniis istis contulit, aliter se expedire non potuerit, quam ut

5 *Ut de orbitate ejus qui Hierichuntem restitueret.*] Confer Josuæ VI. 26. cum I Reg. XVI. 34.

6 *Trecentis & amplius annis.*] CCCLXI. ut Josephus putat Antiquæ historiæ lib. X. c. V.

7 *Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia.*] Cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. & LII. Et prophetiæ & implementi testimonium ex Eupolemo adfert Eusebius Præpar. lib. IX. c. 39.

8 *A Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos & Persas.*] Daniel II. 32, 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3, 20. X. 20. XI. 2.

9 *Inde ad Alexandrum Macedonem.*] Dicto cap. II. 32. & 39. VII. 6. VIII. 5, 6, 7, 8, 21. X. 20. XI. 3, 4.

1 *Cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ & Seleucidæ.*] Cap. II. 33, 40. VII. 7. 19, 23, 24. VIII. 22. X. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

2 *Maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset.*] VII. 8, 11, 20, 24, 25. VIII. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26. XI. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. XII. 1, 2, 3, 11. Hæc loca, sicut nos, exponunt Josephus lib. X. c. 12. XII. c. 11. & de Bello Judaïco lib. I. c. I. Chrysostomus II. adversus Judæos, Josephi utens testimonio: & Polychronius, Græcorumque alii.

3 *Ut Porphyrius, &c.*] Vide Hieronymum passim ad Danielem.

diceret

diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, post eventum fuisse scripta: quod perinde est, quasi quis neget, quæ sub Virgilii nomine exstant, & pro Virgilianis habita sunt semper, ab ipso scripta Augusti ævo. Non enim de isto, quod dicimus, magis umquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his possunt oracula plurima & clarissima, [4] apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hispanorum in eas terras adventum, & secuturas inde calamitates prædixerunt.

Argumentis aliis.

[5] Referri huc possunt & somnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui & in se, & in caussis suis, somniantibus erant plane incogniti, ut ad casum, aut casus naturales referri, nisi inverecunde, non possint: cujus generis illustria exempla ex probatissimis scriptoribus, [6] libro de

4 *Apud Mexicanos & Peruanos.*] Mira sane sunt quæ de istis oraculis referunt [*Garcilasso de la Vega*] Inca, Acosta, Herrera, alii. Vide & Petrum Ciezam tomo II. rerum Indicarum.

5 *Referri*, &c.] Quæ hic habentur non tam probant Deum esse, qui curet res humanas, quam rebus humanis interesse potentiores hominibus naturas inconspicuas; quod tamen qui credunt facile etiam Deum esse credunt. Necesse alioqui non est omnia, quæ sunt præter ordinem naturæ, Deo ipsi tribui, quasi per se omnia faceret, quæ ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. *Clericus.*

6 *Libro de Anima Tertullianus.*] Cap. XLVI. ubi notabilia refert somnia Astyagis, Philippi Macedonis, Himeræ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus quæ gerula Ciceroni. Cleonymi Pictæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum & apud Valerium Max. lib. I. cap. 7. præterea Calpurniæ de Cæsare, P. Decii & T. Manlii Consulum, T. Atinii, M. Tullii in exsilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœsi, matris Dionysii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Cassii Parmensis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Atheniensis, Arcadis

de anima, Tertullianus congessit: & [7] spectra, non visa tantum, sed & loqui audita, tradentibus hæc historicorum etiam illis, qui à superstitiosa credulitate absunt longissime: & nostri quoque ævi testibus qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque spernenda publica illa [8] ad tactum ignitorum vomerum inno-

cadis cujusdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de Divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. xxv. cap. 2. de matre in Lusitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis, qui Osmanidarum generis auctor, in Monitis Lipsianis lib. I. cap. v. 5. & alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Voluminis v. lib. IV. titulo de insomniis.

7 *Spectra non visa tantum, sed & loqui audita.*] Vide Plutarchum, vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, & Florum lib. IV. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium XI. quæ eadem historia est in Epistola Plinii XXVII. lib. VII. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quæ apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. præsertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Cæsaris à se occisi, & apud Lipsium Monitorum lib. I. cap. V. 5. Multas historias tales congesserant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro de Animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto.

8 *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina.*] Vide testimonia hac de re congesta à Francisco Jureto ad epistolam Ivonis Episcopi Carnotensis. 74. Quam autem id antiquum sit, docet Sophocles Antigone; ubi sic Thebani Oedipodæ loquuntur:

Ἦμην δ' ἕτοιμοι ϗ μύδρας αἴρειν χεροῖν,
Καὶ πῦρ διέρπειν ϗ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν.
Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τῳ ξυνειδέναι.

In hoc parati tangere ardentes sumus
Massas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus esse nec reos, nec conscios.

Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim spectata ferunt Strabo lib. v. Plinius Hist. natur. lib. VII. c. 2. & ad Virgilium XI. Æneïdos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi posse arbitror, quæ contra telorum jactus tutandis corporibus usurpari videmus. Vide & de iis qui exsecta ob religionem lingua locuti, testes certissimos Justinianum l. I. C. de Officio Præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum I. Victorem Vitensem libro de Persecutionibus, Æneam Gazæum Theophrasto.

centiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum historiæ, ipsæque leges meminerunt.

§ XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conspiciantur.*

Nec est, quod quisquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conspici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim est ad probationem divinæ providentiæ, factum id esse aliquandó; qua semel constituta, consequens est, ut tam provide ac sapienter nunc credatur Deus abstinere à talibus, quam olim ea usurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges universo datas, de rerum cursu naturali & futurorum incertitudine, temere aut semper excedi: sed tum demum, cum digna incidisset causa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id est, in Judæa residebat, & adversus circumfusam impietatem novis sub inde præsidiis muniendus erat; aut cum Christiana Religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto, per totum Orbem primum spargi debuit.

§ XIX. *Et quod tanta sit scelerum licentia.*

Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conspectu scelerum, quorum velut diluvio quodam hic Orbis obruitur: quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, si qua esset, opus futurum fuisse. Sed facilis est responsio: cum hominem Deus condidisset liberum ad bene maleque agendum, sibi reservata bonitate plane necessaria atque immutabili, [9] æquum haud fuisse, ut malis actionibus

9 *Æquum haud fuisse ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.*] Tertullianus adversus Marcionem II. *Tota*

bus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterum quæcumque sunt impediendi rationes, cum libertate data non pugnantes, ut legis constitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promissis, earum nulla à Deo prætermittitur: sed nec malitiæ effectus sinit, quo possent, evagari. Unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri umquam potuit. Quæ vero permittuntur scelera, non carent interim suo fructu, cum adhibeantur, ut attingere supra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus sceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapsi sunt, aut ad exigendum specimen eximium patientiæ atque constantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. [1] Postremo & ipsi, quorum ad tempus dissimulata videntur scelera, pœnas eorum, cum temporis usura, solent solvere; ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, & bono sponte servando, & malo sponte vitando: quoniam & alias positum hominem sub judicio Dei, oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi, scilicet. Cæterum nec boni nec mali merces jure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc & lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem, de obsequio sponte præstando, vel transgressione sponte committenda, ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Mox: *Igitur consequens erat, uti Deus secederet à libertate semel concessa homini, id est, contineret in semetipso & præscientiam & præpotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo, male libertate sua frui aggressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiserat.* Tractat hoc ipsum erudite, ut solet, Origenes quarto contra Celsum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. *Virtuti humanæ si auferas libertatem, ipsam ejus naturam sustuleris.*

1 *Postremo.*] De hac tota re vide notata ad §. VIII.

§ XX.

§ XX. *Sæpe ita ut opprimantur boni.*

Quod si quando nulla apparent scelerum supplicia, &, quod multos infirmos solet offendere, boni quidam, malorum violentia oppressi, non vitam modo agunt ærumnosam, sed & mortem sæpe subeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda est à rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut jam diximus, argumentis esse ostenditur; sed potius, [2] cum sapientissimis viris, ita colligendum est.

§ XXI. *Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus.*

Cum Deus curet actiones hominum, justusque sit, & ista interim fiant, exspectandum est aliquod post hanc vitam judicium; ne aut insignis improbitas sine pœna, aut magna virtus sine solatio præmioque maneat.

§ XXII. *Quod confirmatur traditione.*

[3] Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est: quæ antiquissima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pene omnes manavit; ut [4] ex Homeri carminibus apparet, & [5] ex Philosophis

2 *Cum sapientissimis viris.*] Ut Stoïcis, de quorum sententia vide *Senecam* in Libro de Providentia, & *M. Ant. Mureti* ad eum præfationem. Adi & Dissertationes Arrianeas *Epicteti*. *Clericus*.

3 *Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est.*] Qui argumentum hoc fusius tractatum volet legere, recurrat ad Chrysostomum ad 2 Cor. Cap. XVIII. in Ethico, eundem Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus ajunt res humanas administrari, & quarto Sermone de Providentia.

4 *Ex Homeri carminibus apparet.*] Maxime in ea parte quæ νεκυία dicitur, cui addi possunt similes νεκυίαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum,

losophis non Græcorum tantum, sed & Gallorum veterum, [6] quos Druidas vocabant, & [7] Indorum, quos Brachmanes: & ex iis [8] quæ de Ægyptiis [9] & Thracibus, quin & Germanis scriptores plurimi prodiderunt. Quin & de judicio divino, post hanc vitam, plurima exstitisse videmus non apud Græcos tantum, [1] sed & apud Ægyptios & [2] Indos,

num, Statium, & quod est 1 Sam. XXVIII.

5 *Ex Philosophis.*] Pherecyde, Pythagora ac Platone omnique horum schola. His Empedoclem & oracula plurima adjungit Justinus Apologetico II, Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

6 *Quos Druidas vocabant.*] Docebant hi non interire animas, teste Cæsare lib. VI. de bello Gall. Strabo lib. IV. de iisdem: ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi & cum his alii interitus expertes dicunt animas.* [Vide & Lucanum Lib. I. 455.]

7 *Et Indorum, quos Brachmanes.*] Quorum sententiam sic exprimit nobis Strabo lib. XV. Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυομένων εἶναι. τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam esse quasi recens concepti fœtus statum: mortem vero partum esse ad eam, quæ vere vita est, planeque beatam, iis scilicet qui sapientiam sectati fuerint.* Vide & insignem de hac eorum sententia locum, libro IV. Porphyrii, De non edendis animalibus.

8 *Quæ de Ægyptiis.*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum esse ait dogma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι, *morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in prooemio. Tacitus lib. V. histor. de Judæis: *Corpora condere quam cremare è more Ægyptio. Eademque cura, & de infernis persuasio.* Vide de anima Osiridis Diodorum Siculum, & Servium ad VI. Æneidos, cujus pleraque ab Ægyptiis desumta ait.

9 *Et Thracibus.*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Josepho protulimus. Mela lib. II. de Thracibus: *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etsi non redeant, non exstingui tamen, sed ad beatiora transire.* De iisdem Solinus c. X. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non exstingui, sed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ signis funera prosequendi, & his scriptoribus memoratus, & Valerio Max. lib. I. c. VI. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaste Aristophanis modo diximus, Hebræorum quosdam jam olim venisse in Thraciam.

1 *Sed & apud Ægyptios.*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis sumta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

2 *Indos.*] In quorum sententiis ponit Strabo libro XV. τῶν καθ' ᾅδου κρίσεων, de judiciis quæ apud inferos exercentur.

ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, [3] Plutarchus docent; quibus addi poteſt traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim [4] apud Hyſtaſpen & Sibyllas, nunc quoque [5] apud Ovidium [6] & Luca-

3 *Plutarchus.*] De his qui ſero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Euſebio Præparationis Euangelicæ libro XI. 38.

4 *Apud Hyſtaſpen & Sibyllas.*] Teſtis Juſtinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon VI. unde & illud ſumtum quod ex tragœdia citatur:

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰῶνος χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ', ἐπὰν δ' ἄρ' ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθός.
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ' ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαστάσει πυρούμενος.

Nam veniet ille, veniet haud dubie, dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum ſpreta furens
Terras, & illis quidquid eſt ſublimius;
Depaſcet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exuſtus aër paſcet aligerum genus.

[Mallem hæc omiſſa, cum nemini non ſuſpecta ſint *Hyſtaſpis* & *Sibyllarum* Scripta. *Clericus.*]

5 *Apud Ovidium.*] Metamorphoſeon I.

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

6 *Et Lucanum.*] *Libro* I.

——— Sic cum compage ſoluta
Sæcula tot mundi ſuprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: miſtis
Sidera ſideribus concurrent: ignea pontum
Aſtra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poſcet ſibi, totaque diſcors
Machina divulſi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera ſideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex diſpoſito lucet, ardebit.* [Fuit hæc ſententia Stoïcorum, de qua vide ad L. II. 10.]

num

num [7] & Indos Siamenses reperitur: cujus rei indicium [8] & Astrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, & alia longinqua loca primum ventum est, reperta ibi quoque eadem de animis & judicio sententia.

§ XXIII. *Cui nulla ratio repugnet.*

[9] Neque vero ullum potest reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam

7 *Et Indos Siamenses.*] Vide Ferdinandum Mendesium.

8 *Et Astrologis notatum,*] Copernico Revolutionum lib. III. c. 16. Joachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Frisio. Vide & Ptolemæum lib. III. c. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus stare quibus prius steterat, idque ipsum loqui mundum, *& occasum sui rerum labentium probatione testari,* ait Cyprianus ad Demetrianum. [Propior fit Terra Soli quando est in Perihelio, hoc est, cum ad apsidem imam ellipseos suæ versatur. Quamvis iisdem semper distantiis accedat Terra, tamen hinc liquet, si Deus velit, propius eam posse accedere, & à Sole, si ita Deo videretur, incendi, quod contingit Cometis. *Clericus.*

9 *Neque vero ullum,* &c.] Res hæc adcuratius aliquanto, ex meliore philosophandi ratione, tractari posset, si per angustiam chartæ liceret. 1. Definienda esset *mors animi,* quæ contingeret si aut ipsa animi substantia in nihilum redigeretur; aut si tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum suarum usu omni destitutus esset. Sic & res corporeæ interire dici possunt, si earum substantia definat esse; aut si forma ita destruatur, ut species ipsa earum pereat, veluti cum plantæ comburuntur, aut putrefiunt, quod & animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi substantiam perire, cum ne corpora quidem ulla intereant, sed tantum dividantur, & disjiciantur eorum particulæ. Nec probet etiam quisquam animum desinere, post mortem hominis, cogitare, qua in re sita est animi vita; non sequitur enim, destructo corpore, destrui animum, cujus substantiam corpoream esse nemo probarit. 3. Sed nec possumus etiam ostendere, rationibus certe philosophicis ex natura ipsa animi deductis, contrarium, quia nobis non est nota. In nihilum quidem mens natura sua non redigitur, ut nec corpora. Opus est hanc in rem actione singulari Creatoris. Verum posset forte sine cogitatione ulla & sine memoria esse, qui status

tam late patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea pereunt, aut oppositu contrarii validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut subtractione subjecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu causæ efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum potest de animo dici. Non primum: quia nihil potest dari, quod animo sit contrarium; imo ea est ejus natura peculiaris, ut quæ inter se contraria sunt, ea pariter, & eodem tempore, in se capiat suo, id est, intellectuali modo. Non secundum: quia nec subjectum est ullum, à quo pendeat animi natura. [1] Si quod enim esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item [2] corporis vires læduntur

status vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors. 4. Sed si animus, corpore dissoluto, in eo statu in æternum maneret, nec umquam ad pristinas cogitationes suas & memoriam rediret; tum nulla ratio reddi posset Divinæ Providentiæ; quam tamen, argumentis antea allatis, esse prorsus constat. Dei bonitas, ac justitia, amorque Virtutis & odium Vitii, quæ ei inesse nemo dubitare queat, inania essent nomina; cum Deus intra brevia & exigua bona hujus vitæ beneficentiam suam coërceret; Vitiumque & Virtutem nullo discrimine haberet, bonis & malis in æternum æque intereuntibus, nec in hac vita præmia aut pœnas ullas recte, vel secus factorum videntibus. Quo pacto, Deus desineret esse Deus, hoc est, perfectissima natura; sublatoque Deo, nullius propemodum rei rationem reddere possemus; ut satis ostendit *Grotius*, argumentis quibus omnia à Deo creata esse demonstravit. Igitur quandoquidem est Deus, isque amans Virtutis & Vitii osor, sunt quoque animi hominum immortales, præmiisque & pœnis alterius vitæ reservantur. Sed pluribus hæc diduci oporteret. *Clericus.*

1 *Si quod enim esset, id esset corpus humanum.*] Id non esse bene probat Aristoteles ex senibus, libro de anima I. cap. 4. Idem lib. III. cap. 4. Anaxagoram laudat quod νοῦν ἀμιγῆ dixerit, mentem impermistum aliquod, nimirum, ut res alias possit cognoscere.

2 *Corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ.*] Aristoteles libro III. de Anima, cap. 5.

læduntur à nimia excellentia rei objectæ, ut visus à Solis luce: at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras à materia abstractas, circa universalia, [3] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita sunt, quæ est natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, à qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii soleant. Quod si quam omnino velimus esse causam, unde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque universalis, quæ ex parte potentiæ numquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est, velle Deum, ut ex-

cap. 5. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως· ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων, οὔτε ὁρᾶν, οὔτε ὀσφρᾶσθαι· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἧττον νοεῖ τὰ ὑποδεέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον· τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς χωριστός. *Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis & intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaque sensione. Sensus enim ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo & magis: id eo venit, quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid à corpore separabile.* Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione libro XV. c. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipsique corpori cruciatus interitumque imperat.

3 *Eo redditur perfectior.*] Et quæ magis animum à corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores.

ſtinguatur animus, nullo poteſt probari argumento.

§ XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta ſunt non levia in contrarium: datum homini [4] dominium in ſuas actiones, appetitus immortalitatis inſitus, conſcientiæ vis conſolantis ſe, ob actiones bonas quamvis moleſtiſſimas, & ſpe quadam ſuſtentantis; [5] contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem, tanquam ſenſu imminentis judicii: quam vim [6] ſæpe nec peſſimi tyranni intra ſe exſtinguere,

4 *Dominium in ſuas actiones.*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei & naturarum immortalium: Θνητὸν δὲ ὐδὲν ἀθάνατον οἶδε, ait Salluſtius Philoſophus. *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita eſt.* Notitiæ autem ingens ſignum, quod nihil eſt tam grave, quod non Dei cauſa animus ſoleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumſcriptam, ut cætera animantia, ſed indefatigabilem, & in infinitum patentem, & ſic Deo ſimilem; quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

5 *Contra, cruciantis ſeſe ob prave acta, præſertim circa mortem.*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν ὐκ εἰσῄει. *Cum jam prope eſt ut quis moriturum ſe putet, tunc metus eum ac ſollicitudo ſubit, de quibus ante non inſtituerat cogitare.*

6 *Sæpe nec peſſimi tyranni intra ſe exſtinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.*] Teſtis illa Tiberii ad Senatum epiſtola: *Quid ſcribam vobis, Patres Conſcripti, aut quomodo ſcribam, aut quid omnino non ſcribam hoc tempore? Dii me Deæque pejus perdant, quam perire quotidie ſentio, ſi ſcio.* Qua recitata, addit Tacitus Annalium VI.: *Adeo facinora atque flagitia ſua ipſi quoque in ſupplicium verterant: Neque fruſtra præſtantiſſimus ſapientiæ firmare ſolitus eſt, ſi recludantur tyrannorum mentes, poſſe aſpici laniatus & ictus, quando ut corpora verberibus, ita ſævitia, libidine, malis conſultis, animus dilaceretur.* Plato eſt is, quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno: Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίςηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου, σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera eſt, ſi quis univerſum ipſius animum recte norit inſpicere, plenus formidinis per omnem*

guere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

§ XXV. *Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.*

Quod si animus & ejus est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, & Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitas: & hoc est, quod Plato, & Pythagorici dixerunt, 7 bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi. Qualis autem ea sit felicitas, & quomodo comparetur, possunt quidem homines conjecturis indagare: sed si quid ejus rei à Deo patefactum est, id pro verissimo & certissimo haberi debet.

§ XXVI. *Ad quam comparandam indaganda vera Religio.*

Quod cum Christiana Religio, supra alias, se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides habenda, secunda hujus operis parte examinabitur.

omnem vitam, plenus mæroris & cruciatuum. His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixi Tiberii epistolam recitaturus sic præfatur: *Postremo semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum carmine secundo describens:

——— *pectus injustæ*
Deformant maculæ, vitiisque
inolevit imago.

7 *Bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi.*] Quod à Platone accepere Stoici. Notat Clemens, Strom. v.

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

§ I. *Ut probetur, hunc titulum Christianæ Religioni competere.*

SEcundus igitur liber, fusis ad Christum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis Spiritus sui auxilia subministret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, ut omnia dogmata Christianismi tractentur, sed ut ostendatur, Religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic orditur.

§ II. *Ostenditur Jesum vixisse.*

Jesum Nazarenum vixisse quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non tantum Christiani, per omnes terrarum oras sparsi, constantissime profitentur; sed & Judæi omnes, qui nunc

nunc sunt, & qui umquam post illa tempora scripserunt: testantur idem & Pagani, hoc est, nec Judaïcæ, nec Christianæ Religionis Scriptores, ut [1] Suetonius, [2] Tacitus, [3] Plinius junior, & post hos multi.

§ III. *Eumdem affectum morte ignominiosa.*

Eumdem Jesum à Pontio Pilato, Judææ Præside, cruci affixum, omnes itidem Christiani,

1 *Suetonius.*] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius.

2 *Tacitus.*] Libro xv. ubi de Christianorum suppliciis: *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante, per Procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud sunt quam falsorum Deorum neglectus: quam eandem caussam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius major, cui Judæi dicuntur *gens contumelia numinum insignis.* Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, servarentque tanquam legibus jussa, credentes cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de re sententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. iv. cap. 33. & lib. vi. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jesum, qui à Pontio Pilato supplicio affectus est, jam Neronis tempore à multis etiam Romæ pro Christo habitum. Confer quæ apud Justinum sunt Apologetico ii. de hac historia, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

3 *Plinius junior.*] Epistola omnibus obvia, quæ libri decimi est xcvii. cujus & Tertullianus Apologetico meminit, & Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere solitos, obstrictosque inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc uno, quod deos appellare & simulacris numinum thure ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi possent. Epistola quæ ei respondet Trajani, eum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam quandam de Jesu etiam apud Numenium Pythagoricum exstitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

 quan-

quanquam ignominiosum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: [4] fatentur & Judæi; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod majores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, gravissimam invidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos jam diximus, scriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo post tempore exstiterunt [5] Acta Pilati, quibus id constaret, ad quæ Christiani nonnumquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Christianismi, id umquam in controversiam vocarunt: ita ut nulla excogitari possit historia, quæ certior hac sit; ut quæ tot, non dicam hominum, sed populorum, inter se discordantium testimoniis approbetur. [6] Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas Mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.

§ IV. *Et tamen post mortem adoratum etiam à viris sapientibus.*

Neque nostris tantum, aut actis paullo ante temporibus, sed & superioribus, usque dum ad ætatem rei gestæ proximam veniatur: puta sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio, is, quem diximus, Tacitus, & alii testantur.

4 *Fatentur & Judæi.*] Qui vocant תלוי, id est, suspensum. Jesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjaminus Tudelensis in Itinerario.

5 *Acta Pilati.*] Vide Epiphanium in Tessarescædecaticis. [Mallem tamen omissum id argumentum, quia imprudentes Christiani, ad supposititia acta provocare potuerunt; nec satis constat ulla umquam genuina fuisse. *Clericus.*]

6 *Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas Mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.*] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad 2 ad Cor. v. 7.

§ V. *Cujus rei causam aliam esse non posse, quam miracula ab ipso edita.*

Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, & judicio præditi, & litterarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [7] Sergius Cypri Præses, [8] Dionysius Areopagita, [9] Polycarpus, [1] Justinus, [2] Irenæus, [3] Athenagoras, [4] Origenes, [5] Tertullianus, [6] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint, præsertim cum prope omnes in aliis Religionibus educati essent, nec in Christiana quidquam esset, aut honoris, aut commodi, nulla potest causa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquisitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperissent, veram & firmis testibus subnixam fuisse famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de sanatis sola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de visu reddito ei, qui cæcus natus esset, de auctis non semel panibus in alimenta multorum millium, quæ id testari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura sunt ejusmodi.

7 *Sergius Cypri Præses.*] Act. XIII. 12.

8 *Dionysius Areopagita.*] Act. XVII. 34.

9 *Polycarpus.*] Qui martyrium passus in Asia, anno Christi CLXIX. juxta Eusebium.

1 *Justinus.*] Qui pro Christianis scripta edidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.

2 *Irenæus.*] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.

3 *Athenagoras.*] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. ut ex libri inscriptione apparet.

4 *Origenes.*] Floruit circa annum Christi CCXXX.

5 *Tertullianus.*] Celeber anno Christi CCVIII.

6 *Clemens Alexandrinus.*] Circa idem tempus. Vide Eusebium.

§ VI. *Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque diabolicæ adscribi possunt, sed omnino à Deo sint profecta.*

Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Christo prodigia aliqua, [7] neque Celsus, [8] neque Julianus, cum in Christianos scriberent, negare ausi fuerint, [9] Hæbræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuisse quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia, sive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce aut contactu, morbi graves, & quidem subito, tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Euangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, [1] inspectante populo, & in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Adde quod similia opera sæpe repetita, & ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc processisse à virtute aliqua plusquam humana; id est, à spiritu aliquo bono,

7 *Neque Celsus.*] Cujus verba apud Originem lib. II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν Θεοῦ ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidistis eum esse Dei filium, ideo quod claudos & cæcos sanavit.*

8 *Neque Julianus.*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis à Cyrillo lib. VI. Εἰ μή τις [illegible]λει τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰά[illegible], καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. *Nisi quis existimat inter maxima esse opera, claudos & cæcos integritati restituere, & dæmonio correptos adjuvare in vicis Bethsaïdæ aut Bethaniæ.*

9 *Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur.*] In titulo Aboda Zara.

1 *Inspectante populo.*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

vel malo. A malo autem ſpiritu non eſſe profecta hæc opera, inde probatur, quod doctrina hæc Chriſti, cui probandæ iſta opera adhibebantur, malis ſpiritibus adverſatur. Vetat enim malos ſpiritus coli, abſtrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales ſpiritus delectantur. Rebus quoque ipſis apparet, ubicumque ea doctrina recepta eſt, collabi Dæmonum cultum, [2] & artes magicas, & unum Deum coli, cum deteſtatione Dæmonum: quorum vim ac poteſtatem Chriſti adventu infractam [3] Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quemquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat & quidem ſæpiſſime, ex quibus nihil honoris ſibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ, aut bonitati ipſius Dei, ullo modo convenit, ut paſſus credatur, aſtu Dæmonum, illudi hominibus ab omni malitia alienis, & ſui metuentibus; quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, & multæ calamitates, conſcientiæ cauſa, toleratæ manifeſtum faciunt. Quod ſi dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera; jam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe, & ad Dei honorem pertinuiſſe, cum bonæ mentes nihil faciant, niſi quod Deo gratum, ipſique glorioſum ſit: ut jam taceamus, quædam Chriſti opera eſſe talia, quæ Deum ipſum auctorem teſtari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri ſinit, abſque cauſa: id enim ſapientem legis conditorem decet, à legibus

2 *Et artes magicas.*] Quarum & libri hortatu diſcipulorum Jeſu combuſti. Act. XIX. 19.

3 *Porphyrius ipſe agnovit.*] Locus eſt apud Euſebium Præparationis lib. V. cap. I. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. *Ex quo Jeſus coli cœptus eſt, publicam Deorum opem nemo ſenſit.*

ſuis non niſi ob cauſam, & quidem gravem, recedere. Cauſa autem nulla alia reddi poteſt, cur hæc facta ſint, quam ea, quæ à Chriſto allata eſt: nempe [4] ut doctrinæ ipſius redderetur teſtimonium. Neque vero, qui ea adſpicerent, aliam cauſam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio eſſent animo, Deum hoc egiſſe, ut eis imponeret, impium eſt creditu. Et hæc una fuit cauſa cur Judæorum plurimi, qui circa Jeſu tempora vixerunt, etiam [5] qui induci non poſſent, ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Jeſum, ut miſſum cœlitus magiſtrum, agnoſcerent.

§ VII. *De ipſius Jeſu reſurrectione conſtare teſtimoniis fide dignis.*

Miraculis à Chriſto editis par argumentum præbet Chriſti ipſius poſt crucem, mortem, ſepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non

4 *Ut doctrinæ ipſius,* &c.] Adde eventum ipſum, quo factum eſt ut tanta Humani Generis pars Chriſtianam Religionem amplecteretur, oſtendiſſe rem Deo tanti fuiſſe, ut propterea miraculis eam initio confirmaret. Si tot fecerat, in gratiam unius Gentis, nec ita magnæ; Hebræam intelligo; quanto magis conſentaneum bonitati ejus fuit tantæ Humani Generis parti, in denſiſſimis tenebris jacenti, cœleſtem hanc lucem impertiri? *Clericus.*

5 *Qui induci non poſſent ut legis à Moſe datæ partem ullam omitterent.*] Vide Actor. xv. Rom. xiv. Hieronymus in Chronico Euſebiano ad annum Chriſti cxxv. cum Chriſtianos Epiſcopos Hieroſolymitanæ Eccleſiæ quindecim nominaſſet: *Hi omnes uſque ad everſionem, quam ab Hadriano perpeſſa eſt Jeruſalem, ex circumciſione Epiſcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Chriſtianis, *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant, & ex circumciſione eorum Eccleſia habebat ſacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non eſt nomen partis alicujus, ſed omnes in Palæſtina Chriſtiani, ideo quod Dominus eorum Nazarenus fuiſſet, ſic appellabantur: Act. xxiv. 5.

modo ut verum, sed ut præcipuum suæ fidei fundamentum, adferunt omnium locorum & temporum Christiani: quod fieri non potuit, nisi qui primi Christianam fidem docuerunt, certo auditoribus suis persuaserint, rem ita gestam. Certo autem persuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes esse: sine qua affirmatione, nemo mediocriter sanus illis habuisset fidem, præsertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magna constantia, etiam libri ipsorum, [6] & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocasse eos [7] ad testes quingentos, qui Jesum post mortem redivivum conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes provocare. Neque fieri potest, ut in falsum testimonium tam multi conspirent. Et ut alii testes non fuissent, quam duodecim illi notissimi Christianæ doctrinæ primi propagatores, sufficere hoc debebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex mendacio sperare non poterant, cum honos omnis esset penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipsi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra hæc professio sæpe & bonorum, si qua essent, damno mulctaretur: atque ut hoc non fuisset, tamen Euangelium doceri ab ipsis non posset, nisi omni bonorum temporalium cura omissa. Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipsa

6 *Et aliorum.*] Etiam Celsi, qui adversus Christianos scripsit. Vide Originem lib. II.

7. *Ad testes quingentos.*] Paullus I ad Corinth. xv. 6. quosdam eorum eo tempore mortuos esse dicit: sed horum quoque liberi & amici superstites audiri poterant, ac testari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, scribente ista Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

Euan-

Euangelii prædicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama dumtaxat inter suos tanti non erat, ut propterea homines simplices, & quorum vita ac dogma à fastu abhorrebat, tantam malorum vim subirent: neque vero sperare ullo modo poterant tantum progressum sui dogmatis, cui & intenta commodis suis natura, & ubique imperantium auctoritas repugnabant, nisi ex divino promisso. Accedat, quod etiam hanc qualemcunque famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere; cum, Deo de industria suum in hoc consilium celante, [8] mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur, quod & ipsorum, & sequentium Christianorum scripta apertissimum faciunt. Restat ergo, ut Religionis suæ tuendæ causa mentiti dicantur; quod omnino, si res recte expendatur, dici de illis non potest. Nam aut Religionem illam veram, ex animi sententia, crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidissent optimam, numquam hanc elegissent omissis Religionibus aliis magis tutis, magisque honoratis: imo quamvis veram, professi non essent, nisi & professionem ejus credidissent necessariam; præsertim cum & facile prævidere possent, & experimento statim discerent, hanc professionem post se trahere mortem immensi agminis, cui sine justa causa causam dare à latrocinii scelere non abscedebat. Quod si crediderunt Religionem suam veram, imo & optimam, & profitendam omnino, & quidem post Magistri sui mortem: sane id fieri non potuit, si fefellisset eos Magistri sui de sua

8 *Mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur.*] Vide 1 Thessal. IV. 15, 16. 1 Cor. XV. 52. Tertullianus de Monogamia; *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines sæculorum devenerunt?*

resur-

resurrectione pollicitatio. Nam [9] id cuivis sano homini satis fuisset, ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rursus Religio omnis, præsertim vero Christiana, [1] mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet: non potuerunt ergo Religionis, & quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adversariis quidem culpatæ, & quibus nihil objicitur [2] præter solam simplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longissime abest. Nemo etiam eorum fuit, qui non gravissima quæque passus sit, propter illam professionem de Jesu resuscitato. Multi etiam ipsorum morte exquisitissima, ob id testimonium, affecti sunt. Jam vero, ut quis sensus sui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri potest: at ut ob falsum, quod falsum esse norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, sed plures, quorum id falsum credi nihil intersit, res est plane incredibilis. Amentes autem eos non fuisse, & vita & scripta satis testantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici potest; qui Christum in cœlo regnantem a se conspectum [3] palam prædicavit, [4] cum nihil eru-

9 *Id cuivis sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fusius hoc argumentum exsequitur Chrysostomus ad 1 Corinth. I. in fine.

1 *Mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet.*] Matth. XII. 36. Joh. VIII. 44, 45. Eph. IV. 25. Rom. IX. 1. 2 Cor. VII. 14. XI. 31. Gal. I. 20. Col. III. 9. 1 Tim. I. 10. & II. 7. Jac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Joh. XIV. 16. Eph. V. 9. & alibi.

2 *Præter solam simplicitatem.*] Etiam Celsus. Vide Originem lib. I.

3 *Palam prædicavit.*] 1 Cor. XV. 9. 2 Cor. XII. 4. Adde quæ discipulus Pauli Lucas scribit Act. IX. 4, 5, 6. & XXII. 6, 7, 8.

4 *Cum nihil eruditionis Judaicæ ipsi deesset.*] Act. XXII. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legis tantum, sed & co-

eruditionis Judaïcæ ipsi deesset; nec spes honorum, si patrum viam institisset: contra vero ob illam professionem & odiis cognatorum suorum subjacere, & toto orbe peregrinationes difficiles, periculosas, laboriosas suscipere deberet, ac postremo etiam supplicium cum infamia perpeti.

§ VIII. *Solutio adversus objectionem sumtam ab eo, quod Resurrectio videatur impossibilis.*

Sane tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat, rem ipsam talem esse, ut nullo modo fieri possit; qualia sunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [5] Id autem hac de re dici non potest. Posset sane, si quis eumdem tempore eodem & vixisse, & mortuum fuisse, pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi possit, præsertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, [6] nihil causæ est. Neque vero viri sapientes

& eorum quæ à magistris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphanium.

5 *Id autem hac de re dici non potest.*] Responsio septima ad objecta de resurrectione in Justini operibus. "Αλλο τὸ πάντη ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τό τινι ἀδύνατον. πάντη μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον. τίνι τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; αλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος. οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ. οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ πάντα δυνατὰ τά τισι ἀδύνατα. *Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimetiens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo naturæ est impossibile sine semine animans producere. Utri borum duorum impossibilium generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim nova creatio hoc facit, ut dimetiens par sit lateri. Resurgent autem homines, per novam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certe Deo possibilia ea omnia quæ impossibilia tantum alicui.* De discrimine hoc impossibilium vide quæ docte notat Maimonides, Ductoris dubitantium Parte III. cap. 15.

6 *Nihil causæ est.*] Adcuratioris

sapientes id impossibile crediderunt; cum [7] Eri Armenio id evenisse scripserit Plato, mulieri cuidam [8] Heraclides Ponticus, [9] Aristæo Herodotus, [1] alii Plutarchus; quæ sive vera, sive falsa sunt, ostendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam possibili.

§ IX. *Resurrectione Jesu posita, evinci dogmatis veritatem.*

Quod si nec impossibile est, ut Christus in vitam redierit, & satis magnis testimoniis id constat, quibus convictus Judæorum Magister [2] Bechai veritatem hujus rei agnovit: is ipse autem Christus, ut & sui & alieni fatentur, novum pro-

tioris Philosophiæ periti omnes fatebuntur tam difficile esse intellectu animal in utero matris formari, quam mortuum ad vitam revocari. Verum homines indocti non mirantur quod solent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; sed fieri posse non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. *Clericus.*

7 *Eri Armenio.*] Locus hac de re Platonis exstat de Republica decimo: transcriptus Eusebio Præparatione Euangelica libro XI. cap. 35. Historiæ autem ipsius memoria apud Valerium Maximum lib. I. c. VIII. exemplo externorum primo; in Protreptico quod est inter Justini Opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem lib. II. contra Celsum, apud Plutarchum Symposiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

8 *Heraclides Ponticus.*] Ejus erat liber περὶ ἄπνου, cujus meminit Diogenes Laërtius in Proœmio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo sic Plinius lib. VII. cap. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, septem diebus fœminæ examinis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius, loco posteriore.

9 *Aristæo Herodotus.*] Melpomene. Vide & Plinium historiæ naturalis lib. VII. c. 52. & Plutarchum Romulo, & Hesychium de Philosophis.

1 *Alii Plutarchus.*] Thespesio. Habet hoc Plutarchus libro de sera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis servavit Eusebius, Præp. lib. XI. cap. 36. & Theodoretus Serm. XI.

2 *Bechai.*] Optandum fuisset locum à *Grotio* fuisse prolatum; quamvis enim ratiocinatio ducta à resurrectione Christi minime indigeat adprobatione R Bechai, aut cujusquam alius, Judæi forte ejus auctoritate possent moveri. *Clericus.*

tulit

tulit dogma tamquam mandato divino, sane sequitur, ut dogma verum sit; cum divinæ justitiæ ac sapientiæ adversetur tam excellenti modo eum ornare, qui falsum in re tanta commisisset: præsertim vero, cum ipse ante mortem suam, & mortem, & mortis genus, & reditum suum in vitam prædixisset suis, & quidem addito, [3] hæc ideo eventura, ut de sui dogmatis veritate constaret.

§ X. *Christianam Religionem præstare aliis omnibus.*

Et hæc quidem ex factis ipsius veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, quod numquam ei in mentem veniet, qui & Deum esse, & curare res conditas credat, & hominem consideret cum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii, ita & pœnæ in ipso esse materiam: aut hæc admittenda Religio, non tantum ob factorum testimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quæ Religioni sunt intrinseca: cum nulla ex omnibus sæculis ac nationibus proferri possit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari jussa est, admirabilior.

§ XI. *Præmii propositi excellentia.*

Nam ut à præmio, id est, à fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in exsecutione est ultimum, sed intenditur primum, [4] Moses in Religionis Judaïcæ institutione, si di-

3 *Hæc ideo eventura ut de sui dogmatis veritate constaret.*] Vide Joh. XVII. Luc. XXIV. 46, 47.

4 *Moses in Religionis Judaïcæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona.*] Vide Deut. XI. & XXVIII. Heb. VIII. 6.

ſerta legis pacta reſpicimus, nihil promiſit ſupra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copioſam, victoriam de hoſtibus, longam & valentem ſenectam, poſteros cum bona ſpe ſuperſtites. Nam ſi quid eſt ultra, id umbris obtegitur, aut ſapienti ac difficili ratiocinatione colligendum eſt: quæ cauſa fuit, cur multi, qui legem Moſis ſequi ſe profiterentur, ut [5] Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projecerint. Apud Græcos, ad quos eruditio uſque à Chaldæis & Ægyptiis perlata eſt, qui de vita poſt hujus conſpicuæ vitæ interitum ſpem habebant aliquam, [6] valde de ea re hæſitanter loquebantur; [7] ut ex Socratis diſſertationibus, ex ſcriptis [8] Tullii, [9] Senecæ,

5 *Sadducæi, ſpem omnem de bonis poſt hanc vitam adipiſcendis projecerint.*] Matth. XXII. 23. Lucas Act. XXIII. 8. Joſephus: Σαδδουκαῖος τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de iiſdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

6 *Valde ea de re hæſitanter loquebantur.*] Notatum hoc Chryſoſtomo, 1 ad Cor. c. 1. 25.

7 *Ut ex Socratis diſſertationibus.*] In Platonis Phædone: Νῦν δὲ εὖ ἴστε, ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διισχυρισαίμην. *Hoc ſciatis, ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι· εἰ δὲ μηδέν ἐστι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος. ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si vero mortuo nihil ſupereſt, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præſentibus: hic autem meus error non manebit (id enim malum foret,) ſed paulo poſt interibit.* Tertullianus de Anima: *Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate obſervat Paræneſis, quæ eſt inter Opera Juſtini.

8 *Tullii.*] Ut Tuſculanarum 1. *Expone igitur mihi, niſi moleſtum eſt, primum animos, ſi potes, remanere poſt mortem, tum, ſi id minus obtinebis (eſt enim arduum,) docebis carere omni malo mortem.* Deinde: *Præclarum autem neſcio quid adepti ſunt, quod didicerunt ſe, cum tempus mortis veniſſet, totos*

totos

[9] Senecæ, [1] aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque [2] nihil magis de homine, quam de bestiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non est, [3] si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non posset, quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alii, ut dicerent, [4] virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, [5] in ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda,

totos esse perituros: quod ut ita sit, (nihil enim pugno,) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum? Postea: *Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus, post disputationem de animo, dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.*

9 *Senecæ.*] Epistola LXIV: *Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis,) quem putamus perisse præmissus est.*

1 *Aliorumque.*] Generaliter, Justinus Martyr colloquio cum Tryphone: Οὐδὲν ἄν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τι ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

2 *Nihil magis de homine, quam de bestiis procedunt.*] Ut illud Socratis sive Platonis: *quod se movet, æternum est.* Vide Lactantium dicto jam loco.

3 *Si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commenti sunt.*] Ut Brachmanes olim & nunc quoque, à quibus hausit Pythagoras & ejus Schola.

4 *Virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro.*] Vide Ciceronem Tusculanarum II. & Lactantium lib. III. Institutionum, cap. 27. ubi contra hanc sententiam fortiter disputat, ut & Augustinus epistola LII.

5 *In ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam.*] Lactantius lib. III. cap. 12. *virtus per seipsam beata non est, quoniam*

moda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam; nisi verborum sonum, sine rerum sensu, sequi liberet: ideoque bonum supremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensibus perciperetur. Sed hæc quoque sententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata est: ut quæ honestum omne, cujus semina quædam in animo condita habemus, exstingueret, hominemque ad sublimia erectum dejiceret in sensum pecudum, quæ pronæ nihil nisi terrestre respiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Christus veram finis cognitionem intulit; promittens sectatoribus suis, post hoc ævum, vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua exstabat; verum etiam corpori, & id quidem justissime, ut corpus, quod ob legem divinam sæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repensationis expers non esset. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia sunt, [6] ut epulæ, quas post hanc vitam sperant crassiores

quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus est. Et mox cum Senecæ adduxisset locum: *Sed & Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus.* Bene Plinius Historiæ Naturalis lib. VII. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

6 *Ut epulæ quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi.*] Loca adducentur infra ad librum V.

Judæi,

Judæi, 7 & concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ: sunt enim hæc caducæ vitæ propria mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum animantium conservationem; hoc vero ad durationem generum: sed in corporibus vigor perpetuus, & plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conspectu, admiratione laudibusque occupata; in summa, majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi possint.

§ XII. *Solvitur obiter objectio inde sumpta, quod dissoluta corpora restitui nequeant.*

Solet hic præter eam objectionem, cui jam ante respondimus, alia adferri, quasi omnino fieri nequeat, ut quæ dissoluta sunt hominum corpora, in eamdem compagem redeant: sed hoc ratione nulla nititur. 8 Cum enim inter plerosque Philosophos constet, rebus quantumcumque mutatis, manere materiam diversarum specierum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis, etiam longissime distantibus, sint materiæ ejus,

7 *Et concubitus quos sibi promittunt Mahumetistæ.*] Alcoranus Azoara IV, V, XLVII, LIV, LXV, LXVI.

8 *Cum enim,* &c.] Si cui sequentia *Grotii* verba non satisfaciant, ei responderi queat, minime necessarium esse, ut eadem sit numero materia quæ excitatur, cum ea quæ, homine moriente, in sepulcrum illata est. Neque enim minus fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerat, si sit idem animus; quam fuit idem homo senex decrepitus, & infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem forte supersit in sene ejus materiæ, quæ fuit in infante, propter perpetua effluvia quæ ex corpore elabuntur. *Resurgere corpus* dici optime potest, cum simile ex terra à Deo formatur, conjungiturque menti. Itaque non opus est ut in nimias angustias nos redigamus, dum ταυτότητα materiæ nimis rigide defendimus. *Clericus.*

quæ

quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo universo, quod in fornacibus, aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera sunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, specie quantumvis mutata, res tamen ad originis suæ formam redeat, ejus & in rerum natura exempla sunt, ut in arborum animantiumque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui à multis nectitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita pastis homines iterum pascantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis nostri partem abit, sed in excrementa, aut accessiones corporis; quales sunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuso aëre multum absumitur: quæ cum ita sint, Deus, qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, potest humanis corporibus singulari quadam cura prospicere; ut quod inde ad aliorum hominum escam pervenit, non magis in substantiam eorum vertatur, quam solent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quasi naturaliter constet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id si non sit, & aliud, quod posteriori corpori aliunde accesserit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem sit corpus, [9] cum etiam in hac vita major contingat particu-

9 *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio.*] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis. *Quod si quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fuissemus: propterea quod, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis constiterimus, hæ quotidie ex corpore nostro decederent, aliæque extrinsecus in earum locum accederent.* Seneca Epistola LVIII. *Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quicquid vides currit cum tempore:*

particularum mutatio: [1] imo & papilio insit in verme, & herbarum substantia, aut vini, [2] in minimo aliquo, unde iterum instaurentur in veram magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni possint, nulla est causa, cur inter impossibilia habeatur restitutio dissoluti corporis; cum viri eruditi, [3] Zoroaster apud Chaldæos;

pore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum. Vide quæ pulchre hac de re differit Methodius, cujus verba nobis servavit Epiphanius, qui Origenianos refutat numeris XII, XIII, XIV, XV.

1 *Imo & papilio insit in verme.*] Ovidius ultimo Metamorphoseon:

Quæque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam Historiæ Naturalis lib. X. cap. 5. de Ranis: *Mirumque semestri vita resolvuntur in limum, nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere natæ.* Eodem lib. cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum bieme serventur, deinde sole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviscere.* Ibidem cap. 22. de bombycibus: *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hi erucæ sunt. Fit deinde quod vocatur bombylis; ex ea necydalus; ex hoc in sex mensibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa: *Fieri autem primo papiliones parvos nudosque.* cap. 26. de cicadis: *Fit primum vermiculus, deinde ex ea quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa solstitia evolant.* c. 30. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem insecta & aliter nascuntur. Atque Asilus imprimis ex rore: insidet hic raphani folio primo vere, & spissatus sole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adjectis diebus crescit immobilis, dura cortice, ad tactum movetur araneæ. Hæc eruca, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

2 *In minimo aliquo, &c.*] Si *Grotius* in hoc nostrum ævum dilatus fuisset, plenius esset loquutus; cum constet omnia animalia, cujuscumque generis, ex ovo nasci in quo sunt formata, ut plantæ omnes in seminibus, quamvis summæ tenuitatis. Sed hoc nihil ad resurrectionem, non enim ex similibus primordiis corpora renascentur. *Clericus.*

3 *Zoroaster apud Chaldæos.*] Vide Clementem Strom. V.

dæos, [4] Stoïci prope omnes, [5] & inter Peripateticos Theopompus, eam & fieri poſſe, & futuram crediderint.

§ XI. *Præceptorum eximia ſanctitas circa Dei cultum.*

Secundum, quo Chriſtiana Religio, omnes alias, quæ aut ſunt, aut fuerunt, aut fingi poſſunt, exſuperat, eſt ſumma ſanctitas præceptorum, cum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum ſacra ferme per to-

4 *Stoïci prope omnes.*] Clemens Strom. v. Ὅθεν γὰρ οὗτος ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί. καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο τὴν ἀνάστασιν περιέποντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara philoſophia, Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod* ἐκπύρωσιν *poſtea Stoïci dixere, qui & per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes reſurrectionis rem.* Origenes lib iv. adverſus Celſum: Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γενέσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτοῦ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. *Ajunt de porticu Philoſophi poſt ſæculorum circuitus fore incendium univerſi, deinde ejuſdem formationem quæ eadem omnia habeat.* Poſtea: Κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν· *quamquam igitur reſurrectionis non uſurpant vocabulum, rem tamen agnoſcunt.* Addit hic Origenes Ægyptios. Chryſippus de Providentia citatus Lactantio lib. VII. Inſtitutionum, c. 23. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς, μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. *Hoc cum ita ſe habeat, apparet non eſſe impoſſibile, ut & nos poſt mortem, ſæculorum certis circuitibus evolutis, reſtituamur in eum in quo nunc ſumus ſtatum.* Vide, ſi vacat, Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philoſophiæ exercitatione XVI.

5 *Et inter Peripateticos Theopompus.*] De quo Diogenes Laertius initio libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδοῇ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς ἐπικλήσεσι διαμενεῖν. *Theopompus vero etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum ſententia tradit, immortaleſque futuros, & omnia in ſuis iiſdem ſemper manſura nominibus.*

tum orbem terrarum, ut late ostendit [6] Porphyrius, & nostri etiam sæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano sanguine Dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges sustulerunt: ut apparet ex iis, quæ [7] de victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos, de Græco & Græca, [8] Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali legimus. Mysteria autem illa sanctissima, sive Cereris, sive Liberi patris, plenissima fuere omnis obscœnitatis; ut apparuit, postquam semel,

6 *Porphyrius.*] De abstinentia ab esu animalium. Unde multa sumpsit Cyrillus IV. contra Julianum.

7 *De victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos.*] Meminit Plutarchus Themistocle, & Pausanias. Similia sacra Messeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæensium, habes apud Clementem Protreptico.

8 *Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali.*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionysius Halicarnassensis. Quamdiu id manserit Plinius libro XXVIII. cap. I. *Boario vero in foro Græcum Græcamve defossos, aut aliarum gentium cum quibus tum res esset, etiam nostra ætas vidit.* Mansit mos ad Justini & Tatiani tempora. Justinus enim sic Apologetico I. Romanos alloquitur: Τῶ παρ' ὑμῖν τιμωμένω εἰδώλῳ, ᾧ ὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτυ καὶ εὐγενεστάτυ ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιυμένυ. *Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium sanguis adspergitur, sed & humanus, nobilissimo atque illustrissimo vestrum, occisorum hominum affundente sanguinem.* Tatianus vero: Εὑρὼν παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cum comperrerim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, & per homicidium fuso sanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora mansisse talia sacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superstitione discimus. Eum sustulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. XXX. cap. I. De Britannis eumdem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone, & Solinum. De Slavis vero Helmoldum lib. I. cap. 3. Porphyrius libro de non esu animantium secundo mansisse ad suam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine, imo & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id est Romæ, sacrum nominans Jovis Latialis.

perrupta arcani religione, evulgari cœperunt: quod late exsequuntur [9] Clemens Alexandrinus, & [1] alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori sacrati erant, talibus spectaculis celebrabantur, [2] quibus interesse Catonem puduit. At Judaica Religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhonestum; sed tamen [3] ne pronus ad idololatriam populus à vera Religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus est; qualia sunt pecudum mactationes, circumcisio, exacta quies sabbati, & ciborum aliquammultorum interdictio; quorum nonnulla mutuati sunt Mahumetistæ, addita vini prohibitione. At Christiana Religio Deum, ut mentem purissimam, [4] pura mente colendum docet, [5] & iis operibus, quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt. Sic [6] non carnem vult circumcidi, sed cupiditates: [7] non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari: non pecudum sanguinem, aut adipem Deo sacrare, sed, si opus sit, [8] pro veritate ipsius testanda

9 *Clemens Alexandrinus.*] In Protreptico.

1 *Et alii.*] Maxime Arnobius.

2 *Quibus interesse Catonem puduit.*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius X. 13. Valerius Maximus lib. II. c. 10.

3 *Ne pronus ad idololatriam populus à vera Religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem nec malitiam habebant, oneratus est.*]. Hanc causam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem sequitur Josephus Albo.

4 *Pura mente colendum docet.*] Joh. IV. 24.

5 *Et iis operibus quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt.*] Unde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi consentiens, Rom. XII. I. Adde Philipp. IV. 8.

6 *Non carnem vult circumcidi, sed cupiditates.*] Rom. II. 28, 29. Philipp. III. 3.

7 *Non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari.*] I Cor. V. 8.

8 *Pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem.*] I Corinth. X. 16. Hebr. XII. 4. I Petr. II. 21.

nostrum offerre sanguinem: & [9] quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potusve generibus abstinere, sed [1] utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat; [2] interdum & jejuniis subactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad sublimia feratur. Præcipua vero pars Religionis ubique ostenditur posita [3] in pia fiducia, [4] qua compositi ad fidele obsequium [5] in Deum toti recumbimus, [6] ejusque promissis non dubiam habemus fidem; [7] unde & spes exsurgit, [8] & verus amor, cum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipsius pareamus, [9] non serviliter pœnæ formidine, [1] sed ut ipsi placeamus, [2] ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem ac [3] remuneratorem. [4] Precari vero jubemur,

9 *Quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere.*] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. 2 Cor. IX. 7. Heb. III. 6.

1 *Utroque uti cum modo qui sanitati conveniat.*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. V. 18. Gal. V. 21. 1 Tim. V. 3. 1 Petr. IV. 3.

2 *Interdum & jejuniis subactum corpus animo addicere.*] Matth. VI. 18. XVII. 21. 1 Corinth. VII. 5.

3 *In pia fiducia.*] Ut Joh. XII. 44.

4 *Qua compositi ad fidele obsequium.*] Luc. XI. 28. Joh. XIII. 17. & sequentibus. Rom. I. V. 1 Cor. VII. 19. 1 Petr. I. 2.

5 *In Deum toti recumbimus.*] Matth. XXI. 21. 2 Tim. I. 12.

6 *Ejusque promissis non dubiam habemus fidem.*] Rom. IV. 20. 2 Cor. VII. 1. Gal. III. 29.

7 *Unde & spes exsurgit.*] Heb. VI. 11. Rom. VIII. 24. XV. 4.

8 *Et verus amor, cum Dei, tum proximi.*] Gal. V. 6. 1 Thess. III. 6.

9 *Non serviliter pœnæ formidine.*] Rom. VIII. 15.

1 *Sed ut ipsi placeamus.*] Hebr. XII. 28.

2 *Ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem.*] Rom. VIII.

3 *Ac remuneratorem.*] Coloss. III. 24. 2 Thess. I. 6. [Adde &: ut liqueat nos intelligere præcepta ejus eo dignissima esse, & naturæ nostræ ita convenire, ut meliora, aut æque convenientia alia nemo comminisci possit. Itaque & grati animi causa, & quod optima ac præstantissima sint ejus præcepta, ei nos parere decet; quamvis nullæ essent pœnæ luendæ non parentibus, præter ipsius facti turpitudinem. Hoc demum est Deo filiorum, non servorum instar, parere. *Clericus.*

4 *Precari vero jubemur.*] Mat. VI. 10.

mur, non ut divitias, aut honores nanciſcamur, & quæ alia multum optata plurimis male ceſſerunt: ſed primum quidem ea, quæ Deo ſunt glorioſa; nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura deſiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcumque in partem res ceciderit ſecuri: ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni ſtudio, nempe, retro commiſſorum veniam, in poſterum auxilium Spiritus, quo firmati adverſus minas omnes atque illecebras in pio curſu perſtemus. Hic eſt Dei cultus in Religione Chriſtiana, quo certe nihil excogitari poteſt Deo dignius.

§ XII. *Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam læſi.*

Similia ſunt quæ adverſus proximum exiguntur officia. Mahumetis Religio in armis nata, nihil ſpirat niſi arma, armis propagatur. Sic & Laconum inſtituta, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuiſſe directa, [5] notat, & in culpa ponit Ariſtoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit eſſe naturale; cum contra verum ſit, inter homi-

5 *Notat & in culpa ponit Ariſtoteles.*] Polit. VII. cap. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ τῶν ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν· ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπὸν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν· ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo & qui poſterius ſcripſerunt, oſtenderunt ejuſdem ſe eſſe ſententiæ. Nam in laudatione Lacedæmoniorum Reipublicæ, admirantur propoſitum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod & ratione refelli facile poteſt, & ipſis factis refutatum nunc apparet.* Euripides Andromacha Ariſtoteli præiverat:

[——— εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τ' ἄλλ' ὄντες ἐστε μηδενὸς βελτίονες.

[——— *ſi vis Martia,*
Vobis Lacones abſit & ferri decus,
Spectatur ultra quod ſit eximium nihil.

nes

nes à natura amicitiam ac ſocietatem conſtitutam. [6] Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri, occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, niſi bellis, [7] ſæpe manifeſte injuſtis, [8] ut de bello in Sardiniam [9] & Cyprum ipſi fatentur, conſecuta eſt? Et certe generatim, ut à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum eſt, [1] latrocinia extra fines

6 *Quid enim iniquius, quam ſingulas cædes puniri, occiſarum gentium, velut glorioſum facinus, triumphis oſtentari?*] Senſus ex Senecæ epiſtola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. ex Cypriani epiſtola ſecunda.

7 *Sæpe manifeſte injuſtis.*] Petronius:

—ſi quis ſinus abditus ultra,
Si qua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hoſtis erat. —

8 *Ut de bello in Sardiniam.*] Vide Polybium Hiſtoriarum III.

9 *Et Cyprum, ipſi fatentur.*] Florus lib. III. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falſo, ut victor gentium populus, & donare regna conſuetus, Publio Clodio Tribuno duce, ſocii vivique Regis confiſcationem mandaverit.* Meminit ejuſdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. II. Civilium, Dion. lib. XXXVIII. Vide eumdem Florum de Bello Numantino & de Cretico.

1 *Latrocinia extra fines pleriſque gentibus nullam habebant infamiam.*] Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τοπάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵτε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι, καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὰν ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναῦσιν ἐπ᾽ ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς. καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον. δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινὲς ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾷν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λῃσταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ᾽ ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι οὐκ ὀνειδιζόντων· ἐλῄζοντο δὲ καὶ κατ᾽ ἤπειρον ἀλλήλους· καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Græci, non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per inſulas vivebant, poſtquam ſæpius alii ad alios navibus tranſire cœperunt, ad latrocinandum ſe contulerunt, ad quam rem viri illuſtres duces ipſis erant, partim quæſtus ſui cauſa, partem ut victum ſuppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos*

fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam. [2] Ultionis exactionem Aristoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. [3] Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: [4] exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos sane lex melior, sanctior disciplina; sed tamen in populo impotentis iræ dissimulata quædam, aut etiam ipsis concessa:

vicos sparsas, diripiebant eas, maximamque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitæ genere, quin & nonnihil habente gloriæ. Manifestum id faciunt etiam nunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent strenue id facere, & vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones essent: nimirum, quod nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente, spoliabant alii alios, & nunc quoque magna portio Græcorum sic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas & vicina terrarum. Interrogatio illa, cujus Thucydides meminit, est apud Homerum Odyssea Γ. ubi Scholiastes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Justinus lib. XLIII. c. 3. de Phocensibus: *Studiosius mare quam terras exercuere, piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hispanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. V. de Tyrrhenis: Servium ad VIII. & X. Æneïdos: de Germanis Cæsarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

2 *Ultionis exactionem Aristoteles & Cicero in virtutis parte ponunt.*] Aristoteles De moribus ad Nicomachum IV. II. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες.. *Videtur talis & sensu & dolore carere, & cum non irascatur, vindictæ esse negligens. Servile, si contumeliose tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione II. inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim, aut contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus.* Ad Atticum: *Odi hominem & odero: utinam ulcisci possem.* In Antonium: *Sic ulciscar facinora singula, quemadmodum à quibusque sum provocatus.*

3 *Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum.*] Vide Lactantium lib. II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

4 *Exponere liberos quotidianum.*] Justinus Apologetico secundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Institutionum, cap. 20. & Terentii Hecyram.

 5 ut

[5] ut vis in populos septem id meritos; qua non contenti, [6] omnes à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti; [7] cujus signa nunc etiam in ipsorum precibus adversus Christianos conceptis apparent. At [8] dolorem suum talionis judicio exsequi, homicidam propinqui sui privata manu occidere, lege ipsa permittebatur. Christi vero lex omnino [9] prohibet injuriam sive verbis, sive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rursum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, sed & malis, [1] ad Dei exemplum, à quo Solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona.

§ XIII. *Circa conjunctionem maris & fœminæ.*

[1] Conjunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, dignissima res est legum cura. Quam partem neglectui habitam à Paganis haud mirum est, cum eorum, quos colerent, [2] Deorum stupra & adulteria narrarentur. Quid quod

5 *Ut vis in populos septem id meritos.*] Exodi XXXIV. 11, 12. Deut. VII. 1, 2.

6 *Omnes à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti.*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gersom: non reddenda illis quæ furtis subducta sunt, Bechai.

7 *Cujus signa etiam nunc in precibus adversus Christianos conceptis apparent.*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. & librum Germanicum Antonii Margaritæ. Maimonidem ad XIII. Articulos, ubi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum est in ore Judæorum: *Omnes sectarii subito pereant.* Similia sunt dicta R. Isaaci in Bereschith rabba: & Thalmud in Baba Kama, & Baba Bathra.

8 *Dolorem suum talionis judicio exsequi.*] Levit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

9 *Probibet injuriam sive verbis sive rebus factam reponere.*] Matth. V. 38. 44.

1 *Ad Dei exemplum, à quo Solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona.*] Matth. V. 45.

2 *Deorum stupra & adulteria.*] Euripides Ione:

quod & [3] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [4] postea Antinous; quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses, & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem Philosophis in id laboratum videtur, [5] ut rei turpi honestum nomen impo-

—— νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει· παρθένους
βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας· ἐκτεκνού-
μενος λάθρα,
Θνήσκοντας, ἀμελεῖ; μὴ σύ γ'.
ἀλλ' ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἀρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ἂν
βροτῶν
Κακὸς πεφύκῃ, ζημιοῦσιν οἱ
θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους
ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν
ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ' οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ
χρήσομαι,
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις
γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεύς θ', ὃς
οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώ-
σετε.

—— *monendus, si tamen fas
est, mihi,
Apollo, per vim virginum mi-
nuit decus,
Quosque ipse sevit liberos, in-
terfici
Clam patitur. ab ne tu ista:
sed quando imperas,
Honesta sequere. Si quis est
mortalium
Qui scelera patrat, exigunt
pœnam Dii:
At nonne injustum est, vos,
suas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo
vivere?
Si (quod futurum non erit,
dicam tamen)
Hominibus æquo stupra lueretis
modo,
Neptunus & tu, rexque su-
premi poli,
Vacuaret omnes mulcta templo-
rum domos.*

Vide hæc fuse tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Julianum, Theodoretum Sermone III.

3 *Concubitus marium cum maribus.*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

4 *Postea Antinous.*] Meminit Justinus Apologetico II. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celsum tertio & octavo: Eusebius Historiæ Ecclesiasticæ IV. 8. Theodoretus octavo: & Historici illorum temporum.

5 *Ut rei turpi honestum nomen imponeretur.*] Ita sane censent non Lucianus tantum, libello De amoribus, sed & Gregorius Nazianzenus Oratione III. contra Julianum, & ad eum Elias Cretensis & Nonnus, Cyrillus contra Julianum libro VI. & late Theodoretus libro XIII. ad

 Græcos.

imponeretur. Inter eosdem Græciæ Philosophos præstantissimi, [6] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar? [7] cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale, quanto æquius ne sanctissimum animal homo incerto semine nascatur, exstinctis etiam parentum & liberorum inter se affectibus? Lex Hebræa omnem quidem spurcitiem inhibet, sed & [8] plures uni concedit uxores, [9] & marito dimittendæ ob quasvis causas uxoris jus facit: quod & hodie usurpant Mahumetistæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia,

Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum è libro De vita contemplatrice: Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐςι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιπληροῦνται γὰρ ἁι ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· ϗ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ ὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀςεϊσμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros insanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: sed virorum in sexus ejusdem sola ætate dispares: nam si quid ibi de Venere & Amore cœlesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur.* Tertullianus de Anima, Christianam sapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

6 *Communione mulierum laudata.*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica IV.

7 *Cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale.*] Plinius lib. X. cap. 33. *Ab his columbarum gesta spectantur maxime, simili ratione. Mores iidem, sed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium castitate conjugali vide Porphyrium De non esu animantium tertio.

8 *Plures uni concedit uxores.*] Apparet id Deut. XVII. 16, 17. XXI. 15. 2 Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chrysostomus I ad Cor. XI. Augustinus de doctrina Christiana libro III. cap. 12. & veterum alii. Josephus legis peritissimus, Antiquitarum XVI. *πάτριον ἐν τ' αὐτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν. Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

9 *Et marito dimitendæ ob quasvis causas uxoris jus facit.*] Deut. XXIV. 1, 2, 3, 4. Levit. XXI. 14.

ut

ut & uxores ad tempus utendas aliis darent [1] Lacones, & Cato. At perfectissima Christi lex ad ipsas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentavit mulieris cujusquam pudicitiam, vel oculis libavit, [2] reum habet, inspectore cordis Deo judice, concupiti, nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua sit & insolubilis, [3] merito talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubio est utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut [4] Germani, & Romani. [5] Sequuntur & hoc Christiani; ut, scilicet, animus ab uxore in solidum marito datus, [6] æquali retributione pensetur, [7] rectiusque procedat sub una præside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant.

§ XIV. *Circa usum bonorum temporalium.*

Ad usum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut

1 *Lacones & Cato.*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticensi.

2 *Reum habet, inspectore cordis Deo judice, concupiti, nec peracti criminis.*] Matth. V. 28.

3 *Merito talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem.* Matth. V. 32. XIX. 9.

4 *Germani & Romani.*] Græcos etiam addere potuit, quibus plerisque, certe privatis, singulæ fuerunt uxores. *Clericus*

5 *Sequuntur & hoc Christiani.*] Paulus Apostolus I Cor. VII. 4. Lactantius Institutionum VI. 23. Hieronymus adversus Oceanum.

6 *Æquali retributione pensetur.*] Bene enim Sallustius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quod animus multitudine distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt.* Ammianus de Persis l. XXIII. *Per libidines varias caritas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

—— *Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.

7 *Rectiusque procedat sub una præside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant.*] Utrumque recte concepit & expressit Euripides Andromacha,

venia-

veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibusdam, [8] ut Ægyptiis & [9] Spartiatis, permissa: & qui privatis non permiserunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: [1] quibus ad casas redeundum dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, sed [2] fœnus tamen in extraneos permissum, ut eorum ingenio se lex aliquatenus aptaret; [3] quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur. At [4] Christiana lex non modo omne injustitiæ genus, & in quosvis prohibet; [5] sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere: quia, scilicet, non sufficiat animus noster ad duo sedulo curanda, quæ singula hominem totum requirant, & sæpe in contraria consilia nos trahent: deinde vero & in quærendis, & in servandis divitiis, [6] sollicitudo servitutem quamdam, & cruciatum secum ferat, quæ ipsam voluptatem, quæ ex divitiis speratur, corrumpant: [7] ea vero quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore, aut impendio parentur. Quod si quid tamen Deus ultra indulserit, non hoc in mare projicere jubemur,

8 *Ut Ægyptiis.*] Diodorus Siculus Historiarum libro I.

9 *Et Spartiatis.*] Plutarchus Lycurgo.

1 *Quibus ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent.*] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in Epitome cap. I.

2 *Fœnus tamen in extraneis permissum.*] Deut. XXIII. 19.

3 *Quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur.*] Levit. XXVI. 5. Deuter. XXVIII. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

4 *Christiana Lex non modo omne injustitiæ genus & in quosvis prohibet.*] Matth. VII. 12. Ephes. V. 3.

5 *Sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere.*] Matth. VI. 24. & sequentib. XIII. 22. Luc. VIII. 14. 1 Tim. VI. 9.

6 *Sollicitudo servitutem quamdam & cruciatum secum ferat.*] Matth. VI. 34. Philipp. IV. 6.

7 *Ea vero quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur.*] 1 Tim. VI. 7, 8.

8 ut

[8] ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; sed supplere inde hominum aliorum inopiam, [9] sive donando, [*] sive dando mutuum id rogantibus; [1] ut decet eos, qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant: bene enim locatum beneficium [2] thesaurum esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ, liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Christianorum primi; [3] cum usque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent: non aliter, quam si orbis totus una esset familia. Atque hic illa quoque cautio in Christi lege additur, [4] nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret: [5] cujus apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit. Ac ne quis, ut fieri solet, obtendat tenacitati suæ velum, quasi metuat, ne ipse olim senex, aut à calamitate aliqua deprehensus, suis rebus opus habeat, [6] promittit lex curam specialem pro his, qui illa præcepta servaverint; & quo magis confidant, in

8 *Ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt.*] Habent hoc de Aristippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philostratus.

9 *Sive donando.*] Matth. v. 42.

* *Sive dando mutuum id rogantibus.*] Matth. ibidem. Luc. VI. 35.

1 *Ut decet eos qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant.*] 1 Tim. VI. 17, 18.

2 *Thesaurum esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat.*] Matth. VI. 20.

3 *Cum usque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent.*] Rom. XV. 25, 26. & sequentibus. 2 Cor. IX. 1, 2, 3, 4. Philipp. IV. 18.

4 *Nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret.*] Matth. VI. 1, 2. Luc. XIV. 12.

5 *Cujus apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit.*] Matthæus dicto jam loco.

6 *Promittit lex curam specialem pro his qui illa præcepta servaverint.*] Matth. VI. 32. Luc. XII. 7. XXI. 18.

mentem

mentem illis revocat [7] conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribuſque: rem vero fore indignam, ſi Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non crédamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

§ XV. *Circa jusjurandum.*

Perjurium vetant leges aliæ; [8] hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri, & ita coli veracitatem in quovis ſermone, [9] ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.

§ XVI. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri poteſt, aut in Græcorum philoſophicis ſcriptis, aut in ſententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, & quidem ut ſancitum divina auctoritate: puta [1] de modeſtia, [2] temperantia, de [3] bonitate, [4] de morum honeſtate, [5] de prudentia, [7] de officio magiſtratuum & ſubditorum, [6] parentum & liberorum, [8] dominorum & ſervorum, [9] item conjugum inter ſe; maxime vero

7 *Conſpicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus & in ornandis herbis floribuſque* Matth. VI. 26, 28.

8 *Hæc vero etiam jurejurando extra neceſſitatem omnino vult abſtineri.*] Matth. V. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. V. 12.

9 *Ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.*] Matth. dicto jam loco.

1 *De modeſtia.*] 1 Pet. III. 3.

2 *Temperantia.*] Tit. II. 12. 1 Tim. II. 9.

3 *Bonitate.*] 2 Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloſſ. III. 12. 1 Cor. XIII. 4.

4 *De morum honeſtate.*] Phil. IV. 8. 1 Tim. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

5 *De prudentia.*] Matth. X. 16. Eph. I. 8.

6 *De officio magiſtratuum & ſubditorum.*] 1 Tim. II. 2. Rom. XIII. 1 Pet. II. 13, 17.

7 *Parentum & liberorum.*] Coloſſ. III. 20, 21. Epheſ. VI. 1, 2, 3, 4.

8 *Dominorum & ſervorum.*] Epheſ. VI. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Coloſſ. III. 22, 23, 24, 25.

9 *Item conjugum inter ſe.*] Epheſ. V. 22, 23, 24, 25, 28, 33. Coloſſ. III. 18, 19. 1 Tim. II. 12.

de

de vitandis vitiis, quæ ſpecie quadam honeſti plurimis Græcis Romaniſque impoſuerunt; [1] cupiditatibus, ſcilicet, honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum ſolida brevitate admirabilis, [2] ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos, [3] id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.

§ XVII. *Solvitur objectio ſumta ex controverſiis, quæ ſunt inter Chriſtianos.*

Opponat forte aliquis, contra dogmatum Chriſti excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Chriſtianos diſcrepantiam, unde orta ſit & ſectarum multitudo. Sed parata reſponſio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod ſtudiis judicium impeditur: ſed ſolent iſtæ opinionum varietates conſiſtere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argumentum petitur: ſicut in Mathematicis, an quadrari circulus poſſit diſputatur, non item an, ſi æqualibus æqualia demantur, quæ remanent ſint æqualia; idemque in Phyſicis, Medicina, & aliis Artibus, videre eſt. Sic & diſcrepantia illa opinionum inter Chriſtianos impedire nequit, quominus de præcipuis, id eſt, [4] de præceptis illis, ex quibus Chriſtianam Reli-

1 *Cupiditatibus, ſcilicet, honorum ac gloriæ.*] Matth. XVIII. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVIII. 14. Joh. V. 44. Epheſ. IV. 2. Coloſſ. II. 18. III. 23. 1 Joh. II. 16. Philipp. II. 3. 1 Theſſ. II. 6. 1 Petr. I. 24. V. 5.

2 *Ut Deum amemus ſupra omnia, proximum vero juxta nos ipſos.*] Matth. IX. 18. XXII. 37, 39. Luc. X. 27. Rom. XIII. 9, 10, 11. Galat. V. 14. Jac. II. 8.

3 *Id eſt, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.*] Matth. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine Vitam ejus Imperatoris ſcripſit.

4 *De præceptis.*] Adde etiam de dogmatibus neceſſariis, quibus præceptorum obſervatio nititur; qualia ſunt quæ memorantur

Religionem maxime commendavimus, satis constet: eorumque certitudo hoc ipso emicat, quod qui odiis inter se inflammati quærunt diffidendi materiam, eo progredi non ausint, ut hæc negent à Christo imperata, ne illi quidem ipsi, qui vitam suam ad eam normam nolunt componere. Quod si quis etiam his velit contradicere, par habendus sit Philosophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi sensu refelluntur, ita illi consensu omnium gentium Christianarum, & librorum, quos scripserunt Christianæ Religionis primi, ac primis proximi, & deinceps secuti doctores, etiam illi, qui suam in Christum fidem morte testati sunt. Nam quod hi omnes ut Christi dogma agnoscunt, id omnino pro tali habendum est ab æquo rerum judice: sicut Platoni, Xenophonti, aliisque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis; Stoïcorum scholæ, de his quæ Zeno tradidit.

§ XVIII. *Probatur amplius præstantia Christianæ Religionis, ex præstantia ipsius Magistri.*

Tertium, quo Christianam Religionem omnibus aliis, quæ sunt, aut fingi possunt, præstare diximus, est ipse modus, quo tradita fuit ac propagata: qua in parte, prima est inspectio de ipso dogmatis auctore. Græcæ sapientiæ auctores nihil ferme certi se adferre ipsi fatebantur: quippe [5] veritatem velut in puteo demersam, & [6] mentem nostram

rantur in antiquissimis Symbolis, qualia exstant apud *Irenæum* & *Tertullianum*, & quale est *Apostolicum*, ut nunc vocatur. Quod paullo plenius ostendimus in Libello hisce subjecto, *de eligenda inter dissidentes Christianos sententia*. §. IV. Clericus.

5 *Veritatem velut in puteo demersam.*] Democriti est, ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

6 *Mentem nostram non minus caligare ad Divina, quàm oculos noctuæ ad lumen Solis.*] Aristoteles Metaphysicorum II. c. I. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα

noſtram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis. Ipſorum præterea [7] nemo non aliquo vitio obſitus, [8] alii Regum adulatores, [9] alii ſcortorum amoribus addicti, [1] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter ſe magnum argumentum, [2] rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris vero in Dei

ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim veſpertilionum oculi ad lumen diei ſe habent, ita & animi noſtri mens ad ea quæ omnium ſunt clariſſima.*

7 *Nemo non aliquo vitio obſitus.*] Maximo conſenſu omnium laudatur Socrates. At ejus ſummam iracundiam, quæ in dictis & factis ſe oſtenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus, ſexto adverſus Julianum.

8 *Alii Regum adulatores.*] Plato, Ariſtippus.

9 *Alii ſcortorum amoribus addicti.*] Marium Zeno, Stoïcæ ſectæ princeps: Feminarum prope omnes, Plato, Ariſtoteles, Epicurus, Ariſtippus. Athenæus libro III. & XIII. Laërtius, Lactantius, teſtes. Theognis ipſe de ſe multis in locis.

1 *Alii caninæ impudentiæ.*] Dicti inde Cynici.

2 *Rixæ de verbis aut nullius momenti rebus.*] Bene id notatum Timoni Phliaſio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνησθε;
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.

Mortales miſeri, probra peſſima, nil niſi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites?
O homines, tumidis inflati faſtibus utres.

Item:

Φοῖτα δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος,
Ἥτ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ες τε βροτὰς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Aſpera lis quædam provenit inania clamans,
Incenſi in cædes odii ſoror atque miniſtra,
Quæ cæca huc illuc circumque voluta, ſupremum
Mortales capite incurrit, ſpemque injicit illi.

Item:

Τίς δ' ἄρ τούς δ' ὀλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ σιγῶσι χολοῦται,
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λαλὴν· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad ſtrepitum accurrens plebs atque exoſa ſilentes:
Unde loquax morbus multa cum peſte cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. v. apud Euſebium in fine Præparationis, & apud Theodoretum Sermone II.

cultu,

cultu, quod & qui Deum unum crediderunt, tamen illo ſepoſito, aliis, & quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [3] Religionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice. De præmio quoque pietatis nihil adſeverabant certi, [4] quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet. Mahumetes, late ſparſæ Religionis auctor, [5] projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua conſtare poſſit, quod ipſe promiſit præmium, in epulis & Venere poſitum, id vere exſtiturum; cum ipſius corpus in vitam rediiſſe ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, [6] cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, [7] & ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem ſuis

3 *Religionis normam ſtatuentes id quod receptum eſſet publice.*] Xenophon Memorabilium v. oraculum recitat, quo jubentur Dii coli ex lege cujuſque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Auguſtino ſupra citavimus: poſt quæ ſic Auguſtinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui eſt apud Euſebium Præparat. lib. IV. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus diſſerere. Ejus autem periculi metum Græca & Latina & barbara philoſophia pluris fecit, quam veri ſinceram profeſſionem: quod vel unum ſufficit, ne quis tales ſibi per omnia ſequendos putet. Notat hoc in Platone Juſtinus martyr, Parænesi ad Græcos.

4 *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet.*] Vide quæ attulimus ſupra.

5 *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur.*] Vide quæ dicentur libro VI.

6 *Cum & legationem ad Regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit.*] Exodi IV. 2, 10, 13, 14.

7 *Et ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit.*] Numer. XX. 12.

promiſit,

promisit, præmiorum vix quicquam ipse consecutus est, desertis in locis [8] jactatus perpetuis seditionibus, [9] neque ingressus in terram illam felicem. At Christus [1] peccati omnis expers à suis describitur, [2] nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum vero [3] quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse. Quæ enim sibi à Deo mandata erant implevit fideliter, [4] in vita omni simplicissimus, [5] injuriarum ac cruciatuum patientissimus, quod in ipso crucis supplicio ostendit, amantissimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, [6] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit præmium, ejus ipse compos factus excellentissimo modo & perhibetur, & certa fide comprobatur. In vitam enim redditum [7] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [8] in cœlum evectus est, spectantibus duodecim: ibi potestatem, quæ suprema est, consecutus ostenditur eo,

8 *Jactatus perpetuis seditionibus.*] Exodi XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV.

9 *Neque ingressus in terram illam felicem.*] Num. XX. 12. Deut. XXIV. 4.

1 *Peccati omnis expers à suis describitur,*] Joh. VIII. 46. X. 32. 2 Cor. V. 21. 1 Pet. II. 22. Heb. IV. 15. Pietatem ejus etiam oraculo, apud Gentes auctoritatem habente, laudatam ostendemus ad lib. IV.

2 *Nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur.*] Notatum id Origeni lib. III. contra Celsum.

3 *Quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse.*] Bene Lactantius fine Institutionum: *Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

4 *In vita omni simplicissimus.*] 1 Pet. II. 22.

5 *Injuriarum ac cruciatuum patientissimus.*] Matth. XXVI. 50, 52. Joh. VIII. 23. Act. VIII. 32.

6 *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur.*] Luc. XXIII. 34.

7 *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam.*] Joh. XX. 27, 28, 29. Joh. 1 Epist. I. 1. Matth. XXVIII. Marci XVI. Luc. XXIV. 1 Cor. XV. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

8 *In cœlum evectus est, spectantibus duodecim.*] Marc. XVI. 19. Luc. XXIV. 51, 52. Actor. I. 9, 10, 11. Adde Actor. VII. 55. IX. 3, 4, 5, XXII. 6. 1 Cor. XV. 8.

quod suos sectatores, & [9] linguarum, quas non didicerant, loquela, [1] & aliis mirificis virtutibus donavit, [2] ita ut facturum se discedens promiserat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus est, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc Religionem in hoc quoque eminere supra cæteras, quod ejus Magister, quæ jussit ipse, præstitit; quod promisit, ipse est consecutus.

Ex admirabili propagatione istius Religionis.

Videamus jam etiam effectus allati ab ipso dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut si Deo ulla est cura rerum humanarum, non possit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum esset, pateret quam latissime. Id autem contigit Religioni Christianæ, quam ipsi videmus per Europam omnem, [3] ne Septentrionis quidem recessibus exclusis, doceri: [4] nec minus per Asiam omnem, [5] etiam ejus insulas in Oceano,

9 *Linguarum, quas non didicerant, loquela.*] Actor. II. 3, 4. X. 46. XIX. 6. I Cor. XII. 10, 28, 30. XIII. 1, 8. XIV. 2, 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 39.

1 *Et aliis mirificis virtutibus donavit.*] Actor. III. V. VIII. IX. X. XI. XIII. XIV. XVI. XIX. XX. XXI. XXVII. Rom. XV. 19. 2 Cor. XII. 12. Heb. II. 4. Ostendunt hujus rei veritatem & Justinus cum Tryphone disputans, & Irenæus libro II. Tertullianus Apologetico, Origenes adversus Celsum VII. Lactantius, & alii.

2 *Ita ut facturum se discedens promiserat.*] Joh. XIV. 12. XVII. 28. Marci XVI. 17.

3 *Ne Septentrionis quidem recessibus exclusis.*] Vide Adamum Bremensem, & Helmoldum, & qui de Islandia scripsere.

4 *Nec minus per Asiam omnem.*] Vide Acta Conciliorum Universalium.

5 *Etiam ejus insulas in Oceano.*] Vide Osorium in Lusitanicis.

6 per

[6] per Ægyptum quoque, [7] per Æthiopiam, [8] & alias aliquot Africæ partes, [9] postremo & per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed & olim factum, ostendunt omnium temporum historiæ, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conservata [1] de itineribus ac miraculis Thomæ, [2] Andreæ, aliorumque Apostolorum. Jam suis temporibus quam late Christi nomen celebraretur, apud Britannos, Germanos, aliasque ultimas gentes, [3] notant Clemens, [4] Tertullianus, [5] & alii. Quæ est

6 *Per Ægyptum quoque.*] Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio VI. 34. ex Liturgia Coptitarum.

7 *Per Æthiopiam.*] Vide Franciscum Alvaresium.

8 *Et alias aliquot Africæ partes.*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, & Conciliorum per Africam acta, præcipue ejus Concilii quod Cypriani operibus subtexitur.

9 *Postremo & per Americam.*] Vide Acostam & alios de rebus Americanis.

1 *De itineribus ac miraculis Thomæ.*] Vide Abdiam libro IX. Eusebium Historiæ Ecclesiasticæ lib. I. in fine, & libro II. capite primo: & initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Osorium & Linschotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam De imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulcrum ejus Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

2 *Andreæ.*] Eusebius dicto libro III. initio, & Origenes ad Genesim.

3 *Notant Clemens.*] Christum iis dicit omnibus notum gentibus, Strom. V.

4 *Tertullianus.* Adversus Judæos I. *In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum, qui jam venit? cui enim & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Asiam & Pamphyliam: immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hierusalem Judæi & cæteræ gentes: ut jam Gætulorum varietates & Maurorum multi fines, Hispanorum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita: & Sarmatarum & Dacorum: & Germanorum & Scytharum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum: & quæ enumerare minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat.* Mox ostendit quanto latius

est Religio, quæ cum tam lata possessione possit contendere? nam si Paganismum dixeris, nomen unum

latius Christi regnum suis temporibus, id est, fine sæculi secundi, patuerit quam olim Nabuchodonosoris, & Alexandri aut Romanorum: *Christi autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus supra enumeratis* (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Asiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gætulos, Romanos:) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

5 *Et alii.*] Irenæus Tertulliano vetustior, lib. I. cap. 3. *Nam etsi in Mundo loquelæ dissimiles sunt, virtus traditionis una & eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis sunt, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ: sed sicut Sol creatura Dei in universo mundo unus & idem est, sic & lumen, prædicatio Veritatis, ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire.* Origenes Homilia ad Ezechielem IV. *Confitentur & miserabiles Judæi hæc de Christi præsentia prædicari: sed stulte ignorant personam, cum videant impleta quæ dicta sunt. Quando enim terra Britanniæ, ante adventum Christi, in unius Dei consensit religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis?* Arnobius libro II. *Virtutes sub oculis positæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit appetitionum flammas, & ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes & populos fecit, & moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt atque in usum computationis venire ea quæ in India gesta sunt apud Seras, Persas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in insulis & provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam.* Athanasius in Epistola Synodica quæ apud Theodoretum est libro IV. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Mysiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Isauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adversus Græcos Sermone VIII. de Apostolis sic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτους, νῦν δὲ παρ' ἐκείνους ἐφοίτων· καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ Ἱσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ' οὗ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοιγε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, παὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοί, καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβ-

δην

unum dixeris, non Religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim astra, alii elementa, alii pecudes, alii res non subsistentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magistro. Judæi

δην εἰπεῖν ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modo Romanis loquentes, modo Hispanis, aut Gallis: at postquam ad eum ivevunt à quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, & qui Romana amant imperia, & ab ipsis reguntur; sed & Persæ, & Scythæ, & Massagetæ, & Sauromatæ, & Indi, & Æthiopes, &, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem lib. IX. conversis gentibus adnumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis adnumerat Indos, Persas, Gothos, Ægyptios, Bessos & pellitos populos: in epistola ad Lætam Indos, Persas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi & Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chrysostomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthios: Πῶς δ' ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, οὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo vero quæ ab iis scripta sunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipsos denique fines Oceani pervenissent, nisi auctores illi fide digni fuissent?* Idem posteriore Homilia in Pentecosten: Ἔρχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τῆς κατὰ οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ, γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus sanctus in linguarum specie, dividens unicuique orbis regiones, quas instituerent, & per concessum linguæ donum velut codicillis quibusdam definiens terminos mandati ipsis magistralis imperii.* Idem oratione egregia, Christum esse Deum: Ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non est meri hominis, tantum orbis brevi spatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine occupatos, imo à tanta malitia possessos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, sed & Persas, & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ sequuntur lectu dignissima.

sparsi

ſparſi quidem, ſed gens una, nec poſt Chriſtum eorum Religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipſorum magis per Chriſtianos, quam per ipſos innotuit. Mahumetiſmus ſatis multas terras inſidet, ſed non ſolus. Nam per eaſdem terras colitur & Chriſtiana Religio, aliquibus in locis numero majore: cum contra Mahumetiſtæ non reperiantur in partibus pleriſque, ubi ſunt Chriſtiani.

Conſiderata infirmitate ac ſimplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt.

Sequitur & hoc videamus, quibus inſtrumentis progreſſus fecerit Chriſtiana Religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita pleroſque homines comparatos eſſe ut regum & potentum exempla facile ſequantur; eoque magis ſi lex etiam & coactio adſit. Hinc Paganicarum Religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Chriſtianam Religionem primi docuerunt, non modo ſine imperio omni fuerunt, ſed & fortunæ humilis, piſcatores, textores, & ſi quid his ſimile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, [6] non tantum per omnes Romani imperii partes, ſed ad Parthos quoque & Indos pervenit. Nec tantum ipſo initio, ſed per tria ferme ſæcula, privatorum opera, ſine minis ullis, ſine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota eſt hæc Religio, [7] ita ut antequam Con-

6 *Non tantum per omnes imperii Romani partes.*] Rom. xv. 19.

7 *Ita ut antequam Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hac pars Romani orbis prope major eſſet.*] Jam ſuo ævo Tertullianus dixerat II. Apologetico: *Heſterni ſumus, & veſtra omnia implevimus, urbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabu-*

ſtantinus

ſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major eſſet. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis ſimul artibus reddebant ſe commendabiles, ut Geometriæ ſtudio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum hiſtoria, Stoïci dialectica ſubtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici; multis adfuit & admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophraſto. At primis Chriſtianiſmi doctoribus ars talis nulla, [8] ſermo ſimpliciſſimus & ſine illecebris, ſola præcepta, promiſſa, minas nuda oratione proferens; quæ cum per ſe non habeant efficaciam parem tantis progreſſibus, omnino neceſſe eſt ſtatuamus, aut miracula adfuiſſe, aut arcanam Dei actionem adſpirantem negotio, aut utrumque.

§ XIX. *Et maximis impedimentis quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent.*

Cui conſiderationi & hæc addenda eſt, quod qui Chriſtianiſmum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica ſacra, & Mahumetis legem primi ſuſceperunt; multoque minus antecedente quadam inſtitutione præparatum, ſicut Hebræi circumciſione & unius Dei cognitione ad legem Moſis acceptandam idonei erant redditi: ſed contra impletum opinionibus & conſuetudine, quæ velut altera natura eſt, repugnante cum iſtis novis inſtitutis; educati, ſcili-

bula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.

8 *Sermo ſimpliciſſimus.*] Prudenter id notatum Chryſoſtomo 1 ad Cor. 1. 17. & Theodoreto, poſt recitata jam verba.

cet, legumque & parentum auctoritate confirmati in ſacris Paganicis, aut Judaïcis ritibus. Huic obſtaculo accedebat non minus alterum; graviſſima, ſcilicet, mala, quæ Chriſtianiſmum ſuſcipientibus, eam ob cauſam, ferenda aut metuenda conſtabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; ſequitur, ut, quæ eorum malorum cauſæ ſunt, non niſi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Chriſtiani, acceſſerunt mulctæ, & bonorum publicationes, & exſilia: ſed levia hæc; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: ſupplicia vero ad mortem tam frequentia, ut teſtentur illorum temporum ſcriptores, nulla fame, nulla peſtilentia, nullo bello plus hominum uno tempore abſumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, ſed [9] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ ſine maximo horrore legi aut cogitari non poſſunt: atque hæc ſævitia, quæ non longis interpoſitis ſpiramentis, & his ipſis non ubique, ad Conſtantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita reciſis plures ſuccreſcebant. Comparemus hic quoque cum Chriſtianiſmo Religiones alias. Græci, Paganique cæteri ſoliti ſua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem; haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut

9 *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ.*] Domitius Ulpianus nobilis Juriſconſultus libros ſeptem ſcripſit, Quibus pœnis affici deberent Chriſtiani, Lactantius meminit libro v. capite 11.

negetur.

negetur. At inter Christianos, mortem ob suum dogma perpessos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis suis cogniti; mulieres, virgines, adolescentes, quibus nec appetitus inerat, nec spes probabilis duraturi nominis; sicut & pauci sunt, quorum nomina in Martyrologiis exstant, [1] præ numero eorum, qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recensentur. Accedit, quod levi aliqua simulatione, puta thuris jactu in aram, plerique se liberare à tali pœna potuerunt; quod de illis dici non potest, qui, qualemcumque sensum in corde premerent, certe in factis conspicuis ad vulgi mores se aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quam Judæis, & Christianis: ac ne Judæis quidem, post Christi tempora: ante ea vero paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam umquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manassis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana Religio, hac quoque in parte, tam in immensum cæteras excellat, merito aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine omnis generis sexusque hominum, tot locis ac sæculis distinctorum, qui pro hac Religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ

1 *Præ numero eorum qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recensentur.*] Ut Massa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Augusti: Plurimi in Africa sub Severo: sub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia, & Mesopotamia: in Phrygia, in Ponto sub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaïde, Tyro, Treveris sub Diocletiano: in Perside sub Cabada, Sapore: quorum sine nominibus mentio in Martyrologio.

constantiæ fuisse causam, quæ alia cogitari non potest, quam lux veritatis, & Dei Spiritus.

Respondetur his qui plura & validiora argumenta requirunt.

Si quis allatis hactenus argumentis, pro Christiana Religione, satis sibi factum non putet, sed magis urgentia desideret; scire debet, [2] pro rerum diversitate, diversa quoque esse probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti est quæstio; in quo genere sane standum est nulla suspicione laborantibus testimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis historiæ usus periit, Medicinæ quoque pars magna; sed & omnis, quæ inter parentes liberosque est, pietas, [3] ut quos haud aliter noscamus. [4] Voluit autem Deus id,

2 *Pro rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera.*] Aristoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. 1. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη· τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ' ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda est.* Metaphysicorum 1. parte posteriore, capite ultimo: Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda est.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis sententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, sed magnorum & prope divinorum virorum sit assertio.*

3 *Ut quos haud aliter noscamus.*] Homerus:

Οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo sibi conscius ipse est:

Exactissimo, scilicet, sciendi genere.

4 *Voluit autem Deus, &c.*] Duo sunt genera dogmatum, in Religione Christiana, quorum altera possunt philosophice demonstrari, altera non possunt. Priora sunt exsistentia Dei, creatio Mundi, Dei providentia, & sanctitas atque utilitas ejus præceptorum; quæ omnia possunt demonstrari, suntque à *Grotio* & aliis ita demonstrata, ut necesse sit ea admitti, nisi Rationi nuncius remittatur. Attamen adfectus, qui iis contrarii sunt, obstant ne ab Incredulis admit-

id, quod credi à nobis vellet, ſic ut illud ipſum credere tamquam obedientiam à nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ ſenſu aut demonſtratione percipiuntur; ſed quantum ſatis eſſet ad fidem faciendam, remque perſuadendam homini non pertinaci: ut ita ſermo Euangelii tamquam lapis eſſet Lydius, ad quem ingenia ſanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eoſdemque ſapientes in aſſenſum traxerint; hoc ipſo liquet, apud cæteros, incredulitatis cauſam non in probationis penuria eſſe poſitam, ſed in eo, [5] quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur; quod, ſcilicet, durum illis ſit honores & alia commoda parvi ducere, quod faciendum ſit, ſi ea recipiant quæ de Chriſto narrantur, ac propterea etiam Chriſti præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipſo detegitur, quod multas alias narrationes Hiſtoricorum pro veris habeant; quas tamen veras eſſe ſola auctoritate conſtet, non etiam manentibus in hunc diem veſtigiis; qualia habet Chriſti hiſtoria, partim confeſſione Judæorum, qui nunc ſuperſunt, partim iis, qui ubique reperiuntur

admittantur; quia ſi vera agnoſcerentur, ii adfectus eſſent exuendi, quod nolunt iis dudum adſueti. Poſteriora ſunt facta hiſtorica, quibus veritas Euangelii nititur, & quæ ſunt à *Grotio* expoſita & hiſtoricis argumentis probata. Ea etiam firma argumenta haberentur ab Incredulis, quemadmodum probationes omnium Hiſtoriarum, quas non negant, quamvis non viderint; niſi eadem adverſaretur ratio, ab adfectibus petita, qui obſtant ne ea admittantur, quibus admiſſis, inolitis conſuetudinibus eſſet valedicendum. Vide libellum noſtrum Gallicum, *de Incredulitate*. Clericus.

5 *Quod nolint verum videri id quod affectibus ſuis adverſatur.*] Tractat hoc pulchre Chryſoſtomus I Cor. cap. III. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιϛεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τῦ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia, ad implenda quæ præcepta ſunt, venit.*

Christianorum cœtibus; quorum omnino causam aliquam exstitisse oportuit. Cumque illa Religionis Christianæ tam diuturna continuatio, & tam late diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit; sequitur, ut tribuenda sit miraculis; aut si quis miraculis neget id factum, [6] hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.

6 *Hoc ipsum quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.*] Tractat hoc argumentum Chysostomus I. ad Corinth. cap. I. in fine, & Augustinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

§ I. *Pro auctoritate librorum Novi Fœderis.*

QUI jam his, quæ allata ſunt, argumentis, aut ſiqua præter hæc ſunt alia, perſuaſus, eam quam Chriſtiani profitentur, Religionem veram optimamque crediderit; ut partes ejus omnes ediſcat, mittendus eſt ad libros antiquiſſimos eam Religionem continentes, quos Novi Teſtamenti, aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, ſi quis neget illis libris eam Religionem contineri, ſicut Chriſtiani omnes affirmant, cum omni ſectæ, ſive bonæ, ſive malæ, æquum ſit credi in eo, quod aſſerunt, hoc aut illo libro ſua dogmata contineri; ſicut Mahumetiſtis credimus Mahumetis Religionem contineri Alcorano. Quare cum ſupra jam probata ſit veritas Religionis Chriſtianæ, ſimulque conſtet eam ipſam his

libris contineri; satis, vel hoc solo, adstruitur illis libris sua auctoritas. Si quis tamen eam magis speciatim sibi monstrari postulet, primum illam ponemus usitatam apud æquos omnes judices regulam; ut qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per sæcula receptum, [1] ei incumbat onus adferendi argumenta fidem Scripto derogantia: quod si id facere nequeat, defendendum librum, velut in possessione suæ auctoritatis.

§ II. *Libros qui nomina præscripta habent eorum esse quorum nomen præferunt.*

Dicimus ergo, Scripta, de quibus dubitatum inter Christianos non est, quæque certum nomen præferunt, ejus esse Scriptoris cujus titulo insigniuntur: quia, scilicet, primi illi, puta Justinus, Irenæus, [2] Clemens, ac deinceps alii sub his ipsis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod [3] Tertullianus aliquot librorum ipsa archetypa suo adhuc tempore sit exstitisse: quodque omnes Ecclesiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti essent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judæi umquam controversiam moverunt, quasi non eorum essent opera,

1 *Ei incumbat onus adferendi argumenta fidem scripto derogantia.*] Baldus in rubrica de Fide instrumentorum. Vide & Gallium lib. II. Obs. CXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

2 *Clemens.*] Exstat tantum *Clementis* Ep. ad Corinthios ubi loca quidem Novi Testamenti proferuntur, sed sine nomine Scriptorum. Itaque potuisset *Clementis* nomen omitti, imo etiam *Justini*, qui nomina addere non solet. *Clericus.*

3 *Tertullianus.*] De præscriptione adversus hæreticos: *Age jam qui voles curiositatem melius exercere, in negotio salutis tuæ, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsident, apud quas ipsæ authenticæ literæ eorum recitantur.* Quidni ipsa manus Apostolorum tum exstiterit, cum Quintilianus dicat suo tempore exstitisse manum Ciceronis, Gellius Virgilii suo tempore?

quorum

quorum dicebantur: [4] Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea, quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri aut Virgilii esse, quæ eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio prope omnium, quotquot per orbem sunt, gentium?

§ III. *De libris olim dubitatis sublatam dubitationem.*

Sunt sane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti; ut [5] Petri altera, ea quæ Jacobi est, & Judæ, duæ sub nomine Joannis presbyteri, Apocalypsis, & ad Hebræos epistola: sed ita tamen, ut à multis Ecclesiis sint agniti; quod ostendunt Christiani antiqui, cum illorum testimoniis tanquam sacris utuntur: unde credibile est, Ecclesias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignorasse, aut de iis dubitasse; postea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpisse, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero causa idonea fingi potest, cur illos libros quisquam supposuerit; cum nihil inde colligi possit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

4 *Julianus vero aperte etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ esse ea quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta.*] Extat locus libro Cyrilli decimo. [Vide & adnotata à nobis, in Dissertatione de IV Evangeliis *Harmoniæ Evangelicæ* subjecta. *Clericus.*]

5 *Petri altera.*] De hac tamen ipse *Grotius* dubitabat, cujus dubitationis rationes ipse reddidit, initio adnotationum ad eam Epistolam. Sed quamvis una aut altera Epistola in dubium revocaretur, nec propterea ceteræ dubiæ fierent, nec ulla fidei Christianæ pars, quæ abunde alibi tradita est, periret. *Clericus.*

§ IV. *Libris sine nomine constare auctoritatem, ex qualitate scriptorum.*

Non est etiam, quod fidem quis detrahat epistolæ ad Hebræos, eo solo nomine, quod nesciatur ejus scriptor; ac similiter duabus epistolis Johannis, & Apocalypsi, quod dubitent nonnulli, an earum scriptor Johannes sit Apostolus, an alius quis ejus nominis. [6] In Scriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros historicos recipimus, quorum Scriptores nescimus; ut de bello Alexandrino Cæsaris; nempe, quia videmus eum, quisquis fuit, & illis vixisse temporibus, & rebus interfuisse. Sic etiam cum qui libros scripserunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate se vixisse testentur, & donis Apostolicis fuisse præditos, sufficere id nobis debet. Nam si quis dicat potuisse fingi has qualitates, item in aliis Scriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem; eos, scilicet, qui ubique veritatis ac pietatis studium inculcant, nulla de causa voluisse se crimine falsi obstringere; quod non tantum apud bonos omnes detestabile est, sed [7] Romanis etiam legibus capite puniebatur.

§ V. *Hos Scriptores vera scripsisse, quia notitiam habebant eorum, quæ scribebant.*

Constare ergo debet, libros Novi Fœderis scriptos ab illis, quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipsi se testantur: quibus si accedat, ut itidem constet illis & nota fuisse quæ scriberent,

6 *In Scriptoribus.*] Aptius dixeris, *in Scriptis*, seu libris, & hæc fuit mens *Grotii*, ut sequentia ostendunt. *Clericus.*

7 *Romanis etiam legibus capite puniebatur.*] L. Falsi nominis, D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. xxv. § 10. & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, & apud Capitolinum in Pertinace.

neque studium fuisse mentiendi, sequitur, ut quæ scripserunt, vera sint; cum omne falsum aut ab ignorantia, aut à mala voluntate debeat proficisci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex sodalitio illorum duodecim fuere, quos Jesus vitæ suæ ac dogmatum testes elegerat, [8] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deesse non potuerit. Idem de Jacobo dici potest, qui aut Apostolus fuit, aut, ut alii volunt, [9] proximus consanguineus Jesu, & ab Apostolis constitutus Hierosolymorum Episcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ sibi ab ipso Jesu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res à se gestas falli ipse potuit, aut etiam Lucas, [1] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Jesu scripsit, facile scire potuit, natus in locis proximis, per ipsam Palæstinam peregrinatus, [2] ubi & locutum se ait cum iis, qui oculati rerum testes fuerant. Haud dubie, præter Apostolos, quibuscum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jesu sanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquisitioni confidamus: quanto huic Scriptori æquius est credi, qui se omnia ab ipsis, qui inspexerant, hausisse dicat? [3] Marcum constans fama est Petro

8 *Ita ut notitia illis eorum quæ narrant deesse non potuerit.*] Joh. xv. 27. Idem 1 Epist. 1. 1. Actor. 1. 21, 22.

9 *Proximus consanguineus Jesu.*] Ita & alii sentiunt non pauci, & ubique Chrysostomus. Vide & Josephum. [Adde & *Eusebium* H. E. Lib. II. c. 1. & 23.]

1 *Individuus ei itinerum comes.*] Vide Actor. xx. & sequentia. Coloss. IV. 14. 2 Tim. IV. 11. Philem. 24.

2 *Ubi & locutum se ait cum iis qui oculati rerum testes fuerant.*] In proœmio Euangelicæ historiæ.

3 *Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem.*] Irenæus lib. III. c. 1. Clemens in Hypotyposeon libris citatus in Ecclesiastica Eusebii historia.

semper

semper hæsisse comitem, ita ut, quæ scripsit ille, habenda sint quasi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipse dictasset: præter quod, quæ ille scribit, etiam in Apostolorum Scriptis reperiuntur pœne omnia. Neque falli potuit Apocalypseos Scriptor in iis visis, [4] quæ sibi divinitus immissa dicit; [5] aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.

§ VI. *Et quia mentiri nolebant.*

Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est cum eo, quod supra tractavimus, cum generatim Christianæ Religionis, & historiæ resurrectionis Christi, fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant, quo voluntatem credibile sit à vero dicendo diverti. Id autem hic dici non potest. Nam si quis objiciat ipsorum causam agi, videndum erit, cur ipsorum sit hæc causa: non sane commodi consequendi, aut vitandi periculi alicujus gratia; cum hujus professionis causa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & [6] dogmata pietatis ubique plenissima, & vita ipsorum

4 *Quæ sibi divinitus immissa dicit.*] Apoc. I. 1, 2. IV. 1. & sequentibus XXII. 18, 19, 20, 21.

5 *Aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.*] Heb. II. 4. V. 14. XIII. 7, 8, 23.

6 *Dogmata pietatis ubique plenissima.*] Et mendacio infesta: Joh. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17, 19. XVIII. 37. Actor. XXVI. 25. Rom. I. 25. 2 Thess. II.

2

ipsorum numquam ullius mali facinoris accusata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam objiciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsius fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent; [7] ut de omnium fuga in Christi periculo, [8] de Petro ter negatore.

§ VII. *Adstruitur Scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint.*

Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit editis prodigiis, [9] quæ cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice adseverarunt, additis personarum, locorumque nominibus & circumstantiis cæteris; ita ut facillime posset à Magistratibus, inquisitione facta, veritas aut falsitas adseverationis detegi: inter quæ dignum observatione est, quod & [1] de linguarum, quas non didicerant, usu apud multa hominum millia, & de sanatis subito corporum vitiis in populi conspectu constantissime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod scirent, iis temporibus Judæos magistratus sibi esse infestissimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omissuri essent, ipsos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque

11. 20. 1 Joh. I. 6, 8. II. 4, 21. 2 Cor. VI. 8. Eph. IV. 15, 25. Coloss. III. 9. Apoc. XXII. 15. 2 Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quam sollicite Paulus distinguat quæ à se sunt, & quæ à Domino, 1 Cor. VII. 10, 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit, 2 Cor. XII. 2.

7 *Ut de omnium fuga in Christi periculo.*] Matth. XXVI. 31, 56.

8 *De Petro ter negatore.*] Matth. XXVI. 69. & sequentibus. Marc. XIV. 66. & sequentibus. Luc. XXII. 54. & sequentibus.

9 *Quæ cum magna fiducia ipsi ipsorumve discipuli publice adseverarunt.*] Vide tota Acta Apostolica: 2 Cor. XII. 12.

1 *De linguarum, quas non didicerant, usu.*] Loca supra producta sunt.

vero

vero aut Judæi, aut Pagani, umquam negare proximis illis temporibus ausi sunt, prodigia ab his viris edita; [2] imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus suis, commemoravit: & ipsi Christiani in his libris, quibus fidei suæ rationem Imperatoribus, Senatui, Præsidibus reddunt, [3] facta hæc tamquam notissima, & de quibus dubitari non posset, affirmant: imo & [4] apud sepulcra eorum vim mirificam durasse per aliquot sæcula, aperte prædicant, cum non nescirent, si id falsum esset, facillime à magistratibus cum ipsorum pudore ac supplicio revinci

2 *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus suis commemoravit.*] Libro XIII. Testis Origenes contra Celsum II. Est autem hic ipse Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus.

3 *Facta hæc tamquam notissima, & de quibus dubitari non posset, affirmant.*] Loca sunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. VIII. Augustini, libro XXII. de Civitate Dei.

4 *Apud sepulcra.*] Miracula apud sanctorum virorum sepulcra tum cœperunt jactari, cum, rerum potientibus Christianis, lucro cœperunt esse iis, in quorum Ecclesiis sepulta erant Martyrum, aliorumve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti, ne certis miraculis, una cum dubiis, aut commentitiis fides detrahatur. Notum est quot fabulæ à IV. sæculo narratæ sint, hac de re. Sed *Origenes* ejusmodi miraculorum non meminit. Quin & lib. VII. contra Celsum, ait, *signa Spiritus Sancti ab initio prædicationis Jesu, & post ejus adscensionem plura ostensa, postea vero pauciora. Verumtamen,* inquit, *nunc quoque sunt ejus vestigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo & huic convenientibus actionibus.* Σημεῖα δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ, πλείονα ἐδείκνυτο, ὕστερον δὲ ἐλάττονα· πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτοῦ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις. Quis credat uno atque altero sæculo, post *Origenem*, cum minus erat necesse, tot facta esse miracula? Certe IV. & V. sæculi miraculis tam fides, sine flagitio, detrahi potest; quam, sine impudentia, Christi & Apostolorum miraculis negari nequit. Miracula hæc, non sine periculo, prædicari potuerunt: illa non sine periculo rejici, nec sine utilitate eorum, qui forte fingebant, credi. Quod magnum est discrimen. *Clericus.*

posse. Fuit vero prodigiorum apud sepulcra, quæ dixi, editorum tanta frequentia, tot eorum testes, [5] ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus, sed & alia suppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

§ VIII. *Et scriptis inde, quod ibi multa sint quæ eventus comprobavit divinitus revelata.*

Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines suapte vi nosse non quirent, quæ ipso eventu mire sunt confirmata: [6] ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione, [7] de duratione ejus perpetua, [8] de ea rejicienda à Judæis plerisque, [9] amplectenda vero ab extraneis, [1] de odio Judæorum in profitentes hanc Religionem, [2] de suppliciis gravissimis ob eam subeundis, [3] de obsidione & exscidio Hierosolymorum ac Templi, [4] summisque Judæorum calamitatibus.

5 *Ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint.*] Vide Cyrillum lib. x. contra Julianum, & Hieronymum adversus librum Vigilantii.

6 *Ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. & seqq. Luc. X. 18. Joh. XII. 32.

7 *De duratione ejus perpetua.*] Luc. I. 33. Matth. XXVIII. 20. Joh. XIV. 16.

8 *De ea rejicienda à Judæis plerisque.*] Matth. XXI. 33. & sequentibus. XXII. in principio. Luc. XV. 11. & sequentibus.

9 *Amplectenda vero ab extraneis.*] Iisdem in locis, ac prætereа Matth. VIII. 11. XII. 21. XXI. 43.

1 *De odio Judæorum in profitentes hanc Religionem.*] Matth. X. 17.

2 *De suppliciis gravissimis ob eam subeundis.*] Matth. X. 21, 39. XXIII. 34.

3 *De obsidione & exscidio Hierosolymorum ac Templi.*] Matth. XXIII. 38. XXIV. 16. Luc. XIII. 34. XXI. 24.

4 *Summisque Judæorum calamitatibus.*] Matth XXI. 33. & sequentibus. XXIII. 34. XXIV. 20.

§ IX.

§ IX. *Tum etiam ex cura quam decebat à Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur.*

Ad hæc addo, quod si recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas, quæ ad honorem suum cultumque pertineant: non potest fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propositum erat, quam Deum pie colere, passus sit falli mendacibus libris. Jam vero quod, post subortas tot in Christianismo sectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut plerosque, exceptis paucis, qui nihil singulare continent, amplecteretur; magnum est argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuisse opponi; cum illæ sectæ tantis in se odiis exarserint, ut quicquid his placuisset, aliis ob id ipsum displiceret.

§ X. *Solutio objectionis, quod multi libri à quibusdam rejecti fuerint.*

Fuerunt sane inter eos, qui Christiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos suo peculiari dogmati videbant adversari: puta qui aut Judæorum odio, [5] Deum Judæorum mundi opificem, & legem maledictis insectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Christianis erant subeunda, [6] latere volebant sub nomine Judæorum, [7] quibus impune

5 *Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis insectabantur.*] Vide Irenæum lib. I. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem: Epiphanium de eodem.

6 *Latere volebant sub nomine Judæorum.*] Vide Gal. II. II. VI, 13, 14. Philip. III. 18. Irenæum lib. I. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

7 *Quibus impune licebat suam religionem profiteri.*] Actor. IX. 20. XIII. & eo libro sæpe. Philo contra Flaccum, & De legatione. Josephus passim. Adde L. Generaliter. D. de Decurionibus. L. I. C. de Judæis. Ter-

impune licebat suam Religionem profiteri. Sed hi ipsi [8] ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt [9] illis temporibus, cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum prius illud genus satis refutatum arbitror supra, cum ostendimus, unum esse verum Deum, cujus opificium sit mundus: & sane ex ipsis etiam libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videantur, recipiunt, [1] quale est imprimis Lucæ Euangelium, satis patet, eumdem Deum, quem Moses & Hebræi coluerunt, à Christo prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judæi & sunt & dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram esse eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apostolorum, qui plures Ecclesias instituerit; & cujus tot miracula narrata sint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis esset facti inquisitio. Quod si miracula edidit, quid causæ est, cur non & de visis cœlestibus acceptaque à Christo institutione ipsi credamus? Quod si Christo tam carus fuit; ut quidquam doceret Christo ingratum, id est, falsum, fieri non potest. Quodque unum in illo culpant, dogma, nempe, de

Tertullianus Apologetico: *Sed & Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus.*

8 *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt.*] Tertullianus adversus Marcionem I. *Nullam Apostolici census Ecclesiam invenias, quæ non in creatore christianizet.*

9 *Illis temporibus cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto tolerarentur.*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epistolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo scribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut à jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes.*

I *Quale est imprimis Lucæ Euangelium.*] Ostendit id manifestissime Tertullianus adversus Marcionem libro IV.

libertate

libertate Hebræis parta à ritibus per Mosem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei causa fuit, [2] cum & circumcisus esset ipse, [3] & pleraque legis ultro observaret; [4] Religionis autem Christianæ causa, multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum; [5] atque eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis: quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui, pro sabbato, [6] singulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis secundum legem impendiis [7] bonorum omnium ferre jacturam, [8] &, pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare. Jam vero palam affirmat ipse Paulus, [9] sibi à Petro, Johanne, & Jacobo in signum consensus datas dexteras: quod, ni verum fuisset, numquam ausus esset dicere, cum ab ipsis adhuc viventibus mendacii potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus, supra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ Scriptores ediderunt, & de singu-

2 *Cum & circumcisus esset ipse.*] Philipp. III. 5.

3 *Et pleraque legis ultro observaret.*] Actor. XVI. 3. XX. 6. XXI. & sequentibus.

4 *Religionis autem Christianæ causa multa & faceret difficiliora & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum.*] 2 Cor. XI. 23. & sequentibus, & passim in Actis. Vide & 1 Cor. II. 3. 2 Cor. X. 30. XII. 10.

5 *Atque eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis.*] Actor. XX. 29. Rom. V. 3. VIII. XII. 12. 2 Cor. I. 4, 8. II. 4. VI. 4. 1 Thess. I. 6. 2 Thess. I. 6.

6 *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. II. 46. V. 42. 1 Tim. V. 5. 2 Tim. I. 3.

7 *Bonorum omnium ferre jacturam.*] 2 Cor. VI. 4. XII. 10.

8 *Et, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare.*] Rom. VIII. 36. 2 Cor. IV. II. Philipp. I. 20.

9 *Sibi à Petro, Johanne, & Jacobo in signum consensus datas dexteras.*] Gal. II. 9. Adde 1 Cor. XV. II. 2 Cor. XI. 5. XII. II.

lari Dei curatione circa res hujus generis, æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibusvis Historicorum libris, quibus nulla ejus generis adsunt testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certe nulla est.

§ XI. *Solutio objectionis, quasi his libris contineantur impossibilia.*

Nam si quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non possint, [1] cum jam supra ostenderimus, esse quædam, quæ ab hominibus præstari non possint, à Deo autem possint, quæ, scilicet, nullam in se repugnantiam includunt; atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maxime miramur, prodigiosas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem; evanescit ista objectio.

§ XII. *Aut à ratione dissona.*

Neque magis audiendi sunt, si qui dicant dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione dissonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, sapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem secuti sunt, jam inde à primis temporibus. Tum vero quæcumque in primo libro ostensa sunt congruere rectæ rationi, puta Deum esse, & quidem unicum, perfectissimum, immensæ virtutis, vitæ, sapientiæ, bonitatis; facta ab ipso quæcumque subsistunt; curam ejus ad opera omnia, præsertim ad homines pertingere; posse eum, etiam post hanc vitam, præmia reddere sibi obtemperantibus; frænum injiciendum sensuum cupiditati-

1 *Cum jam supra ostenderimus.*] Libro II.

bus;

bus; cognationem esse inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant: omnia hæc in his libris apertissime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate, [2] solo ductu humanæ rationis, quam sit intutum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modo inter se, sed & singulorum Philosophorum placita. Neque vero id mirum. Nam si [3] de mentis suæ natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur; quanto magis necesse fuit id accidere de suprema illa, tantoque supra nos posita mente, definire aliquid cupientibus? [4] Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi; quis est, qui ita sit sagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle potest, id suapte conjectura speret se posse deprehendere? Quare optime Plato [5] horum nihil sciri posse dicebat, sine oraculo. Jam vero nullum proferri potest oraculum, quod tale revera esse majoribus testimoniis constet, quam ea sunt, quæ in libris Novi Fœderis continentur. Tantum abest, ut probetur, ne adferitur quidem, Deum quidquam de natura sua hominibus prodidisse, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipsius ulla potest proferri, quæ credibilis sit, posterior significatio. Nam si quid in eo genere rerum, quæ aut plane sunt mediæ, aut certe non omnino

2 *Solo ductu humanæ rationis quam sit intutum ac fallax.*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33, 34, 35. 1 Cor. II. 11, 16.

3 *De mentis suæ natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur.*] Vide in operibus Plutarchi librum IV. de Placitis Philosophorum: Stobæum in Physicis, capite XI.

4 *Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi.*] Habet id Tacitus Annalium VI.

5 *Horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo.*] Locus est Phædone. paria in Timæo. Bene Ambrosius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

per

per ſe debitæ, nec plane turpes, ante Chriſti tempora, aliter imperatum aut permiſſum fuit; id his libris non obſtat, [6] cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent.

§ XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quædam inter ſe repugnantia contineantur.*

Solet à nonnullis objici eſſe quamdam in his libris interdum ſenſuum diſcrepantiam. Sed contra quiſquis hanc rem æquis animis volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate poſſe adjici; quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut hiſtoriæ momentum in ſe habent, manifeſtiſſima eſt ubique conſenſio; qualis nulla alibi inter ejuſdem ſectæ Scriptores reperiatur, [7] ſive Judæos ſumas, [8] ſive Græcos Philoſophos, [9] aut Medicos, [1] ſive Romanos Juriſcon-

6 *Cum in talibus leges poſteriores prioribus derogent.*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν. *Conſtitutiones tempore poſteriores plus valent prioribus:* Dictum eſt Modeſtini L. ultima. D. de Conſtitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas conſtitutiones atque decreta poſteriora priſtinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem & ſqualentem ſilvam legum novis principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus truncatis & cæditis.* Et de Baptiſmo: *In omnibus poſteriora concludunt, & ſequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus Symp. IX. Ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις, κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis, poſteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

7 *Sive Judæos ſumas.*] Quorum diverſiſſimas ſententias cum alibi videas, tum apud illarum litterarum doctiſſimum Manaſſem Iſraëlis filium, libris de Creatione & Reſurrectione.

8 *Sive Græcos Philoſophos.*] Vide dictum modo librum de Placitis Philoſophorum.

9 *Aut Medicos.*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima; & Celſum initio De re medica: Tum vero Spagiricos adde.

1 *Sive Romanos Juriſconſultos.*] Nota olim diſcordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & ſequentes eum, quique Cujacium & alios litteratiores ſequuntur,

risconsultos: in quibus omnibus sæpissime reperias non modo pugnare inter se, qui sectæ sunt ejusdem, [2] ut Platonem & Xenophontem; sed & [3] eumdem sæpe Scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, adseverare. At hi, de quibus agimus, Scriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vitam, summa ubique est eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumstantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non desit commoda conciliatio, sed nos lateat, ob res similes diversis temporibus gestas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, & si quid his simile est. Imo hoc ipsum Scriptores illos ab omni doli suspicione liberare debet; [4] cum soleant, qui falsa testantur, de compacto, omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat. Quod si ex levi aliqua discrepantia etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, præsertim historiarum, credendum esset: cum tamen & Polybio, & Halicarnassensi, & Livio, & Plutarcho, in quibus

quuntur. Vide & Gabrielii sententias communes, communiores, communissimas.

2 *Ut Platonem & Xenophontem.*] Vide epistolam Xenophontis ad Æschinem Socraticum: Athenæum XI. Laërtium Platonis vita: Gellium libro XIV.

3 *Eumdem sæpe Scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, adseverare.*] Ostendere id multi in Aristotele: in Romanis Jurisconsultis alii.

4 *Cum soleant qui falsa testantur, de compacto, omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat.*] Hoc est quod docet Imperator Adrianus, videndum in testibus utrum unum eumdemque meditatum sermonem attulerint, L. testium. D. de Testibus. Speculator lib. I. parte IV. de Teste. in pr. n. 81. Exactissima circumstantiarum omnium notitia in teste non est necessaria. Vide Luc. I. 56. III. 23. Joh. II. 6. VI. 10, 19. XIX. 14.

talia

talia deprehenduntur, ſua apud nos de rerum ſumma conſtet auctoritas: quo magis æquum eſt, ut nihil tale eorum fidem deſtruat, quos videmus ex ipſorum ſcriptis pietatis & veri ſemper fuiſſe ſtudioſiſſimos?

§ XIV. *Solutio objectionis ex teſtimoniis extrinſecis: & oſtenſum ea magis eſſe pro his libris.*

Alius reſtat modus teſtimonia refellendi, ex contrariis extrinſecus teſtimoniis. At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, niſi forte eo referre quis velit dicta multo poſt natorum, & quidem talium, qui inimicitias adverſus Chriſtianum nomen profeſſi, ſub teſtium nomine non veniunt. Imo contra, quamquam eo opus non eſt, multa habemus teſtimonia, quæ hiſtoriæ iſtis libris traditæ partes aliquot confirmat. Sic Jeſum cruci affixum, ab ipſo & diſcipulis ejus miracula patrata, & Hebræi, & Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Feſto, Felice, de Johanne Baptiſta, de Gamaliele, de Hieroſolymorum exſcidio exſtant ſcripta luculentiſſima Joſephi, edita paulo poſt annum à Chriſti abitu quadrageſimum: cum quibus conſentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iiſdem temporibus leguntur. Neronis ſævitiam in Chriſtianos Tacitus memoriæ prodidit. Exſtabant olim & libri, tum privatorum, [5] ut Phlegontis, [6] tum & Acta publica, ad quæ Chriſtiani provo-

5 *Ut Phlegontis.*] Libro XIII. Chronicorum ſive Olympiadum, his verbis: Τῷ δ' ἔτει τῆς CB Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον. καὶ νὺξ ὥρᾳ ς' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέστρεψε. *Quarto autem anno* CCII. *Olympiadis, maxima & excellens inter omnes, quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora ſexta in tenebroſam noctem verſus, ut ſtellæ in cælo viſæ ſint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes ſubverterit.* Habes hæc in

provoçabant, quibus constabat [7] de eo sidere, quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, & solis deliquio contra naturam, plenissimo lunæ orbe, cir ca tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

§ XV. *Solutio objectionis de mutata scriptura.*

Quid amplius opponi his libris possit, sane non video: nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut exscriptorum incuria, aut perversa cura, litteræ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed [8] iniquum est, ob talem, quæ per multa tempora non potest non accidere, exemplorum diversitatem, tali instrumento aut libro moveri controversiam; cum & mos postulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquissima exem-

Chronico Eusebii & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. xxxv. ad Matthæum, & adversus Celsum II.

6 *Tum & Acta publica.*] Tertullianus Apologetico cxxI. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.*

7 *De eo sidere quod post Christum natum apparuit.*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum: *Est quoque alia sanctior & venerabilior historia, quæ perbibet ortu stellæ cujusdam non morbos mortesque denunciatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conservationis, rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldæorum profecto sapientes viri, & consideratione rerum cœlestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majestate puerili, veneratos esse, & vota Deo tanto convenientia nuncupasse.*

8 *Iniquum est ob talem, &c.*] Liquet hoc hodie quam maxime ex adcuratissimis collectionibus variarum lectionum Novi Testamenti, & præsertim ex editione *Joannis Millii.* Quantacumque sit varietas, nullum propterea dogma inde novum nascitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam historia, quæ quidem alicujus sit momenti, ad veritatem Religionis quod adtinet, antea credita ex libris Novi Testamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Testamenti Libro, idem de Vetere Testamento dictum censeri potest. *Clericus.*

pla

pla ostendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo, omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut insigne aliquod historiæ caput pertinerent, numquam probabitur: neque enim aut instrumenta sunt, quæ id doceant, neque testes illorum temporum: quod si quid, ut jam modo dicebamus, serius multo dictum est ab iis, qui in horum librorum discipulos atrocissima odia exercebant; id pro convicio, non pro testimonio, habendum est. Et sufficere quidem hæc, quæ diximus, possent adversus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt; [9] cum qui id affirmet, præsertim adversus Scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat: at nos, quo magis patescat illius objectionis vanitas, ostendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum esse, nec potuisse fieri. Evicimus supra libros eorum esse Scriptorum, quorum nomina præferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars à cæteris partibus librisque non itidem mutatis notabiliter discreparet, quod nunc nusquam conspicitur; imo ut diximus, admirabilis est ubique sensuum consonantia. Tum vero ut primum Apostolorum aliquis, aut virorum Apostolicorum aliquid edidit; dubium non est, quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem & studium conservandæ propagandæque ad posteros veritatis decebat, exempla sibi inde plurima sumserint; quæ proinde sparsa sint quam late patebat Christianum nomen, per

9 *Cum qui id affirmet, præsertim adversus Scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat.*] L. ult. C. de Edicto Divi Adriani tollendo.

Europam, Asiam, & Ægyptum, quibus in locis Græcus sermo vigebat: imo & archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum usque ducentesimum servata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non privata tantum singulorum, sed & communi Ecclesiarum diligentia, [1] falsariam manum recipere. Adde jam, quod proximis statim sæculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum, quæ versiones etiamnum exstant, & à Græcis libris in nulla alicujus momenti re discrepant. Jam vero habemus & Scripta eorum, qui ab Apostolis ipsis, aut ab eorum discipulis instituti fuerunt; qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, sensu. Neque vero quisquam fuit in Ecclesia, tantæ auctoritatis, per illa tempora, cui mutare quidquam volenti paritum fuisset; quod satis ostendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ dissensiones ab iis, qui in Ecclesia maxime eminebant. Post hæc, quæ dixi, tempora, secuti sunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii, qui, post diligentem inquisitionem, hos libros, ut in originaria sua puritate perstantes, receperunt. Jam & illud, quod de diversis Christianorum sectis modo dicebamus, huc quoque aptari potest, illas omnes, saltem quæ Deum mundi opificem, & Christum Legis novæ auctorem agnoscunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod si qui instituissent par-

1 *Falsarium manum.*] Quæ omnia, nimirum, exemplaria pervaderet, & versiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerunt, hic, illic, homines pravi, aut dogmatibus suis perverse addicti exemplaria sua corrumpere, quod non *Marcion* modo fecit, sed & librarii nonnulli rectius sentientes: quod ostendimus in *Arte* nostra *Critica* Part. 3. Sect. 1. c. XIV. *Clericus.*

tem

tem aliquam interpolare, eos tamquam falsarios cæteri detulissent. Neque vero ullam sectam id umquam habuisse licentiæ, ut hos libros mutando ad sua placita aptaret, vel inde satis colligas, quod omnes sectæ & adversus omnes hinc sibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos libros pertinet; ei non convenire, ut sciverit Deus tot millia hominum pietatis studiosa, & æternam salutem sincero proposito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non possent. Et hæc quidem pro Novi Fœderis libris dicta sunto, qui si soli exstarent, satis esset, unde veram Religionem disceremus.

§ XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Fœderis.*

Nam cum Deo visum fuerit etiam Judaïcæ Religionis, quæ vera olim fuit, & Christianæ non exigua testimonia præbet, instrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem suam adstruere. Esse autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo constat, quo id de nostris libris probavimus. Hi autem, quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide dignissimi; qualis & Esdras, qui eos in unum volumen collegisse creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Mosis commendationem dicta sunt supra. Neque vero pars tantum illa prima à Mose tradita, ut primo libro ostendimus, sed & recentior historia multos Paganorum habet adstipulatores. Sic [2] Davidis & Salo-

[2] *Davidis & Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum Annales.*] Vide quæ ex iis recitat Josephus Antiquæ historiæ lib. VIII. c. 2. ubi addit volentem exempla habere

Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis, præferebant

habere epistolarum, quas inter se scripsere Salomo & Iromus, petere ea posse à publicis Tyri archivorum custodibus. [Noli tamen hoc credere, sed vide quæ diximus ad 1 Reg. v. 3.] De Davide locus est insignis ex IV. historiarum Damasceni, Josepho citatus Antiquæ historiæ lib. VII. cap. 6. *Multo post hæc tempore indigenarum quidam, Adadus nomine, præpollens factus, & Damascum & Syriæ, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed suscepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis prœliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus est, præstantissimus regum habitus, animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo posteri ejus in decem stirpes regnarunt, simulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt; quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cum multum invaluisset, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus est.* Priorem historiæ hujus partem habes 2 Sam. VIII. 5. 1 Chron. XVIII. posteriorem 1 Reg. xx. ubi Joseph. vide. Adadus ille Josepho *Adar* dicitur, *Adores* Justino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euseb. Præparat. Euang. lib. IV. c. 30. Idem Joseph. eodem cap. & priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hist. Phœnicia. *Abibalo mortuo regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit majorem, etiam Jovis Olympii templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Ajunt & qui Hierosolymis tunc regnabat Salomonem ad Iromum ænigmata misisse quædam, & cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cum ænigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniæ vim prò mulcta pependisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea, quæ proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quæ cum solvere Salomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas.* Addit deinde Menandri Ephesii, qui Regum tam barbarorum quam Græcorum res perscripsit, locum illustrem: *Mortuo Abibalo successit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos XXXIV. Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Jovis est templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templisque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis & Astartes delubra sacravit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus, eosque sibi cum subjecisset reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa à Salomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic computatur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus, qui vixit annos XLIII. regnavit VII. Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit XXIX. regnavit*

12. *Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interficere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII, *post quos Astartus Delæastarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Post hunc frater ejus Aserymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic à fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Itbobalus Sacerdos Astartes, regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Successit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus successor fuit filius Mategenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Pygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno, soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, sed contractiorem, posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius & Berosus Chaldæus, sed & Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, & Menander Ephesius, & Demetrius Phalereus, & Rex Jubæ, & Appion, & Thallus.* Iromi illius & Salomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis exstitisse ait Clemens Strom. 1. unde corrigendus Tatianus, apud quem Καῖτος pro Λαῖτος scribitur, diciturque is in Græcum transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates & Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur 1 Reg. XIX. 15. 2 Reg. VIII. 11. XII. 17. XIII. 3. 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Josepho Antiquæ historiæ libro IX. c. 2. Est idem nomen apud Justinum ex Trogo. De Salmanasare, qui Decem Tribus in servitutem avexit, ut narratur 2 Reg. XVII. 3. & sequentibus; & Samariam cepit, 2 Regum XVIII. 9. locus est Menandri, quem diximus, Ephesii apud Josephum libro eodem nono, capite XIV. *Elulæus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittæos qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicenque omnem bello incursavit: mox tamen pace cum omnibus facta, rediit retro. Verum descivere à Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Assyriorum Regi dediderunt. Cum tamen non ob id se dederent Tyrii, Assyriorum rex bellum eis rursus intulit, cum accepisset à Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina & aquæductus, qui Tyrios ab aquæ haustu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant.* Addit Josephus eodem loco ipsum hujus Regis nomen Salmanasarum exstitisse ad sua tempora in Tyriorum archivis, Senacheribi, qui

ferebant Phœnicum Annales. 3 Nabuchodonosori,

Judæam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit, ut narratur 2 Reg. XVIII. 13. 2 Paral. XXXII. 1. Esai. XXXVI. 1. & nomen & expeditiones in Asiam & Ægyptum in Berosi Chaldaicis repertas testatur idem ille Josephus lib. X. cap. 1. Ejusdem Σαναχεϱίϐῳ Senacheribi meminit & Herodotus libro II. vocatque Arabum & Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum Regis mentio est 2 Reg. XX. 12. & Esaiæ XXXIX. Ejusdem nomen in Berosi Babylonicis exstitisse testatur Josephus Antiquæ Historiæ lib. X. cap. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, quæ historia est 2 Paral. XXXV. 22. Zach. XII. 1. meminit dicto libro II. his verbis: Καὶ Σύϱοισι πεζῇ ὁ Νεκῶς συμϐαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita semper Judæos vocat Herodotus, ut & alii,) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

3 *Nabuchodonosori.*] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus Antiquæ historiæ X. adversus Appionem libro I. conferendus cum Eusebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro IX. cap. 40. & 41. hunc, & qui sequetur Abydeni locum, producit, *Cum audisset pater ejus Nabopollasarus eum, qui in Ægypto Syriaque Cœle & Phenice præpositus fuerat, Satrapen defecisse, ipse ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut desertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggressus esset prælio, ipsum cepit, regionemque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopollasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Babylone de vita discederet, postquam regnarat annos* XXIX. *Nabuchodonosor post id, simul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commisit captivos ex Judæis, Phœnicibus, ac Syris, & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebusque aliis servari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis, breviore per desertum via, Babylonem se contulit. Ibi cum reperisset res à Chaldæis administrari, & ipsum regnum asservari ab eorum potissimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus est; captivisque conspectis, jussit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias assignari. Ipse vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, instauravit eum in modum, ne possent posthac qui ad obsidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternaque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere solo. Bene munita urbe, portisque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, supereminentem & altitudine & omni splendore, quem longum sit exsequi. Suffecerit dicere, hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum esse quindecim. In hac regia*

regia ex lapide sublimia extulit ambulacra, speciemque dedit montibus persimilem, omnis etiam generis arboribus ibi consitis, addito & paradiso pensili, quod uxor ejus in Mediæ locis educata montium aspectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita excessit, cum regnasset annos XLIII. Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara Temporum Emendatorum Appendice. Interpretatur hæc Curtius libro V. quem vide, partim & Strabo lib. XV. & Diodorus libro II. Berosus, ex quo hæc & alia supra protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienses publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuere, memorante Plinio Historiæ Naturalis libro VII. cap. 37. Librum ejus *Babylonica* vocat Athenæus XV. Tatianus, qui & ipse Nabuchodonosori Berosum meminisse affirmat, & Clemens, *Chaldaïca*. Ex iis Rex Juba profitebatur accepisse se quæ de rebus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere ejus & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & Scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum Scriptore nobis tradidit Eusebius cum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt: *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, belloque usque in Africam & Hispaniam illato, quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Prætera vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum regiam conscendisset, numine aliquo afflatum eum hæc prædixisse: Ego Nabucodrosorus, o Babylonii, imminentem vobis prænuncio calamitatem, quam ut arceant Parcæ numquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Persicus veniet mulus, qui vestris Diis auxiliantibus servitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Assyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sint vestigia, ubi feræ pascantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes faucesque solus vagetur: utinamque & ego felicem exitum sortitus fuissem, priusquam hæc animo meo obversarentur. Hæc ubi efflatus erat, statim disparuit.* Confer hæc postrema cum iis, quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Megasthene etiam Josephus habet libro X. Antiquæ historiæ cap. II. & ait exstare Indicorum IV. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius: *Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse viritim, & mœnia circumjecisse Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia structa à Nabuchodonosoro, eaque mansisse ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Postea: *Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium est Euphratis, simulque Acracanum*

sori, 4 & aliorum Chaldæorum Regum Berosus non

amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, fossam effecit, quæ in ambitu haberet parasangas XL, *in altum vicies quantum patent sparsæ manus, appposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aquæductuum normas. Maris quoque Rubri eluvionem operibus circumdatis repressit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant.* Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megasthene hoc adfert: Ναβουχοδρόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέους μᾶλλον, καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι. *Nabuchodonosorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad Columnas venisse cum exercitu.* Fuere & alii qui ejus Regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt, Diocles Persicorum secundo, Philostratus cum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obsessam ait per annos XIII. ut Josephus nos docet, cum Antiquæ historiæ dicto jam loco, tum adversus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: *Ithobalo apud Tyrios regnante, Nabuchodonosorus Tyrum obsedit per annos* XIII. *Post hunc regnavit Baal annos* X. *Post hunc Judices constituti sunt, qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdæi menses decem, Abbarus Sacerdos summus menses tres, Mytgonus & Gerastratus Abdelimi Judices fuere per annos sex; [illegible]edio inter hos tempore, annum unum cum potestate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo, misere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent, regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo, advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Persas potens fuit.* Hæc supputatio quam pulchre cum sacris libris congruat, vide Josephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Josephum de Hecatæo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Nostrorum ille multa millia ait à Persis Babylonem translata.* Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum, apud Clementem, Strom. I.

4 *Et aliorum Chaldæorum Regum Berosus non minus, quam Hebræi libri, meminerat.*] Apud Berosum, post modo prolata, hæc sequebantur, Josepho duobus quos indicavimus locis id referente. *Regnum accepit filius ejus Evilmeradochus. Hic cum inique per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissoroori, qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato regni compos factus interfector ejus Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laborosoarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem: sed quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cum inter se coiissent ejus facineris*

non minus, quam Hebræi libri, meminerat.

facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus & septimus, venit ex Perside multò cum exercitu Cyrus, reliquaque Asia subacta, ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito, Nabonnidus occurrit magno & ipse exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, conclusitque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem Babylone capta constituit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borsippum proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Verum is obsidionis non tolerans se dedidit. Cyrus benigne exceptum è Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam jussit. Atque ibi Nabonnidus, transacto vitæ cætero, diem suum obiit. Abydeni, post ea quæ modo attulimus de Nabuchodonosoro verba, hæc nobis servavit Eusebius dicto loco: Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλουρουχὸς ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λείπει παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδοχον ἀποδείκνυσι βασιλέα, προσήκοντά οἱ οὐδέν. τῷ δὲ Κῦρος, ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipsi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Labossoarascum. Hoc violenta morte exstincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum sanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepisset, Carmaniæ præfecit.* Evilmeraduchus iste nominatur 2 Reg xxv. 27. De cæteris vide Scaligerum. Ista de Babylone à Cyro capta congruunt, cum istis Herodoti: Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum exspectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, sed prælio victi in intima urbis se receperunt.* Cum quibus confer Jeremiam LI. 20, 30, 31. de fuga ad Borsippa eundem Jeremiam II. 30. de exsiccato amnis alveo, Herodotus consentit Jeremiæ XI. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum palustrem deducta, ac sic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Belesi Chaldæo narrat Diodorus lib. II. ad Danielem possint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan I. 7. cogitemus.

 5 Qui

[5] Qui Vaphres Ægypti rex Jeremiæ, [6] Apries est Herodoto. Jam [7] Cyri, & successorum ejus [8] ad Darium usque, pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum Gentem pertinentia adfert Josephus, in libris contra Appionem; quibus jungi possunt, [9] quæ ex Strabone, & Trogo supra attulimus. Nos vero, qui Christiani sumus, omnino non est, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis pæne singulis testimonia exstent in libris nostris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Christus, cum plurima in Legis doctoribus, & temporis sui Pharisæis reprehenderet, umquam eos accusavit falsimoniæ in libros Mosis, aut Prophetarum commissæ, aut quod suppositis mutatisve libris uterentur. Post Christi tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitia-

5 *Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ.*] Ita Septuaginta & Eusebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ XLIV. 30. est חפרע. Fuit is Nabuchodonosoro coævus.

6 *Apries est Herodoto.*] Lib. II.

7 *Cyri.*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum libro II. Ctesiam Persicis, Justinum libro IV. cap. 5. & sequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus, Beroso teste, probat Theophilus Antiochenus.

8 *Ad Darium usque.*] Codomannum. Vide eosdem & Æschylum Persis, & Scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebræorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Josepho Antiquæ historiæ libro XI. 8. His ipsis temporibus vixit Hecatæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iside, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Judæis librum scripsit singularem, unde egregiam & urbis Hierosolymorum & Templi descriptionem deprompsit Josephus, adversus Appionem libro priore; quem locum habet & Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. IX. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Aristotelis verbis Judaïcam sapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum rerumque Judaïcarum testes Josephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

9 *Quæ ex Strabone & Trogo supra attulimus.*] Libro I.

tam,

tam, neque probari poteſt, neque vero credibile fiet, ſi quis recte cogitaverit, quam longe lateque ſparſa eſſet per orbem terrarum Gens Judæorum illos ubique libros cuſtodientium. Nam primum ab Aſſyriis abductæ in Mediam Decem Tribus, duæ poſtea: & ex his quoque, poſt conceſſum à Cyro reditum, multi in terris exteris ſubſederunt. [1] Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt. Antiochi ſævitia, Aſmonæorum civilia arma, externa Pompeii, & Soſſii, multos disjecerunt: plena Judæis erat [2] Cyrenaïca: plenæ [3] urbes Aſiæ, [4] Macedoniæ, [5] Lycaoniæ, etiam inſulæ [6] Cyprus, [7] Creta, aque aliæ. Jam [8] Romæ numerus eorum ingens vel [9] ex Horatio,

1 *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt.*] Hecatæus Joſepho deſcriptus, in libro priore contra Appionem, de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγας δὲ (nempe μυριάδες, ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia poſt Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarunt, ob exortas in Syria ſeditiones.* Adde Philonem in Flaccum, Ὅτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria & regione circumſita habitare ab Africæ deſcenſu ad fines Æthiopiæ.* Adde Joſephum libro XII. cap. 2. 3. & ſequentibus. Libro XIII. cap. 4, 5, 6, 7, 8. XVIII. 10. Et habebant Judæi Alexandriæ jus civitatis: Joſephus XIV. 17.

2 *Cyrenaïca.*] Joſephus Antiquæ hiſtoriæ libro XVI. 10. & alibi. Actor. VI. 9. XI. 20.

3 *Urbes Aſiæ.*] Joſephus XII. 3. XIV. 17. XVI. 4. Actor. XIX.

4 *Macedoniæ.*] Act. XVII.

5 *Lycaoniæ.*] Act. XIV. 18.

6 *Cyprus.*] Act. XIII. 5.

7 *Creta.*] Act. II. 11.

8 *Romæ.*] Joſephus XVIII. Hiſtoriæ Antiquæ, cap. 5. Act. XVIII. 2. XXVIII. 17.

9 *Ex Horatio.*] Lib. I. Sat. IV.

—— *nam multo plures ſumus: ac veluti te*
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. V.

—— *credat Judæus Apella.*

Sat. IX.

—— *hodie triceſima ſabbata,* &c.

[1] Juvenali & [2] Martiali discatur. Tam dissitis inter se cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipsi in falsum convenire. Adde quod [3] trecentis ferme ante Christum annis, cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum sermonem ab his, qui LXX dicuntur, versi sunt; ita ut jam & à Græcis, sermone quidem alio, ut sensu in summam eodem, possiderentur, eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaïcum, & in Hierosolymitanum, id est, semi-Syriacum, translati sunt iidem libri, [4] partim paulo ante,

1 *Juvenali.*]
Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,
Et quæ sequuntur. Sat. XIV.

2 *Martiali.*] III. 4.
Quid jejunia sabbatariorum.
Et alibi: ut VII. 29. & 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium Itinerarii libro I.
Atque utinam numquam Judæa subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Titi!
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.
Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Judæis: *Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro VI. cap. II. Sceleratissimam gentem vocat, tantum ob legum, quæ Dei unius cultum damnabant, neglectum, ut supra notavimus, quo nomine & Socratem culpabat Major Cato. Adde latissime sparsi Judæi nominis testem Philonem in Legatione: Ὅσον ἐςὶν ἐν πολυανθρωπία, ὅπερ οὐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαςον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη. κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας, ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινι δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens est hominum numero, quam non, ut cæteras, una continet attributa regio, sed paullo minus terra tota. Diffusa enim est per terras continentes perque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multo minor.* Dion Cassius libro XXVI. de Judæorum genere: Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖςον, ὥςε καὶ εἰς παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita sæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut & libertatem Institutorum suorum evicerit.*

3 *Trecentis ferme ante Christum annis.*] Vide Aristæum, & Josephum libro XII. 2.

4 *Partim paulo ante.*] Ut ab Onkelo, forte & ab Jonathane.

5 partim

[5] partim non multo poſt Chriſti tempora. Secutæ deinde verſiones in Græcum, aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX Origenes contulit, & poſt eum alii, nulla hiſtoriæ, aut rerum pondus habentium diverſitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Joſephus ad Veſpaſianorum tempora provixit; uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodieque legimus. His autem ipſis temporibus, magis magiſque ſpargi cœpit Chriſtiana Religio, quam profitentium [6] multi Hebræi erant; [7] multi Hebræas litteras addidicerant; quibus proinde promptum fuit, ſi quid à Judæis falſi fuiſſet admiſſum, in parte, inquam, inſigni, id ipſum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, ſed etiam plurima adducunt ex veteri Fœdere teſtimonia plane in eum ſenſum, quo apud Hebræos exſtant: quos ſane Hebræos cujuſvis potius criminis, quam, non dicam falſi, ſed vel negligentiæ circa hos libros convincas; [8] cum eos ſumma religione deſcribere ac

5 *Partim non multo poſt.*] Ut à Scriptore Thargumi Hieroſolymitani, & Joſepho cæco, aut quiſquis ille eſt qui Jobum, Pſalmos, Proverbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, ſive plures.

6 *Multi Hebræi erant.*] Aut vicini Hebræis, ut Juſtinus qui fuit Samarita.

7 *Multi Hebræas litteras addidicerant.*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

8 *Cum eos ſumma religione deſcribere ac conferre ſoleant.*] Joſephus priore contra Appionem: Δῆλον δ' ἐςὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιςεύκαμεν· τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, οὔτε ἀφελεῖν αὐτῶν, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos ſcriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipſis apparet. Cum enim tot ſæcula tranſierint, nemo aut addere quidquam, aut demere, aut mutare aliquid eſt auſus.* Vide legem Deut. IV. I. Thalmudum titulo Schebuoth. [Intelligenda hæc ſunt de temporibus quæ Maſſoretharum ætatem ſequuta ſunt. Alioquin ante & ſtante Republica, & poſt eam everſam à Chaldæis, non tam diligentes fuiſſe

ac conferre ſoleant, etiam ut litteras quoties quæque ocurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco & hoc minime ſpernendum non mutatæ per Judæos de induſtria Scripturæ argumentum, quod Chriſtiani ex iis ipſis, quos Judæi legunt, libris evincunt, & quidem, ut confidunt, valide, ſuum Magiſtrum Jeſum eſſe illum ipſum Meſſiam, qui Judæorum majoribus jam olim ſit promiſſus. Quod vel maxime, ne fieri poſſet, caviſſent Judæi, poſt ortum inter ipſos & Chriſtianos certamen, ſi umquam in eorum poteſtate fuiſſet mutare quæ vellent.

fuiſſe, quam vulgo creduntur, liquet cum ex *Lud. Capelli* Critica Sacra, tum ex virorum doctorum Commentariis in V. T. adeoque ex ipſis *Grotii* adnotationibus. Nos quoque ad libros Hiſtoricos V. T. rem demonſtravimus. *Clericus.*

ADDENDA SUPERIORIBUS NOTIS.

Ad Not. 1. p. 152. *Hecatæi* auctoritas parum ad rem facit, cum ſit ſpurius. Vide *Ger. Joan. Voſſium*, de Hiſtoricis Græcis. *Clericus.*

Ad Not. 1. p. 154. Veritas eorum quæ de Chaldæis Regibus in Scriptura leguntur, egregie confirmatur, Chronologia Canonis Aſtronomici Nabonaſſari, de quo vide *Joan. Marſhamum* in Chronico Canone. *Idem.*

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

§ I. *Refutatio ſpecialiter Religionum à Chriſtiana diſcrepantium.*

QUartus liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cum ipſi extra periculum poſiti ſunt, oſtendit ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere, ut non modo de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed & aliis, qui in variis errorum amfractibus palabundi verſantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati ſumus facere, libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe continet erroris refutationem: ſed tamen, cum ſingula religionum genera, quæ ſe Chriſtianis opponunt, Paganiſmus puta, Judaïſmus & Mahumetiſmus, præter id quod inter ſe habent commune,

mune, proprios quosdam errores habeant, & peculiaria quædam argumenta, quæ nobis solent opponere; non abs re fore credimus, si specialem adversus hæc singula disputationem instituamus, rogatis lectoribus, ut & à studiis, & à longa consuetudine, tamquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda sunt, cognoscant.

§ II. *Ac primum Paganismi. Unum tantum esse Deum. Mentes creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad præscriptum summi Dei.*

Ac primum adversus Paganos dicimus, si plures Deos statuant æternos & æquales, id jam primo libro satis refutatum, cum docuimus, unum dumtaxat esse Deum rerum omnium causam. Quod si Deorum nomine vocent mentes creatas homine superiores, eas aut bonas esse, aut malas. Si bonas dicant, primum constare ipsis deberet hoc, an bonæ sint; [1] ne forte periculose labantur, inimicos

1 *Ne forte periculose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes.*] 2 Cor. XII. 14. Porphyrius secundo De abstinendo ab animatis: Διὰ μέν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπασα γοητεία ἐκτελεῖται. τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουργίας ἀπατῆσαι. δὶ αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες. ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppositos Diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere student, illos spiritus & eorum præsidem maxime colunt: possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quærunt. Omnis enim mala libido & opum spes & gloriæ ab his maxime spiritibus, præcipue vero fraudes: Mendacium enim his proprium. Dii siquidem esse volunt, & qui eorum princeps est, Deus ipse haberi.* Deinde de Ægyptiis Sacer-

inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipſo cultu diſcrimen ſit inter Deum ſummum, & has mentes: deinde ſciendum eſſet, quis inter eas mentes ſit ordo, quid à quaque boni exſpectari poſſit, quo quamque honore affici velit Rex ſummus; quæ omnia cum deſint in ipſorum Religione, ſatis hinc apparet, quam ea nihil in ſe certi habeat, quantoque facerent tutius, ſi ad unius Dei ſummi cultum ſe transferrent; quod ſapientis hominis eſſe officium, [2] etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ Mentes Dei ſummi miniſtræ ſint, [3] non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

cerdotibus: Οἱ δὲ εἶναί μὲν ἔξωθεν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον, καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνεώτων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπεὶ εἰς τά γε ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ εἰσὶ κατὰ ψυχὴν, μηδὲν καθάπαξ συμβαλέσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι καὶ τωθάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικομένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi vero illud quidem extra controverſiam ponunt, eſſe genus quoddam ſpirituum omni fraudulentiæ inſerviens, multiforme, verſutum, quod modo Deos ſimulat, modo Dæmonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos poſſe immittere quæ bona, quæque mala habentur. Ad vera autem bona, quæ in animo conſiſtunt, nihil eos poſſe, neque eorum eos habere notitiam; ſed male uti otio, ludificari & impedire eos qui in via ſunt ad virtutem, plenos eſſe faſtus, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro IV. adverſus Nationes: *Sic Magi haruſpicum fratres ſuis in actionibus memorant antitheos ſæpe obrepere pro veris; eſſe autem hos quoſdam materiis ex craſſioribus ſpiritus, qui Deos ſe fingunt.* Idem ſenſus eſt, ne nimium multa tranſcribam, apud Jamblichum de myſteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. & libro IV. cap. 17.

2 *Etiam Plato dixit.*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. *Cum Jove nos: cum aliis Diis alii.* Citat Origenes contra Celſum VIII.

3 *Non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.*] Pulchre hoc exſequitur Arnobius libro III.

§ III.

§ III. *Malos spiritus adoratos à Paganis probatur, & ostenditur quam id sit indignum.*

At vero non bonas, sed malas fuisse Mentes, quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus constat argumentis. Primum, [4] quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei; imo eum cultum, quantum poterant, sustulerunt; aut saltem omnibus modis summo Deo, in cultu, æquari voluerunt. Secundo, quod unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus & populis. Nam cum Poëtis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis Divinam providentiam è rebus tollere, neque ulla esset Religio alia tam ritibus dissona, quæ non in societatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thusca sacra Romæ: soli Judæi passim [5] deridiculo erant, ut ex Satiris & Epigrammatis apparet, [6] interdum & relegabantur: [7] Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis: cujus rei non alia potest reddi causa, quam quod hæ duæ sectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti Dii adversabantur, non tam inter se, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus,

4 *Quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei.*] Bene hoc exsequitur Augustinus de Civitate Dei libro x. cap. 14, 16, 19.

5 *Deridiculo erant.*] Ut curti, recutiti, sabbatarii, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

6 *Interdum & relegabantur.*] Joseph. XVIII. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epistola CIX. Actor. XVIII. 2. Suetonius Tiberio cap. XXXVI.

7 *Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis.*] Tacitus Annalium XV. quo & illa pertinent Juvenalis:

> —— *tæda lucebis in illa*
> *Qua stantes ardent, qui fixo*
> *gutture fumant,*
> *Et latus mediam sulcus diducit*
> *arenam.*

qui

qui bonam honestamque mentem non deceat, [8] per sanguinem humanum, [9] per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos [1] & saltationes plenas spurcitiæ: qualia nunc etiam conspiciuntur apud Americæ & Africæ populos, Paganismi tenebris obsitos. Imo, quod est amplius, & olim fuerunt, & nunc sunt populi, qui malas Mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur; [2] ut Arimanium Persæ, Græci Cacodæmonas, [3] Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil potest magis impium excogitari. Nam cultus religiosus quid est aliud, quam testimonium summæ bonitatis, quam agnoscas in eo, quem colas? qui si malo spiritui impenditur, falsus est ac mendax, & in se continet rebellionis crimen; cum debitus regi honos non modo ei subtrahitur, sed & in desertorem ejus atque hostem transfertur. Stulta autem est persuasio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum esset. Nam [4] clementia, ut justa sit, suos habet limites, & ubi scelera modum excedunt, pœnam justitia ex se quasi necessario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos se dicant Malis mentibus præstare obsequium: cum is, qui summe bonus est, sit etiam summe communicativus, ac proinde etiam natura-

8 *Per sanguinem humanum.*] Vide quæ hac de re dicta lib. II.

9 *Per nudorum hominum in templis cursationem.*] Ut in Lupercalibus. Livius libro I. Plutarchus Antonio, & alii.

1 *Et saltationes plenas spurcitiæ.*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celsum.

2 *Ut Arimanium Persæ.*] Plutarchus de Iside & Osiride: Diogenes Laërtius in præfatione. [Vide *Thomam Stanleium* de Philosophia Persarum, & quæ nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus.*]

3 *Vejoves Latini.*] Cicero III. De natura Deorum.

4 *Clementia, ut justa sit, suos habet limites.*] *Quomodo diliges, nisi times non diligere?* Tertullianus adversus Marcionem I.

rum cæterarum productor. Quod si est, sequitur, ut in naturas omnes, tamquam opificia sua, jus supremum habeat; ita ut ab earum nulla aliquid possit fieri, quod ipse plane impedire cupiat. Quibus positis, facile colligitur, ei, qui Deum summum ac summe bonum faventem habeat; malos spiritus non amplius nocere posse, quam Deus ille, boni alicujus causa, velit pati ut fiat. Neque vero à malis spiritibus quidquam impetrari potest, quod non rejiciendum sit, quia [5] malus bonum cum simulat, tunc est pessimus, & [6] hostium munera insidiæ sunt.

§ IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganismo.*

Fuerunt & Pagani, & sunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere se aiunt. Sed primum hic quoque cultus distinguendus, notis conspicuis, fuerat à summi Dei cultu: tum vero inanes sunt ad illos preces, nisi ab illis animis aliquid nobis tribui possit; de quo nihil cultoribus constat, nec quidquam est, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero pessimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuisse insignes. Ebriosus Bacchus, mulierosus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipsi placentis ignominiam redundet, [7] dum vitiis satis

5 *Malus bonum cum simulat, tunc est pessimus.*] Syri mimi versus.

6 *Hostium munera insidiæ sunt.*] Sophocles:

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κ᾽ ὐκ ὀνήσιμα.

Damnosa ab hoste dona, quin nec dona sunt.

7 *Dum vitiis satis per se adblandientibus addit ex religione commendationem.*] Exemplum vide in Eunucho Terentiano Actu III. Scena v. Cyprianus epistola

ſatis per ſe adblandientibus addit ex religione commendationem.

§ V. *Contra cultum exhibitum aſtris & elementis.*

[8] Vetuſtior iſto fuit cultus Aſtrorum, &, quæ elementa diſcimus, Ignis, Aquæ, Aëris, Terræ: nec ipſe quidem magno vacans errore. Nam cultus religioſi pars maxima ſunt preces, quæ adhiberi, niſi ſtulte, non poſſunt niſi apud naturas intelligentes. Tales autem non eſſe eas, quæ elementa diſcimus, ſenſu quodammodo apparet. De aſtris ſiquis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet; cum ex aſtrorum operationibus, quæ naturarum ſunt indices, nihil tale poſſit colligi; imo contrarium ſatis aperte colligitur ex motu non vario, qualis eſt eorum, quæ voluntatem habent liberam, [9] ſed rato atque præſcripto. Jam vero alibi oſtendimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos: unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo & ſimiliorem parte ſui potiore, & cariorem eſſe, ac proinde nobilitati ſuæ injuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubjiciat, quas Deus ipſi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur.

ſtola II. *Deos ſuos quos venerantur, imitantur. Fiunt miſeris & religioſa delicta.* Auguſt. Epiſt. CLII. *Nihil homines tam inſociabiles reddit vitæ perverſitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur & deſcribuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia, quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo & ortus ſacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

8 *Vetuſtior.*] Sunt rationes, quæ ſuadeant Idololatriam cœpiſſe à cultu Angelorum & Animorum humanorum, quas vide in Indice Philoſophiæ Orientalis, ad vocem *Idololatria.* Clericus.

9 *Sed rato atque præſcripto.*] Quo argumento motus quidam Rex Peruanus negabat Solem eſſe poſſe Deum. Vide hiſtoriam Incarum.

§ VI.

§ VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indignissimum, quod & [1] ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptii præsertim. Quamquam enim in quibusdam aliqua se ostendit quasi umbra intelligentiæ: ea tamen ipsa nihil est, si ad hominem spectetur, cum nec internos conceptus distinctis vocibus scripturaque explicent: neque opera diversorum generum faciant, neque ejusdem generis opera diverso modo; multo minus numerorum, dimensionum, cœlestiumque cursuum cognitionem assequantur. [2] Contra vero homo

1 *Ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptii præsertim.*] De quibus Philo in Legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες. *Qui canes, lupos, leones, crocodilos, aliaque aquatica, terrestria, volucria animantium pro Diis habent.* Adde longam ea de re Dissertationem lib. I. Diodori Siculi.

2 *Contra vero homo validissima quæque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui.*] Euripides Æolo:

Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος,
Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.

Vis exigua est, quamcumque homini
Natura dedit: sed consiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cœloque domant.

Antiphon:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει κρατούμεθα.

Natura quorum superat, arte hæc vincimus.

Non male hinc explices quod est Gen. I. 26, & Psal. VIII. 8. Latiorem hac de re dissertationem qui desiderat, videat Oppianum initio quinti de piscatu, & Basilium in Hexaëmeron Homilia X. Origenes contra Celsum libro IV: Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον, οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι· κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα· ὅτε δὲ χρήζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. δοῦλα ὧν πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν

homo validissima quæque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui, partim etiam sub leges suas subigit: ut elephantes, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime sunt noxia, utilitates sibi deducit, ut medicamenta ex serpentibus: hunc certe usum ex omnibus habet, quem ipsæ ignorant, quod corporum compagem situmque partium speculatur, & tum species, tum genera inter se comparans, hic quoque suam dignitatem discit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque structura est: quæ si quis consideret, tantum abest, ut pro Diis animantia colat cætera, potius sese illorum quasi Deum quemdam, sub summo Deo, constitutum arbitrabitur.

§ VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus quæ substantiæ non sunt.*

Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam ut sæva illa [3] Febrim, Impudentiam, & similia omittam: Sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies:

ἐστιν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum sit intellectus, quantoque præstet omnibus armis, quibus instructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur, vi mentis, & elephantes illos tantos venamur, quæque sunt ita nata ut mansuescere possint, ea nostræ naturæ mansuetæ subdimus: quæ vero aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cum libet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam mansueta animalium interficimus. Apparet igitur à summo opifice facta cuncta serva animanti ratione utenti & agnato ei intellectui.* Claudius Neopolitanus, apud Porphyrium, De non esu animantium primo, sic de homine loquitur: Ὃς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ Θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

3 *Febrim, Impudentiam.*] Cicero de Legibus II.

 Fortuna

Fortuna bona similitudo eventus, cum hominis desiderio: Affectus vero, quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex consideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per sanguinem maxime connectitur, qui sui juris non sunt, sed Voluntatis tamquam Dominæ imperio subsunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diversa sunt nomina, circa utilis electionem Prudentia, in periculis subeundis Fortitudo, in abstinentia alieni Justitia, in voluptatum moderatione Temperantia, & porro alia, pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipsæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine possunt. [4] Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tamquam virtute prædito judicium; quod sæpe & malis contingit, & bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. [5] Hæc ergo cum non subsistant, ac

4 *Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus.*] Cicero dicto loco, Livius libro XXVII.

5 *Hæc ergo cum non subsistant, &c.*] Posset forte aliquis cultum hunc Ethnicorum sic interpretari, ut diceret ab iis non tam res, quæ vocibus vulgo significantur; quam vim divinam unde manant, aut Ideas quasdam, quæ sunt in Dei intellectu, cultas fuisse. Sic *Febrim* coluisse dici possent, non eam quæ morbus est & in corpore humano sedem habet, sed vim immitendæ & sedandæ Febris, quæ Deo inest; *Impudentiam*, non vitium hominum animis inhærentem, sed Dei mentem, quæ patitur Impudentiæ hominum aliquando quidpiam non male cedere, eamque coërcere, & pœnis adficere potest. Similia de ceteris dici queant, ut de Amore, Metu, Ira, Spe quæ *Adfectus* sunt; quos Deus incitare, aut cohibere potest: vel de *Virtutibus*, quæ sunt in Divino Nomine perfectæ, & quarum tenues tantum adumbrationes in hominibus videmus, ex Ideis earum Virtutum, quæ consummatissimæ Deo sunt, prognatas; deque *Honore*, qui non tam est existimatio hominum, quam Dei ipsius suffragatio, qua Virtutem in honore esse, apud homines, vult. Sed Ethnici ipsi numquam sunt rem ita interpretati, & absurdum est sub

ac proinde rebus subsistentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro Diis colere à recta ratione alienissimum est, cum ob hæc ipsa is colendus sit, à quo hæc dari conservarique possunt.

§ VIII. *Solutio objectionis Paganorum sumptæ à miraculis apud ipsos.*

Solent à Paganis ad Religionis suæ commendationem miracula adferri: sed adversus quæ multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, [6] ut nulla idonea testium fide suffulta, [7] planeque conficta, rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram uno aut altero; quorum oculis falsa rerum specie, per astus sacerdotum, imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum sui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos

sub nominibus obscuris & quæ plebem fallere possunt, Dei adtributa & Ideas, quasi personas quasdam, colere. Simplicius & rectius multo fuit ipsum Numen, sine ambagibus, venerari. *Clericus.*

6 *Ut ulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta rejiciunt.*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.*

7 *Planeque conficta,* &c.] Multo satius esset in hac responsione adquiescere, quam concedere miracula; aut ea, quæ à miraculis secernere vulgo homines non poterant, facta esse. Talia sunt oracula, prodigia & curationes morborum; quæ, si facta essent, à veris miraculis vix distingui quivissent, certe à vulgo hominum. Vide hac de re dicta à nobis in Prolegomenis *Hist. Ecclesiasticæ* Sect. II. c. 1. *Clericus.*

ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [8] quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse, à multis proditum est. Non negem, conspecta & quædam his majora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici; sed talia tamen quæ vim vere Divinam, id est, omnipotentem, non desiderarent, cum ad eas sufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facile possent dissita transferre, & quamvis diversa componere ad effectus tales, qui homines in stuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum est, bonos non fuisse, ac proinde nec bonam Religionem, jam ex iis, quæ supra diximus, apparet; tum inde etiam, [9] quod certis carminibus invitos

8 *Quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse à multis proditum est.*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνωσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν. *Sunt enim morbi & dissidia quædam in materia hac nostra: Eæ cum eveniunt, dæmones eorum causas sibi adscribunt.*

9 *Quod certis carminibus invitos cogi se dicerent.*] Oraculum Hecates apud Porphyrium:

Ἤλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος εὐχῆς,
Ἣν θνητοῖσι φύσις εὗρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι:
Advenio precibus sapientibus indigetata,
Quas genus humanum monitu reperere Deorum.

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θείοιο ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκῃ;
Cujus egens Hecaten me summo ex æthere tractam
Carmine vinxisti, superos cui cogere fas est?

Et Apollinis apud eumdem:

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.
Invitum me audi, quando me lege ligasti.

Hi sunt secretarum artium ritus, quibus affantur nescio quas potestates, ut Arnobius loquitur, κατηναγκασμένως δούλως ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες, quasi eas sibi famulas carminibus fecissent, ut Clemens explicat. Minarum formula est, apud Jamblichum in Mysteriis Ægyptiorum libro IV. cap. 5, 6, 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis Minoris Pompeii, & ex Porphyrio Eusebius lib. V. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes, apud Lucanum, ubi de Erichthone agit; & Papinium, ubi de Tiresia.

se cogi dicerent, cum tamen inter sapientissimos etiam Paganorum constet, in verbis nullam talem vim esse posse sitam, sed suadendi tantum, idque pro modo significationis. Est & illorum nequitiæ indicium, quod [1] in amorem sæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem se pellecturos suscipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectu injuriosi; [2] cum hoc etiam humanæ leges, tamquam veneficium, interdicant. Neque est, quod miretur quisquam, passum esse summum Deum, ut mira quædam à pravis Spiritibus ederentur; [3] cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum insigne bonum secum adferebant. Nam & si qui visi sunt in vitam revocati, non permanserunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod si quid aliquando à divina pollentia procedens in Paganorum conspectu apparuit, non tamen prædictum est id eventurum, ad probandam ipsorum religionem; unde nihil impedit, quo minus divina efficacia causas sibi longe alias propositas habuerit. Exempli causa, si verum est per Vespasianum cæco visum esse redditum, factum id est [4] ut is hac re venerabilior Imperium Romanum

1 *In amorem sæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem se pellecturos suscipiebant.*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confessionem apud Eusebium lib. v. Præparat. cap. 17. & apud Augustinum libro x. de Civitate Dei, cap. xi. Vide eumdem Porphyrium libro ii. de non esu animantium, & Origenem contra Celsum libro vii.

2 *Cum hoc etiam humanæ leges tamquam veneficium interdicant.*] L. ejusdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis & Veneficis. L. si quis §. qui abortionis. D. de Pœnis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. xxiii.

3 *Cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.*] Deut. xiii. 3. 2 Thess. ii. 9, 10. Ephes. ii. 2, 3.

4 *Ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisce-*

num facilius adipisceretur; lectus quippe Deo judiciorum ipsius in Judæos minister: similesque aliorum prodigiorum causæ exsistere potuerunt, [5] quæ cum Religione nihil haberent commune.

§ IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari possunt & ad id solvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum vero [6] verba oraculorum ferme ambigua, & quæ facile interpretationem ex qualicumque eventu acciperent. Quod si quid definitius prædictum ab illis, non tamen necesse est ab omniscia mente profectum; cum aut talia sint, quæ ex causis

pisceretur.] Tacitus Historiarum IV. *Multa miracula evenere, queis cœlestis favor & quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixerat ante Historiarum I. *Occulta lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium post fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus sic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quasi majestas quædam, ut, scilicet, inopinato & quasi novo principi deerat: hæc quoque accessit.* Eumdem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Josephus de eodem Vespasiano libro belli Judaïci III. cap. 27. Τῦ θεῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη, καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliisque etiam signis ei sceptra præsignificante.*

5 *Quæ cum Religione,* &c.] vide examen miraculorum, quæ in gratiam Vespasiani & Hadriani facta finguntur, *Histor. Ecclesiasticæ* nostræ Sæcul. II. ann. 138. *Clericus.*

6 *Verba oraculorum ferme ambigua.*] Vide OEnomaï hac de re loca, apud Eusebium lib. IV. cap. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Hinc Phœbus dictus Græcis Λοξίας. Flexiloqua & obscura oracula Apollinis dicit Cicero de Divinatione II. *Utrum eorum accidisset,* inquit, *verum oraculum fuisset.* [Multa oracula post eventum forte ficta sunt, nec paucæ sunt rationes suspicandi multas fraudes adhibitas à vatibus. Qua de re elegantissimum libellum Gallice scripsit *D. de Fontenelle,* quem vide, ut quæ ad eum defendendum dicta sunt *Bibliothecæ Selectæ* Vol. XIII. & quæ Latine, ante omnes, ea de re scripsit, *Anton. van Dale* in Libro de Oraculis.]

naturalibus jam exsistentibus præsentiri poterant, [7] sicut Medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [8] quod & à rerum civilium peritis factum sæpe legimus. Quod si quando etiam apud Paganos, aliquorum vatum opera usus est Deus ad ea prædicanda, quæ causas certas nullas, extra Dei voluntatem, habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam Religionem Paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt, [9] quæ apud Maronem exstant, Ecloga quarta, ex Sibyllinis carminibus deprompta; [1] quibus ille, id nesciens,

7 *Sicut Medici quidam futuros morbos prædixerunt.*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui sit eorum omnium quæ deinceps sequuntur scius, perinde ut si Medicus, juxta disciplinam medendi, dicat vel exitium, vel sanitatem.* Et terræ motus Anaximander & Pherecydes: Plin. lib. II. cap 79.

8 *Quod & à rerum civilium peritis factum sæpe legimus.*] Scriptor Vitæ Attici: *Ei rei sunt indicio præter eos libros, in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab Consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat: & facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam quæ nunc usu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de seipso libri sexti epistola sexta: *Quo in bello nihil adversi accidit, non prædicente me. Quare, quum ut augures & astrologi solent, ego quoque augur publicus, ex meis superioribus prædictis, constitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror: sed habeo alia signa quæ observem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore: Thales in vico, tunc despecto, forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

9 *Quæ apud Maronem exstant Ecloga quarta.*] Vide Augustinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

1 *Quibus ille, id nesciens, &c.*] *Sibyllarum* vaticinia omnia aut dubia,

sciens, Christi adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sibyllinis erat, [2] pro Rege agnoscendum, qui vere Rex noster esset, & [3] ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. [4] Apollinis oraculum [5] apud Porphyrium legitur, quo

dubia, aut conficta esse jam satis constat. Ideoque nollem *Virgilium*, Sibyllæ interpretem, quasi vaticinia, per imprudentiam, fundentem haberi; ut *Caïpham*, qui nescius est vaticinatus. *Sibylla* nescio quæ, aut potius qui sub ejus larva latebat, ætatem auream prædixerat redituram; ex eorum sententia, qui omnia renovatum iri putabant, & similia iterum eventura; qua de re, vide quæ dixit *Grotius* Lib. II. 10. & notas ad eum locum. Itaque nec Sibylla, hac in re, vates fuit, nec *Virgilius* vaticinia de Christo exscripsit. Vide *Servium* ad locum, & *Is. Vossii* illius Eclogæ Interpretationem. *Clericus*.

2 *Pro Rege agnoscendum qui vere Rex noster esset.*] Cicero meminit II. de divinatione.

3 *Ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur.*] Suetonius de Vespasiano cap 4. Tacitus Historiarum IV.

4 *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur.*] Vide Augustinum de Civitate Dei libro XX. cap. 23. & Eusebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ Θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores Deus* (Apollo, scilicet) *esse testatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Paræneticus ad Græcos inter Justini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.
Soli Chaldæi sapiunt, & Hebræa virûm gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὁ πρῶτον πλάσας μερόπων,
Ἀδάμ τε καλέσας.
Qui primum finxit mortalem,
Adamque vocavit.

De ipso Jesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transscripsit Eusebius in Euangelica Demonstratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.
Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcumque exornat sapientia: sed pietate
Est anima illius quæ longe excelluit omnes.
Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται.
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἵζει.
Illius invalidos corpus tulit usque dolores:

quo ait, cæteros Deos aërios esse Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, jam tales esse desinunt: si non parent, suum Deum mendacii accusant. Adde jam, quod, si Spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante omnia generalem proposuissent vivendi normam, & certam fidem fecissent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra [6] laudati sæpe eorum carminibus Reges quamvis improbi, [7] pugilibus decreti honores divini, [8] pellecti homines in amores etiam non legitimos, [9] ad mala lucra captanda, [1] ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonstrari possent.

§ X. *Rejicitur Paganica Religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis præter ea, quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se

Ast anima adscendit cœlestia templa piorum.
Eorumdem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib XIX. cap. 23. de Civitate Dei, ubi & aliud adfert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

5 *Apud Porphyrium.*] Possunt hæc recte dici in *Porphyrium*, eosque qui paria de iis Oraculis sentiebant, & quasi argumentum *ad hominem*, ut loquuntur Dialectici, proferri. Sed cum ficta non esse hæc oracula non constet, imo vero graves sint rationes credendi commenticia esse, apud Christianos, vim nullam habere possunt. *Clericus.*

6 *Laudati sæpe eorum carminibus Reges, quamvis improbi.*] Vide ea quæ adfert OEnomaüs apud Eusebium Præparationis Euangelicæ lib V. 23. & cap. 35.

7 *Pugilibus decreti honores divini.*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celsum III.

8 *Pellecti homines in amores etiam non legitimos.*] Ostendimus jam supra.

9 *Ad mala lucra captanda.*] Vide Eusebium Præparationis V. cap. 22.

1 *Ad cædes faciendas.*] OEnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Eusebii libro c. 10. & 27.

Pagana Religio; eo quod, ubicumque humana vi destituta est, plane concidit, tamquam sublato, quo uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt Imperia, Christianorum aut Mahumetistarum; videbis Paganismi nullam, nisi in libris, memoriam. Imo docent historiæ, etiam illis temporibus, cum Imperatores aut vim & supplicia, ut priores; aut eruditionem & solertiam, ut Julianus, adhiberent, ad sustentandam Religionem Paganicam, in dies ei aliquid decessisse; non opposita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Jesus habebatur,) non litterarum flore, cujus expers fuit oratio Christi legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant,) non ulla assentatione, cum contra omnia commoda spernenda, nihil non adversi ejus legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit Paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit, ad illam doctrinam; sed & ipsi Spiritus, ad Christi nomen, [2] excesserunt è corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentii causa, [3] dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.

§ XI. *Responsio ad id, quod Religionis ortus & interitus astrorum efficaciæ adscribitur.*

Fuere Philosophi, qui ut ortum, ita interitum Religionis cujusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, sideralis scientia tam diversis

2 *Excesserunt è corporibus, compresserunt vocem.*] Actor. V. 16; VIII. 7. XVI. 18.

3 *Dicere sunt coacti nihil se posse, ubi Christus invocaretur.*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pseudomanti, Apollo in Daphne: Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν· καὶ τοῦτο κωλύει τὸν χρησμόν. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.*] Mortui illi erant Babylas & alii Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

diversis sub normis traditur; [4] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura necessitate causarum sequuntur; sed de his, [5] qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quod si ex impressione tali necessario sequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [6] quam sentimus ipsi, frustra esset data, [7] omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata; cum neque culpa, neque meritum esse possit in eo, quod plane sit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam sint, si certa necessitate ex cœlo procedunt, eo quod cœlo cœlestibusque corporibus vim talem Deus attribuerit; jam sequetur Deum, qui perfectissime bonus est, [8] malitiæ moralis

ralis

4 *Ut nihil in ea certi reperiatur præter hoc ipsum, certi esse nihil.*] Vide egregiam hac de re Bardesanis Syri Dissertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Eusebium Præparationis lib. VI. cap. 10.

5 *Qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit.*] Vide Alexandri Aphrodisæi hac de re librum.

6 *Quam sentimus ipsi.*] Eusebium vide, Præparat. Euangel. libro VI. cap. 6.

7 *Omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata.*] Justinus Apologetico II. Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. *Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus, ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi adscribenda actionis causa.* Vide & quæ ibidem sequuntur. Tatianus: Ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως, ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός. ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τοῦ θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. *In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur juste, quippe sua culpa factus improbus: qui vero justus est, laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re disputationem, in Timæo.

8 *Malitiæ moralis veram esse causam.*] Contra quam dixit Plato de Republica II. Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος. *Causa penes optantem; Deus extra causam*

ralis veram esse causam; & cum, lege posita, profiteatur se detestari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inseruerit ipsis rebus, velle eum duo quæ inter se sunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat divino impulsu. [9] Probabilius ab aliis dicitur, astrorum influxibus aërem primum, deinde & corpora nostra contingi, & qualitates quasdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent respondentes sibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obsequi sæpe. Verum hoc ita concessum nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus, quæstionem. Nam Christi Religio cum homines vel maxime abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi siderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt, nisi per eos affectus. Prudentissimi Astrologorum [1] eximunt à siderum legibus viros vere sapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Christianam Religionem susceperunt, quod vita ipsorum probat. Quod si eruditioni quoque ex litteris aliquam vim damus, adversus corporis contagium; fuerunt semper inter Christianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, & temporarii sunt. Hæc autem Religio jam per mille sexcentos annos

pam. Ut vertit in Timæo Chalcidius, quod cum Mose congruere ait Justinus dicto loco.

9 *Probabilius.*] Sed omnium verissime qui influxus illos pernegant, nec quidquam in Astris agnoscunt; præter calorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui hæc ad animum proprie nihil faciunt. *Clericus.*

1 *Eximunt à siderum legibus viros vere sapientes ac bonos.*] Zoroaster: Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Potest vir sapiens multas astrorum efficientias avertere.*

durat,

durat, nec in una, sed in dissitissimis mundi partibus, & quæ longe sub alio sunt siderum positu.

§ XII. *Ostenditur præcipua Christianæ Religionis probari à sapientibus Paganorum: si quid in ea est difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.*

Eo vero minus Pagani habent, quo Christianam Religionem oppugnent, quod ejus partes singulæ tantæ sunt honestatis, ut suapte luce animos quasi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quæ nostra Religio habet universa: utpote [2] Religionem non in

2 *Religionem non in ritibus, sed in animo esse positam.*] Menander:

Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλυς δίκαιος ὤν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.

Deo sacrifica semper ingenio probo,
Neu tu albam vestem magis quam mores induas.

Cicero de Natura Deorum II. *Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de Legibus II: *Caste jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.* Persius Satyra II.

Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messalæ lippa propago,
Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto?
Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.

Qui versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium De non esu animantium secundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius: Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὲν λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὸν ἀμφιασαμένοις, ὐκ ἀρκεῖν νομίζυσι πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν. ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτός τινες λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, ὐδὲν διαφέρειν νομίζυσιν, ὥσπερ ὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν Θεὸν διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. ἐν γῦν Ἐπιδαύρῳ προγέγραπτο,

Ἁγνὸν δὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἰόντα
Ἔμμεναι. ——
ἁγνεία δ᾽ ἐςὶ φρονεῖν ὅσια. *Nunc vero eum qui candida quidem amictus sit veste, sed corpore impuro, idoneum negant qui pure sacri-*

sacrificet. Ubi vero & corpore & vestitu nitentes quidam, animum interim à malis purum non habent, & sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant; quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut cui cum ipso sit cognatio. At vero in Epidauri Templo præscriptum erat,

Castus odorati venias ad limina Templi,
Fas jubet. ——

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto post: Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος, οὐδ᾽ ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti, quare nec sermo illi convenit, qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem: Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ᾽ ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερματινὸν οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ᾽ ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis, quæ homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requirantur, & sine macula calcei, in templo [illegible] summi Patris, Mundo hoc, scilicet, non oportere puram servare illam externam nostri corporis ultimam è pellibus vestem, eamque quam castissime versari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam: Πεισθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται; *Qui vero persuasus est victimis illis non egere Deos, sed ad animum spectare offerentis, optimumque eis censeri sacrificium, rectam tum de iis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pius justusque evadat?* Ubi tria ista nota quæ apud Paulum Tit. II. 12. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, juste, & pie.* Charondas in legum anteloquio: Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι. *Omnis malitiæ mens esto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum sacrificiis & impendiis, sed justis & honestis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus, lib. VI. Institutionum, cap. 24. *Vultisne Deum cogitare magnum & placidum & majestate leni verendum, amicum & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum, sed mente pura, honestoque proposito. Non templa illi, congestis in altitudinem saxis, exstruenda sunt. In suo cuique consecrandus est pectore.* Sensum eumdem habes apud Dionem Prusæensem Orat. 3. Thucydides lib. I. Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο

ἐστὶν

in ritibus, sed in animo esse positam; [3] adulterum esse etiam, qui adulterium committere voluit; [4] non reponendam injuriam; [5] uni marito unam uxorem jungendam; [6] fœdus matrimonii debere esse perpetuum; [7] hominis officium esse homini cuivis

ἐςὶν ἢ τὰ τὰ δέοντα πράτἰειν. *Festus dies nihil est aliud quam officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus nonne omnem diem festum habet?*

3 *Adulterum esse etiam eum qui adulterium committere voluit.*] Ovidius:

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit.
Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est,
Omnibus exclusis intus adulter erit.

Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, & non sibi.*

4 *Non reponendam injuriam.*] Plato Critone. Maximus Tyrius, Dissertatione secunda. Menander:

Οὗτος κράτιςός ἐς' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
Ὃς τις ἀδικεῖσθαι πλεῖς' ἐπίςαται βροτῶν.
O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.

Ariston Spartianus: *Dicenti cuipiam, regium esse amicis bene, inimicis male facere: imo, inquit, amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille, Siciliæ liberator, philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit; sed si quis, injuria affectus, sit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

5 *Uni marito unam uxorem jungendam.*] Vide quæ supra ex Sallustio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:

—— οὐδὲν γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἕν' ἡνίας ἔχειν·
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.
—— *non etenim decet*
Unum imperare feminis binis virum:
Contentus una conjugis vivat toro,
Quicumque cupiet rite curatam domum.

In ejusdem tragœdiæ choro plura sunt in hunc sensum.

6 *Fœdus matrimonii debere esse perpetuum.*] Quale fuit apud Romanos, ad annum urbis vicesimum & quingentesimum, Valerio Maximo teste lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc sensum:

Ὁ γὰρ δίαυλός ἐςιν αἰσχύνην ἔχων.
Reciprocum iter hoc numquam vacat infamia.

7 *Hominis officium esse homini cuivis benefacere.*] Terentius Heautontimorumeno:

Homi-

cuivis benefacere, [8] præsertim egenti; [9] juramento quantum fieri potest abstinendum; [1] contentos nos, in victu & vestitu, esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana Religione creditu difficile, apud sapientissimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, supra ostendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus [2] Divinam

Homo sum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quamdam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus, L. Ut vim, D. de Justitia. Eodem spectat proverbium, *Homo homini Deus.* Cicero de officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societatem esse ait.

8 *Præsertim egenti.*] Horatius lib. II. Sat. II.

Cur eget indignus quisquam te divite?

In Mimo:

Bona comparat præsidia misericordia.

9 *Juramento quantum fieri potest abstinendum.*] Pythagoras: μὴ ὀμνύναι θεοὺς, ἀσκεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. *Non jurandum per deos: quemque enim id curare debere, ut nec jurato sibi credatur.* Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. III. in viri boni descriptione, μήτε ὅρκου δεόμενος. *Cui juramento uti non sit opus.* Sophocles OEdipode Coloneo:

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιςώσομαι.

Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basilius, de legendis Græcorum libris.

1 *Contentos nos in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis.*] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς, πώματός θ' ὑδρηχόου,
Ἅπερ πάρεςι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;

Homini quid est necesse, præterquam duo,
Cereale germen, atque limpharum latex,
Quæ sunt parata semper & vitæ satis?

Lucanus:

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Aristides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus, nimirum, habemus veste, tecto & alimentis.*

2 *Divinam naturam distinguit.*] Plato epistola ad Dionysium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat Patrem: Secundum principium, omnium Causam & præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum & Coriscum. Idipsum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποςάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem,

vinam naturam diſtinguit in Patrem; Mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem; & Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi poſſe, [3] Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit, & exemplum dedit in Æſculapio; quem volebat, ad tradendam hominibus medendi artem, de cœlo veniſſe. Crux Chriſti multos offendit: at quæ de Diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos Regum fuiſſe; fulminatos alios, diſſectos, vulneratos. Et vero lætius eſſe honeſtum, quoties magno ſibi conſtat, ſapientiſſimi ipſorum di-

ficem, item filium, Amelius λόγον, ut videre eſt apud Euſebium libro XI. cap. 17, 18, 19. Vide & Cyrillum libro contra Julianum III. IV. & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat ſummum Deum; ſecundum Mentem, vel Providentiam; tertium Animam Mundi vel Mentem ſecundam. Alibi tria hæc ſic diſcriminat, Ordinans, Jubens, Inſinuans. De ſecundo ſic idem: *Ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beateque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus ſummo à Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum ſummo Deo aſſignant,* ait Servius ad Eclogam ſeptimam. Unde non abit quod habet de iiſdem Pythagoricis Ariſtoteles primo de Cœlo in ipſo initio. [Copioſius de hiſce egit vir longe doctiſſimus *Rod. Cudworthus*, Anglici Operis de Syſtemate intellectuali mundi, Lib. I. cap. IV, quod conſuluiſſe non pœnitebit. *Clericus.*]

3 *Julianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit.*] Libro VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐνέφηνεν. Οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Jupiter inter ea quæ intellectu percipiuntur, de ſe Æſculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per Solis vitam genitabilem. Hic vero ex cœlo in terram progreſſu facto unica ſpecie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναί τι θεῶν οὓς δὴ καὶ τρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quoddam Deorum eſſe quod ſuo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum ſententia; vide Plutarchum VIII. Symp. quæſtione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

xere.

xere. [4] Plato de Republica II. quasi præscius, ait, ut vere justus exhibeatur, opus esse, ut virtus ejus omnibus ornamentis spolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro scelerato, illudatur, suspendatur denique. Et certe summæ patientiæ exemplum ut exstaret, aliter obtineri non poterat.

4 *Plato de Republica* II. *quasi præscius ait.*] Græca sic habent: Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ. τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud sumpsit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius, libro VI. Institutionum, cap. 17. hunc nobis locum Senecæ servavit: *Hic est ille homo honestus, qui sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est, sive extendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, sed quam bene.* Talem nobis & Euripides ob oculos ponit istis versibus:

Πίμπρα, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα. πρόσθε γὰρ κάτω
Γῆς εἶσιν ἄστρα, γῆ τ' ἄνεισ' εἰς αἰθέρα,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ure hæc, cremaque membra & impletor mei
Potans rubentem sanguinem: in terram prius
Descendet æther, terra se in cœlum feret,
Quam noster umquam sermo adudetur tibi.

Tali vere convenit illud Æschyli, Platoni memoratum, dicto loco:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Namque allaborat esse, non credi, optimus.
Sulcos profundos corde demersos gerens,
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.

HUGO

HUGO GROTIUS
DE
VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

§ I. *Refutatio Judaïſmi incipiens ab allocutione ad Judæos.*

QUALE eſt, quod ex obſcuro ſpecu enitentibus paulatim ſe oſtendit inter lucem tenebraſque medium, talem ſe nobis ex denſa Paganiſmi caligine gradum moventibus Judaïſmus offert, pars & primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos averſi audiant. Cognitum nobis, [1] eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos ſuos, inviſere ſolebat; ex eadem gente natum Meſſiam, & primos Chriſtianiſmi doctores: ipſorum eſſe arborem, cui nos ſumus inoculati; cuſtodes eſſe ipſos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipſis venera-

1 *Eſſe ipſos progeniem ſanctorum virorum.*] Sumpta hæc, & quæ ſequuntur, ex Rom. IX. X. XI. Adde Matth. XV. 24.

sem, & Jesum, valide purgat hoc crimine lex utriusque, [7] tales artes diserte vetans, ut Deo invisas. Tum vero si Christi, & ejus discipulorum tempore, usquam aut in Ægypto, aut alibi, exstitisset ars ulla magica, qua possent ea fieri, quæ de Christo prædicantur, muti omnes subito sanari, claudis gressio, cæcis visus dari; Imperatores, [8] Tiberius, [9] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendissent. Et si verum est, [1] quod tradunt Judæi, senatores magni Synedrii gnaros fuisse magicarum artium, ut reos possent convincere; sane cum iidem Jesu inimicissimi fuerint, & honori ejus maxime per miracula crescenti invidentes, aut opera similia ex eadem arte edidissent ipsi, aut certis argumentis apertum fecissent ipsius opera non aliunde proficisci.

§ IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judæorum nonnulli prodigia Jesu adscribunt nomini cuidam arcano, quod à Salomone in Templo positum duo leones per mille & amplius annos custodierint, quodque ab Jesu sublectum sit, non mendaciter modo, sed & impudenter confictum est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atque admiranda, nec libri Re-

7 *Tales artes diserte vetans.*] Exod. XXII. 18. Levit. XX. 6. 27. Num. XXIII. 23. Deut. XVIII. 10. 1 Sam. XXVIII. 9. 2 Reg. XVII. 17. XXI. 6. Actor. XIII. 8, 9, 10. XVI. 18. XIX. 19.

8 *Tiberius.*] Tacitus Annalium VI. Suetonius ejus vita c. LXIII. & LXIX.

9 *Nero.*] De quo Plinius libro XXX. cap. II. in Magiæ historia: *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Postea: *Nemo umquam ulli arti impensius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non discendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

1 *Quod tradunt Judæi.*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

gum,

gum, nec Paralipomena, nec Josephus quidquam prodant; sed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt, ante Jesu tempora, tale aliquid compererint.

§ V. *Ostenditur divina fuisse Jesu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.*

Verum posito à Christo edita esse prodigia, quod Judæi fatentur, dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. XVIII. futurum, ut post Mosem, alii quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iisque obediendum à populo; nisi id fieret, graves pœnas denuncians. [2] Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora alia animo concipi possunt. Ad Deut. XIII. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novorum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis, collatis inter se, 3 Hebræi interpretes recte colligunt, omni ei 4 qui miracula faciat, credendum, extra quam si à veri Dei cultu abducat; quia in eo solo casu prædictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Jesus autem non modo falsos Deos colere non docuit; [5] sed contra

2 *Certissimæ autem Propheta-rum notæ sunt prodigia.*] Et futurorum prædictiones, quæ & ipsæ prodigiis recte accensentur. Deut. XVIII. 22.

3 *Hebræi interpretes.*] Vide Mosem Maimonidem, & alios productos in Conciliatore Manassis, quæstione IV, ad Deuteronomium.

4 *Qui miracula faciat.*] Cujusque prædicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chrysostomus V. adversus Judæos, & sermone, Christum esse Deum in Tomo VI. Saviliano.

5 *Sed contra hoc, tamquam crimen gravissimum, disertè vetuit.*] Marci XII, 29, 32. Joh. XVII.

contra hoc, tamquam crimen graviſſimum, diſerte vetuit, docuitque nos, & Moſis, & qui eum ſecuti ſunt, Prophetarum ſcripta venerari: quare nihil eſt, quod miraculis ejus objici poſſit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jeſu aliqua in parte à Moſis lege diſcrepare, id non ſufficit.

§ VI. *Solutio objectionis ſumptæ ex diſcrepantia inter legem Moſis & legem Jeſu: ubi oſtenditur lege Moſis perfectiorem aliam dari potuiſſe.*

Nam ipſi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: [6] ad imperium Prophetæ, id eſt, miracula facientis, qualecumque præceptum intrepide poſſe violari, excepto illo de ùnius Dei cultu. Et ſane poteſtas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Moſem daret præcepta, poſtea ab eo non abiit: nec quiſquam, qui ſuo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum eſſe immutabilem objiciunt, id nihil eſt: non enim de intrinſeca Dei natura, ſed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus ſenectute, æſtas hieme, quæ omnia Dei ſunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permiſit, [7] unius arboris fructu interdixit; nempe, quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [8] Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas ſeorſim à Tabernaculo [9] alias vetuit, alias accepit.

XVII. 3. Act. XV. 20. 1 Cor. V. 10, 11, 18. VI. 9. X. 7. XII. 2. 2 Cor. VI. 16. 1 Theſſ. I. 9. 1 Joh. V. 21.

6 *Ad imperium Prophetæ, id eſt, miracula facientis, qualecumque præceptum intrepide poſſe violari.*] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Joſuæ violata lex Sabbati Joſ. VI. Et extra locum lege præſcriptum ſacrificarunt prophetæ, ut Samuel, 1 Sam. VII. 17. XIII. 8. & Elias 1 Reg. XVIII. 38.

7 *Unius arboris fructu interdixit.*] Gen. II. 17.

8 *Abrahamo imperavit ut filium mactaret.*] Gen. XXII. 2.

9 *Alias vetuit, alias accepit.*] Diximus modo de hac re.

accepit. Nec ſequitur, ſi bona fuit lex per Moſem data, nullam dari potuiſſe meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire, ad ætatis vitia connivere, cruſtulo eos ad diſcendum allicere. At ubi proceſſit ætas, corrigitur ſermo, inſtillantur virtutis præcepta, oſtenditur quæ ſit honeſti pulchritudo, quæ ejus præmia. [1] Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri ſancti vitam ſecuti ſunt illis præceptis excellentiorem. Moſes qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipſe atrociſſimis injuriis vexatus, [2] precatorem ſe pro inimicis conſtituit. Sic [3] David rebelli filio parci vult, [4] maledicta in ſe jacta fert patienter. Dimiſiſſe uxores viri boni nuſquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [5] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore,

1 *Non fuiſſe autem ejus legis præcepta ſumme perfecta.*] Hebr. VIII. 7.

2 *Precatorem ſe pro inimicis conſtituit.*] Exod. XXXII. 11, 12, 13, 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. & ſequentibus: XXI. 7, 8. Deut. IX. 18, 26. XXXIII.

3 *David rebelli filio parci vult.*] 2 Sam. XVIII. 5.

4 *Maledicta in ſe jacta fert patienter.*] 2 Sam. XVI. 10.

5 *Ad majorem populi partem aptantur leges.*] Origenes adverſus Celſum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ᾽ ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixiſſe interrogatum, an optimas dediſſet leges civibus, non omnium dediſſe ſe optimas, ſed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib I. De non eſu animantium, de legum conditoribus: Εἰ δὲ οὗτοι πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ᾽ ἂν καὶ οἱ πολλοὶ, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὸν τούτον παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quod ſi illi reſpicientes ad vitam illam quæ ſecundum naturam eſt, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines, qui externa, quæque in corpore ſita ſunt, bona malaque exiſtimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

I

pore, quo majore vi Spiritûs populum novum ex cunctis populis Deus sibi erat collecturus. Etiam præmia lege Mosis aperte proposita, ad hanc vitam mortalem spectant omnia: unde fatendum est, [6] legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod lege Christi factum videmus.

§ VII. *Ab Jesu in terris observatam legem Mosis, nec post abolita, nisi ea præcepta, quæ intrinsecam bonitatem non habebant.*

Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judæorum, qui Jesu coævi fuerunt, Jesum pessime ab ipsis tractatum, & supplicio deditum, cum nullum ejus admissum adversus legem posset adferri. [7] Circumcisus erat, [8] cibis utebatur Judaïcis, [9] vestitu simili, [1] purgatos scabie mittebat ad Sacerdotes, [2] paschata, & alios dies festos religiose observabat. Si quos sanavit sabbato, [3] ostendit non tantum ex lege, [4] sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare [5] legum quarumdam abrogationem, cum morte devicta in cœlum

6 *Legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod Christi lege factum videmus.*] Hebr. VII. 19. 22. VIII. 6. 2 Tim. I. 10.

7 *Circumcisus erat.*] Luc. II. 21.

8 *Cibis utebatur Judaïcis.*] Gal. IV. 5.

9 *Vestitu simili.*] Matth. IX. 20.

1 *Purgatos scabie mittebat ad sacerdotes.*] Mat. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V. 14.

2 *Paschata, & alios dies festos religiose observabat.*] Luc. II. 41. Joh. II. 13, 23. XI. 56. XII. 1. Joh. VII. 2.

3 *Ostendit non tantum ex lege.*] Matth. XII. 5.

4 *Sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta.*] Matth. XII. 11.

5 *Legum quarumdam abrogationem.*] Actor. 10. Coloss. II. 14.

evectus,

evectus, etiam Spiritus Sancti conspicuis donis ornasset suos, iisque rebus ostendisset adeptum se [6] potestatem regiam, [7] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque secundum Danielis vaticinium, capite III. & VIII. collato etiam capite VIII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulo post destructa regna Syriæ & Ægypti (quorum posterius sub Augusto contigit) Deus regnum daturus esset [8] homini, qui plebeius videretur, in omnis tractûs sermonisque populos, & quidem numquam desiturum. Pars vero illa legis, cujus necessitas à Christo sublata est, nihil continebat sua natura honestum: sed constabat ex rebus per se mediis, ac proinde non immutabilibus: Nam si eæ res per se aliquid haberent, cur faciendæ essent, [9] omnibus populis, non uni, eas præscripsisset Deus; & ab initio statim, non postquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus. Abel, Enoch, Noë, Melchisedec, Job, Abraham, Isaac, Jacob, omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam, aut ferme totam, neque eo minus acceperunt testimonium & suæ in Deum fiduciæ, & amoris

6 *Potestatem regiam.*] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.

7 *In qua continetur legis condendæ auctoritas.*] Jacob. I. 25.

8 *Homini, qui plebeius videretur.*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quamdam significat. Et sic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iacchiadæ notatum ad Dan. X. 16.

9 *Omnibus populis, non uni, eas præscripsisset Deus.*] Id autem tantum abest, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad festos dies, expresse se referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. & XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & sequentibus. Item Deut. XII. 5. & seqq. XIV. 23. & seqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2, 23, 24. Deut. XVI. 16. De sacrificiis legem eodem modo interpretata est vetustissima consuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Mosis legem docet Talmud in titulo de Synedrio, & titulo Chagiga: Maimonides ad Deut. XXXIII. & Bachai.

amoris divini in se. Neque Moses socerum Jethronem ad hos ritus suscipiendos adhortatus est; neque Jonas Ninevitas; nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos scribunt, ob eos non susceptos reprehendunt, cum peccata ipsorum satis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [1] sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi, sive ad experimentum obedientiæ, sive ad rerum futurarum significationem introducta. Quare non magis mirandum est, ea aboleri potuisse, quam si quis Rex municipalia quædam statuta tollat, ut toti imperio jus idem statuat. Neque vero quidquam adferri potest, quo probetur, Deum se adstrinxisse, ne quid ejus mutaret. Nam si dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [2] eadem voce utuntur sæpe & homines, cum significare volunt, quæ sic jubent, non esse annalia, [3] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iisdem rebus constitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria, [4] quamdiu in locis desertis ageret populus, [5] alia adstricta habitationi terræ Chananææ:

1 *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi.*] Rituales supra modum, eoque ad idololatriam proni. Ostendunt id passim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.

2 *Eadem voce utuntur & homines.*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diversis prædiis, libro XI. & alibi sæpe.

3 *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata.*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliqua desiderant leges, mortales, & temporibus ipsis mutatas video: quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

4 *Quamdiu in locis desertis ageret populus.*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

5 *Alia adstricta habitationi terræ Chananææ.*] Ut Deut. XII. 1, 20. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52.

ab

ab his ergo ut illa distinguat, perpetua vocat, quo intelligi possit, non debere ea usquam intermitti, nisi Deus contrariæ voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis sit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui sciant in lege sua [6] jus perpetuum & servitutem perpetuam vocari, quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: [7] Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi, sive magnus Jubilæus. Quid quod novi Fœderis olim ineundi promissio, apud Prophetas Hebræos, exstat, ut [8] Jeremiæ XXXI. ubi pollicetur Deus novum se pactum initurum, quod ipsis mentibus sit inscripturus: neque opus habituros homines, ut Religionem alii ex aliis discant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam se daturum ante delictorum. Quæ res ferme ita se habet, ac si rex aliquis, post graves civium inter se inimicitias, ad pacem stabiliendam, sublata legum varietate, communem omnibus eamque perfectam legem imponat, & in posterum se emendantibus polliceatur omnium commissorum impunitatem. Hæc quamquam sufficiunt, euntes per partes singulas sublatæ legis, ostendemus, eas tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberent.

6 *Jus perpetuum & servitutem perpetuam.*] Exodi. XXI. 6. 1 Sam. I. 22. Et sic vocem לְעוֹלָם in lege rituali accipi posse sensit Josephus Albo lib. III. Fundamentorum, capite 16. etiam sacerdotium Phineæ dicitur עַד עוֹלָם, Psal. CVI. 30, 31. εἰς τὸν αἰῶνα, Sirachidæ XLV. 21. 29. 30. ἱερωσύνη αἰωνία, 1 Mach. II. 55.

7 *Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi.*] In Pereck Cheleck & alibi, idque ex Esaia LXI. 2. [*Pereck Cheleck* est Cap. XI. Libri Thalmudici de Synedriis. Verum illic non occurrit quod habet *Grotius*, certe in textu Mischnæ. Accuratiores hasce citationes esse oportuit.]

8 *Jeremiæ* XXXI.] v. 31. & sequentibus.

§ VIII. *Ut sacrificia, quæ numquam per se Deo placuerunt.*

Præcipuum, & quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi sentiunt, prius [9] ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo jussa. Certe id apparet Hebræos multorum rituum fuisse appetentes, [1] ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posteri plus æquo hæc æstimarent, tamquam per se Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehensi sunt per Prophetas; [2] *Sacrificiorum causa*, inquit Deus apud

9 *Ab hominum ingenio ea excogitata.*] Chrysostomus XII. de Statuis, de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐ δὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia sacrificium illud obtulit.* In responsis ad Orthodoxos, in operibus Justini, ad Interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τοῦ νόμου κατὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνηται ὁ Θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit, quamquam patet talia acceptasse Deum, & acceptando ostendisse carum sibi esse eum qui offerebat.* [Copiosius hac de re egit *Joan. Spencerus* de Leg. Ritualibus Jud. Lib. III. Diss. 2. quam vide.]

1 *Ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent.*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides, in Ductore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adversus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera, & operationem, & oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia proprie sibi desideraverit, qui tam manifeste exclamat? Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, quæ populum pronum in idololatriam & transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

2 *Sacrificiorum*, &c.] Paraphrasis hæc est Grotiana Ps. L. non translatio ad verbum. Talia sunt & sequentia. *Clericus.*

apud Davidem Psalmo, qui est apud Hebræos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe, ut holocausta alia super alia, mihi mactes; ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certe quidquid animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut, si esurirem, nihil opus esset mihi te convenire; mihi, inquam, cujus est hoc Universum, & quidquid in eo conspicitur. Putasne vesci me carne pingui, aut bibere hircorum sanguinem? imo laudem Deo sacrifica, & vota redde.* Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui sacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri essent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem, scilicet, per se nihil habere Deo gratum. Et, si seriem totam Psalmi consideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi, popule mi:* hæc docentis sunt. Postea finitis, quæ attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eumdem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. LI. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod vere tibi placet sacrificium, est animus culpæ suæ sensu dejectus: mentem enim quasi fractam atque contritam, o Deus, non despicis.* Simile est illud Psal. XL. *Victima & oblato libo non delectaris. Sed me tamquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens aut holocaustum, aut victimam piacularem. Itaque respondi, en adsum: ac tamquam ex pacto conscripto faciam, quod velis; quæ voluptas mea est: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: sed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique: præsertim vero misericordiam tuam atque fidem celebro in numeroso cætu.* Apud Esaiam

cap. I. sic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias me tenet holocaustorum ex arietibus: & adipis quamvis pinguissimi. Nec amo sanguinem, sive ille juvencorum est, sive agnorum, sive hædorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo subdialia impuraretis?* Apud Jeremiam vero VII, locus est huic geminus, & ejus interpres: *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Israëlis. Holocausta vestra congerite cum victimis, & ipsi earum carne vescimini. Nam quo primum tempore majores vestros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocaustis & victimis. Sed hoc est quod illis serio edixi, ut mihi obedientes forent: sic me fore Deum ipsorum; ipsos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prospere eventura.* Apud Oseam hæc sunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo* 3 *acceptiorem habeo, quam sacrificium: de Deo recte sentire supra omnia est holocausta.* Apud Michæam vero cap. VI, cum quæstio esset instituta, quomodo quispiam Deum sibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: respondet Deus, *Dicam tibi quid sit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* 4 *ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.* Quibus ex locis cum appareat, sacrificia non esse earum rerum in numero, quas Deus per se aut primario velit; populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava superstitione, in illis

3 *Acceptiorem habeo quam sacrificium.*] Ita & Chaldæus interpres hunc locum exponit.

4 *Ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero ɪↄ CII. ab Esaia contracta in sex, XXXIII. 15. à Michæa hoc loco in tria: ab Esaia in duo, LVI. 1. ab Abacuco in unum, II. 4. Item ab Amoso V. 6.

posuerit

posuerit potissimam pietatis partem, & victimis suis crediderit peccata satis compensari; quid mirum est, si tandem Deus sustulit rem suapte natura mediam, sed cujus usus jam in vitium fluxerat; [5] cum Rex quoque Ezechia à Mose erectum æreum serpentem confregerit, ideo quod populus eum religioso cultu venerari cœpisset? Neque vaticinia desunt, quæ sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura prædixerint; quod facile quivis intelliget, qui modo consideravit, secundum Mosis Legem sacrificari soli Aaronis posteritati concessum, idque dumtaxat in solo patrio. Jam vero Psalmo CX, secundum numerum Hebræum, promittitur Rex latissime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione; qui Rex idem & Sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias vero cap. XIX, dicit, altare visum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii, sed Assyrii quoque, & Israëlitæ Deum sint culturi: & capite LXVI. ait, futurum ut longissime dissiti & omnium sermonum populi, non minus quam Israëlitæ, munera Deo offerant, & ex ipsis quoque constituantur, qui sint Sacerdotes & Levitæ: [6] quæ omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant. His adde, quod apud [7] Malachiam cap. I. Deus

5 *Cum Rex quoque Ezechia à Mose erectum æreum serpentem confregerit.*] 2 Reg. cap. XVIII. vers. 4.

6 *Quæ omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant.*] Adde locum Jeremiæ III. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini; neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam; neque ultra, ut nunc, fiet.*

Ibid.] Ne ipsi quidem Judæi Legem suam observare amplius potuerunt, ex quo late sparsi sunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes se ter Jerosolimam conferrent, ex Lege Exod. XXIII. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea Lex scribi non potuit, nisi populo non magno, eique à Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

7 *Malachiam capite* I.] Vide hujus loci luculentam paraphrasin

Deus futura prædicens, fastidio sibi esse ait Hebræorum munera; ab ortu ad occasum, apud gentes omnes nomen suum celebrari, suffitumque sibi fieri, & purissima sibi offerri. Daniel vero cap. IX. Gabrielis Angeli de Christo oraculum referens: *abolebit*, inquit, *sacrificium & munus*. Neque verbis tantum, sed & rebus ipsis satis significat Deus, non amplius probari sibi præscripta per Mosem sacrificia; cum jam, per annos amplius mille sexcentos, patiatur Judæos esse sine Templo, sine altari, sine certo generum censu, unde constare possit, qui sint, quibus sacra facere fas sit.

§ IX. *Item ciborum discrimen.*

Quod de sacrificiorum lege ostendimus, idem ostendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Constat ergo, post magnum diluvium, [8] Noæ, ejusque posteris, à Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhethum tantum, & Chamum, sed & ad Semum, ejusque posteros Abrahamum, Isaacum, Jacobum transiit. Sed cum postea populus, in Ægypto pravis superstitionibus ejus gentis imbutus esset; tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, [9] seu quod illa potissimum Ægyptii

sin, apud Chrysostomum II. adversus Gentes.

8 *Noæ ejusque posteris à Deo jus datum quolibet victu utendi.*] Obstare videtur mentio animalium mundorum & immundorum, in diluvii historia. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum est ad eos quibus nota lex, aut [illegible]da intelligi debent ea [illegible]imum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Historiarum VI. nisi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis pascuntur animantibus.

9 *Seu quod illa potissimum Ægyptii Diis suis offerrent, & ex illis aruspicium facerent.*] Origenes libro IV. contra Celsum: Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) Τιτανικοὶ ἢ γιγάν-

Ægyptii Diis suis offerrent, & ex illis aruspicium face-

γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς κυλινδούμενοι, ἔχοντές τέ τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιούτων ἔργων καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα, καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ὃ βούλονται, ὅτε βούλονται, ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, πρὸς τοὺς ὄρνεις, τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους· καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοσοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων, ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα.

Mali quidam dæmones, & (ut sic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen & cælestes Angelos se gessere, ideoque è cælo ejecti sunt, circa corporum crassiora & impuriora in terris se agitant; cumque habeant aliquam circa futura perspicaciam, ut qui à terrenis corporibus sint liberi, & in talibus negotiis multum versati, hoc unice studentes humanum genus ut abducant à vero Deo, insinuant se in animantium fera ac rapacia maxime, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginosam incitant ad hos aut illos volatus motionesve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque veram exerceant pietatem, sed cogitationibus suis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Observatum enim est harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in mansuetis animantium, quantum prava ista animantia possunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod ista habent vitio simile, non vitium proprie, sed quasi vitium. Quamobrem si quid aliud in Mose & miratus sum ipse, & dignum miratu existimo, hoc est, quod cum percepisset naturas animantium diversas, sive à Deo edoctus

facerent; [1] seu quod in lege illa umbratica certis animan-

ea, quæ ad animantia & ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, sive propria ipse scientia perductus ad noscendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciavit, quæ ab Ægyptiis aliisque gentibus vim divinandi habere censebantur; contra vero omnia ea pura, quæ extra illum essent censum. Similia habet Theodoretus, libro VII. adversus Græcos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit, Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις εἰθισμένοις ἐναντιούμενα. *Cum plurima constituisset alia, Ægyptiorum institutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Profana illis omnia, quæ apud nos sacra.* Deinde: *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.*

1 *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur.*] Barnabas in Epistola: Ὅτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν, οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ' ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ, τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. πέρας γέ τοι λέγει λόγοις αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ. καὶ διαθήσομαι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. ἄρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν. Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ οὖν χοίριον, πρὸς τοῦτο, εἴρηκεν. οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινές εἰσιν ὅμοιοι χοίροις· ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν. ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον. καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον, ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα. οὐ μὴ, φησι, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵ τινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. οὐ μὴ, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμμένοι τῷ θανάτῳ. ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τοῦ βύθου κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησὶν. πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ. οὐ μὴ, φησι, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. πρὸς τι; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄῤῥεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις, τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. Περὶ τῶν βρω-

animantium generibus certa hominum vitia notarentur.

βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ᾽ ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη· καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος. καὶ ἐπὶ καθέδρα λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ᾽ εἶπε Μωσῆς, φάγεσθε πᾶν δίχηλον καὶ μαρυκώμενον. τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐπ᾽ αὐτῷ ἀναπαυόμενος, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων· μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τοῦ κυρίου. τί δὲ τὸ δίχηλον; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo justa mea. Non igitur præceptum Dei proprie est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite congluti- ari cum hominibus illis, qui porcis sunt similes. Nam dum luxu diffluunt, obliviscuntur domini sui: Ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominum. Nam & porcus ubi comedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: & rursum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quærere, sed aliena rapiunt injuste factis suis, insidiasque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium. Sic & animantia illa otiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit, ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impii & morti servantur: sicut piscium illi soli qui damnantur, in fundo natant, nec in summo, ut cæteri, fluitant, sed in imo solo degunt. Sed nec dasypodem comedas, inquit: Cur vero? id est, ne sis puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyæna, ait, vescere: id est, nec adulter esto, aut similis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc fœmina. Sed & mustelam merito odio habuit. Nimirum, hoc monet, noli similis esse illis quos audimus ore infamia patrare,*

rentur. Non esse præcepta hæc universalia, apparet exemplo ejus, quod constitutum est de carne bestiæ fato suo mortuæ, Deut. XIV. ut Israëlitis quidem ea vesci non liceret, [2] incolis autem liceret; quos quidem incolas Judæi omnibus officiis, tamquam Deo commendatos, prosequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magistri aperte tradiderunt, [3] Messiæ temporibus, cessaturam legem de

neque aggrega te fœminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi pro cupidine carnis suæ simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in consilio impiorum, nimirum, quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non stetit; nimirum, ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum instar: Et in cathedra pestilentium non sedit; nimirum, ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscitque altorem suum, & in eo acquiescens lætatur. Bene dixit ad præceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui Dominum timent; iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis præceptum; iis qui loquuntur justa Dei, eaque servant; iis qui norunt meditationem opus esse lætitiæ; iis qui sermones divinos ruminant. Quid vero bisulcis ungulis? quia vir justus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exspectat. Vide quam pulchre leges dederit Moses. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. V. Habes autem multa partim his eadem, partim similia, in Philone libro de Agricultura, & libro, Pejorem insidiari meliori; quæ longum esset transcribere. Similia ex Aristæo habet Eusebius lib. VIII. cap. 9.

2 *Incolis autem vesci liceret.*] Piis scilicet, sed non circumcisis, de quibus agitur & Levitici XXII. 25. XXV. 4, 7. & in Thalmudicis titulis de Rege & Synedrio, & apud Maimonidem libro de Idololatria.

3 *Messiæ temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minus puram fore, quam bubulam.*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, Legem ait non mansuram nisi ad tempora Messiæ. Notandum etiam quosdam Judæorum Magistros, inter quos est Bachai, sentire leges de cibis vetitis proprias esse terræ Palæstinæ, nec extra eas fines quemquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid significent, aut ignotum esse Judæis, aut inter ipsos controversum; quod credi non debet

per-

de cibis vetitis, & ſuillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum ſibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut ſervitutem, in rebus talibus, communem faceret. Sequitur inſpectio feſtorum dierum.

§ X. *Et dierum.*

Hi univerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficii à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promiſſam. Jam vero Propheta Jeremias XVI. & XXIII. capite, ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia iſtius beneficii memoriam ita obſcurent, ut ejus vix ulla mentio ſit futura. Tum vero, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque confidere populum cœpiſſe; tamquam his bene obſervatis, non magni ducenda eſſent, quæ de cætero peccarentur. Unde Eſaiæ cap. I. Deus ait ſe calendas ipſorum & dies feſtos faſtidire, & oneri tanto ſibi eſſe, ut vix queat ſuſtinere. De Sabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum univerſale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, ſed in ipſa mundi origine Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de Sabbato, [4] præceptum recordandi, Exodi XX. 8. [5] & præceptum obſervandi, Exodi XXX. 31. Præceptum recordandi impletur reli-

permiſſurum fuiſſe Deum, ſi ad hunc diem maneret obligandi vis.

4 *Præceptum recordandi.*] זכור

5 *Et præceptum obſervandi.*] שמור. *Diſtinctio* eſt Moſis Gerundenſis, Iſaaci Aramæ. [*Obſervare & recordari* idem ſunt apud Moſem, in hoc negotio, ut oſtendimus ad Deut. v. 1. Vera tamen eſt res ipſa, quæ hic agitur. Clericus.

gioſa

giosa memoria mundi conditi. Præceptum observandi situm est in exacta abstinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie [6] paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Isaac, Jacob; quorum quidem postremorum cum multæ peregrinationes legantur, [7] nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi, quod post exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam postquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter transgressus rubrum mare, primum diem securum egit Sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium; ex eo tempore imperata est exacta illa Sabbati quies, cujus prima mentio est in collectione mannæ, Exod. XXXV. 2. Levit. XXIII. 3. Et hoc sensu causa legis de Sabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. V. 21. Et simul hac lege consultum est servis adversus dominorum duritiem, nullam ipsis à laboribus respirationem indulgentium, ut dictis locis videre est. Verum est, [8] hac lege obstrictos fuisse etiam incolas; quia, scilicet, una debebat esse totius populi quiescentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur signum, atque etiam fœdus speciale inter Deum & Israëlitas, ut Exodi XXXI. 13, 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto instituta sunt, non esse talia, ut numquam cessare

6 *Paruerunt viri pii ante legem.*] A quibus etiam ad Græcos septimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro I.

7 *Nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi.*] Hoc sensu illorum temporum pios σαββατίζειν, id est, sabbata observasse negat Justinus cum Tryphone disputans, & Tertullianus adversus Judæos duobus locis.

8 *Hac lege obstrictos fuisse etiam incolas.*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta posterorum Noæ data observabant. Ita sentiunt Hebræi.

debeant,

debeant, supra jam ostendimus, ex promisso majorum multo beneficiorum. Adde quod, si lex de quiete Sabbati fuisset ab initio lata, & eo sensu, ut tolli numquam posset, sane prævaluisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet: nam [9] circumcidi infantes recte, in Sabbato, constat; [1] sicut & stante templo victimæ Sabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitem hujus legis ipsi Hebræorum magistri ostendunt, cum ajunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri Sabbato; quod probant exemplo captæ Hierichontis, die Sabbati, imperante Josua. Messiæ autem temporibus, discrimen dierum sublatum iri non male eorumdem nonnulli ostendunt ex Esaiæ loco, LXVI. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus sit Dei cultus à Sabbato ad Sabbatum, à novilunio ad novilunium.

§ XI. *Circumcisionem quoque externam.*

Veniamus ad circumcisionem, quæ sane Mose est antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejusque posteris. Sed hoc ipsum præceptum inchoatio fuit fœderis per Mosem publicati. Sic enim dixisse Deus Abrahamo legitur Genes. cap. XVII. *Dabo tibi, & posteritati tuæ terram, in qua peregrinus egisti, terram, inquam, Cananæam in possessionem duraturam. Tu ergo fœdus meum serva, tu, inquam, & posteritas tua per secula. Hoc est fœdus inter me & vos, vestramque posteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam supra intelleximus in hujus fœderis locum successurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus,

9 *Circumcidi infantes recte in Sabbato constat.*] Proverbium Hebraïcum, מילה דוחה את השבת, *Circumcisio pellit Sabbatum,* Vide Joh. VII. 22.

1 *Sicut & stante Templo victimæ non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur.* Num. XXVIII. 9.

bus, quam ob causam cessare etiam debuit necessitas illa notæ discriminatricis. Est & hoc manifestum, in præcepto circumcisionis contineri mysticam quandam & excellentiorem significationem; quod ostendunt Prophetæ, [2] cum jubent cor circumcidi, quo spectant Jesu præcepta omnia. Quare & promissa circumcisioni addita simili modo necesse est ad majus aliquid referantur: nempe, illud de possessione terrestri, [3] ad revelationem possessionis vere æternæ, quæ numquam apertius, quam per Jesum facta est: & [4] de Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam: quod profecto non nisi per Euangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri, opere impleto. [5] Dei vero gratiam huic signo adstrictam non esse, satis hinc discas, quod non vetustiores tantum, sed & ipse Abrahamus adhuc incircumcisus Deo placuit; [6] &, toto tempore

2 *Cum jubent cor circumcidi.*] Deuter. x. 16. xxx. 6. Jer. IV. 4.

3 *Ad revelationem possessionis vere æternæ.*] Hebr. IV.

4 *De Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam.*] Genes. XVII. 5. Rom. IV. 11, 13, 16, 17. Luc. XIX. 9. Gal. III. 7.

5 *Dei vero gratiam huic signo non adstrictam fuisse.*] Ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, ait Justinus Colloquio cum Tryphone, *Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus justitiæ.* Irenæus lib. IV. cap. 30. *Quoniam autem & circumcisionem, non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, & circumcidetis carnem præputii vestri, & erit in signum testamenti inter me & vos.*

6 *Et toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit.*] Josuæ V. 5, 6.

pore itineris per Arabum deserta, omissa ab Hebræis circumcisio fuit, Deo ob id nihil expostulante.

§ XII. *Et tamen, in his quoque tolerandis, faciles fuisse Apostolos Jesu.*

Certe erat, cur magnas gratias agerent Jesu & ejus legatis Hebræi; quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent, [7] per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent: sed si præcepta Jesu omnis honestatis plenissima susciperent, facile passi sunt eos in rebus mediis [8] sequi quem vellent vivendi modum; [9] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent: quod vel unum satis est, ut evidenter ostendatur, inique à Judæis rejecta Jesu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Jesu opponi solet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos sunt idonea.

§ XIII. *Probatio adversus Judæos, ex eo, quod in confesso est promissum eximium Messiam.*

Constat inter nos & ipsos, in Prophetarum vaticiniis supra multos, qui Hebræis divinitus con-

7 *Per dona ac miracula Mosi nihil cedentia.*] Miracula Messiæ majora esse debere quam Mosis, dixit R. Levi ben Gersom, quod vel maxime patuit in mortuis resuscitatis.

8 *Sequi quem vellent vivendi modum.*] Actor. XVI. 3. XXI. 24. Rom. XIV. 1. 1 Cor. IX. 15. Gal. V. 6. Coloss. III. 11.

9 *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent.*] Actor. XV. Galat. I. 3, 6, 15. IV. 10. VI. 12.

tigerunt,

tigerunt, magnorum bonorum auctores, unum multo cæteris excellentiorem promitti; quem nomine communi quidem, sed huic uni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse adserimus: illi venturum exspectant. Superest, ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoscimus.

§ XIV. *Ostenditur eum jam venisse ex præsignificatione temporis.*

Daniel, [1] cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus est ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. IX. conscriptum reliquit, post promulgatum edictum de instauranda urbe Hierosolymorum, non elapsuros annos quingentos, [2] quin adesset Messias. Atqui in hunc diem elapsi sunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adest is, quem Judæi exspectant: nec quemquam alium nominare possunt, in quem id tempus quadret:

1 *Cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit.*] XIV. 14. XXVIII. 3. Josephus de Daniele fine libri X. Ὅτι τὸ Θεῖον αὐτῷ Πνεῦμα συμπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων εὐτυχήθη Προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμή τε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πλήθους, καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν, καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ Θεῷ. *Omnia illi, supra fidem, & quantum maximorum Prophetarum ulli succedebant: dumque vixit, in summa gratia ac honore fuit apud reges & populum: & postquam mortuus est, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à se conscriptos reliquit, quorum testimonio credimus fuisse Danieli cum Deo commercium.*

2 *Quin adesset Messias.*] Filium hominis, apud Danielem, esse Messiam consentiunt magni Judæorum magistri Salomon Jarchi, Rabbi Josue citatus ab Abenesdra, & Saadias. Sic & Rabbi Josue qui exscidium Templi vidit, Messiæ tempus advenisse dicebat, ut testatur R. Jacob in Caphthor.

In

In Jesum autem tam bene convenit, ut [3] magister Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præcessit, aperte jam tum dixerit, non posse ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Messiæ à Daniele significatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam supra attigimus, [4] de imperio in omnes nationes dando divinitus, [5] postquam Seleuci & Lagi posteritas regnare desiisset; quarum posterior in Cleopatra desiit, non multo antequam Jesus nasceretur. Tertia nota est dicto cap. IX. apud Danielem, quod post Messiæ adventum exscindenda esset urbs Hierosolyma, quod de exscidio urbis vaticinium [6] ipse Josephus ad suam refert ætatem: unde sequitur, tempus Messiæ adventui præstitutum jam tum præteriisse. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. II. Deus Zorobabelem Ethnarcham, & Jesum Josedeciden Pontificem Maximum mœstos, quod

3 *Magister Hebræus Nehumias.*] Par fuisset *Grotium* unde hæc haberet significasse. A Judæo quodam accepisse se ait, nisi me fallit memoria, in Epist. quadam ad fratrem *Gulielm. Grotium.* Clericus.

4 *De imperio in omnes nationes dando divinitus.*] Lapidem illum, cujus percussu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda esset, Messiam esse tradidit R. Levi ben Gerson: & regnum illud cætera regna absumpturum esse regnum Messiæ docent Rabbi Salomo, R. Abenesdra, & R. Saadia: Filium hominis apud Danielem esse Messiam R. Levi ben Gerson, & Saadia.

5 *Postquam Seleuci & Lagi posteritas regnare desiisset.*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

6 *Ipse Josephus ad suam refert ætatem.*] Libro x. cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιῆλος καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος Θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλειψεν, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας, καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας, θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιῆλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum scripsit imperio, & fore ut ab eo gens nostra vastetur. Hæc omnia ille Deo indicante præscripta reliquit, ita ut non possint qui ista legunt, & eventus considerant, non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in exscidio Templi secundi etiam Iacchiades docet ad Dan. IX. 24.

videreut

viderent excitatum à ſe templum non reſpondere magnitudini prioris templi, ſolatur hoc promiſſo, futurum ut major honos iſti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici poſſe hiſtoria horum temporum in ſacris litteris, & apud Joſephum, collata cum ea quæ eſt de Templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum Magiſtri adnotant, duas maximas dotes defuiſſe Templo poſteriori, quæ priori adfuerant; 7 conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem, & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc poſterius priori præſtiturum ſit, ibi quidem breviter oſtendit Deus, 8 cum pacem ſuam, id eſt, gratiam & benevolentiam, in eo templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit. Latius autem exſequitur Malachias cap. III. *Ecce miſſurus ſum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum ſuum* (vixit autem Malachias tempore ædificati Templi poſterioris) 9 *Dominus ille, quem vos deſideratis, internuncius ille fœderis, deliciæ veſtræ.* Venire ergo debuit Meſſias, ſtante Templo ſecundo, 1 quo nomine, apud Hebræos, venit totum illud

7 *Conſpicuam quandam lucem divinæ majeſtatis indicem & divinum afflatum.*] In titulo de Documentis. Gemara Hieroſolymitana cap. 3.

8 *Cum pacem ſuam, id eſt, gratiam & benevolentiam, in Templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum.*] Notandum eſt quod præcedit. *Veniet deſiderium omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis, quæ jam dedimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuiſſe Meſſiam in Templum ſecundum ſenſit Rabbi Akiba, multique alii, teſte Rabbino Salomone.

9 *Dominus ille quem vos deſideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Meſſia exponunt.

1 *Quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio, & titulo Juma, & titulo Roſch Haſſchana.

ævum

ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani; quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruïnis reſuſcitatum fuit, [2] ſed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et ſane tam conſtans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exſpectandum Meſſiam; ut [3] multi Herodem, [4] alii Judam Gauloniten, [5] alii alios, qui circa Jeſu tempora vixerunt, pro Meſſia haberent.

§ XV. (*Cum ſolutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.*)

Sentiunt ſe premi his argumentis, de Meſſiæ adventu, Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt ſua peccata in cauſa fuiſſe, quominus promiſſo tempore adveniret. [6] Ut omittam, in dictis vaticiniis

2 *Sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari.*] Philo de Mundo: Οὐ γὰρ ὁπόθεν ȣ̓ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' ȣ̓ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν τ' αὐτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium eſt, ſed cujus omnes partes ſimul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur, D. de Judiciis & L. Quid tamen §. in navis. D. Quibus modis uſusfructus amittitur.

3 *Multi Herodem.*] Hi Herodiani. Matt. XXII. 16. Marc. III. 6. VIII. 15. XII. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione: *Cum his etiam Herodianos qui Chriſtum Herodem eſſe dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuſcum convenit vetus ad Perſium Scholiaſtes: *Herodes apud Judæos regnavit tempore Auguſti, in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis obſervabant, ut etiam Sabbata, quo die lucernas accenſas & violis coronatas in feneſtris ponunt.*

4 *Alii Judam Gauloniten.*] Vide Joſephum XVIII. I. Act. V. 36.

5 *Alii alios.*] Actor. XXI. 38. Joſephus plura exempla habet temporibus Felicis: & poſt exſcidium quædam.

6 *Ut omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari.*] Id diſerte affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, & R. David Kimchi in Pſal. CVIII. 5. Bene de Daniele Joſephus libro X. circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι

ciniis definitum, non aliqua conditione ſuſpenſum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum eſſet, [7] ob plurima & maxima populi peccata urbem exſcindendam, paulo poſt Meſſiæ tempora? Adde quod Meſſias venturus erat, hac quoque de cauſa, [8] ut corruptiſſimo ſeculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret; unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hieroſolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipſos Hebræos receptum eſt Meſſiam appellare [9] ISCH CHOPHER, hoc eſt placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id, quod præciſe ei morbo erat deſtinatum.

§ XVI. *Item ex ſtatu præſenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.*

De eo, quod dicimus, adveniſſe pridem in terras Meſſiam, ipſe etiam ſenſus Judæos poteſt con-

ἄλλοι Προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποϐήσεται. *Non enim ſolum futura prædixit toto vitæ ſuæ tempore, ut & alii Prophetæ, ſed & tempus definivit, quo quæque eventura erant.* Nulla conditione ſuſpenſum fuiſſe decretum de Meſſia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ III. 1. Præterea cum novi fœderis auctor deberet eſſe Meſſias, ut & ibi Malachias & alii Prophetæ oſtendunt, non potuit ejus adventus ſuſpendi à conditione obſervati fœderis, quod antiquatum venerat.

7 *Ob plurima & maxima peccata urbem exſcindendam paulo poſt Meſſiæ tempora.*] Dan. IX. 24.

8 *Ut corruptiſſimo ſæculo medicinam faceret, ſimulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Eſaias LIII. 4. & ſequentibus; Jeremias XXXI. 31. & ſequentibus; Ezechiel. XI. 19, 21.

9 *Iſch Chopher.*] איש כופר Vide Chaldæum Paraphraſten Cant. I. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum dicit R. Judas in Chaſidim, R. Simeon in Bereſchith Rabba.

 vincere.

vincere. [1] Promisit Deus, fœdere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent: [2] contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est. Quod si tamen, aliquo tempore pressi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent; se misericordia populi tactum iri, effecturumque, ut, quamvis in ultimas mundi plagas dispersi, redirent in patriam; ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomii XXX. & Nehemiæ I. Atqui jam anni sunt mille & ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent, [3] & si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti; etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, [4] quod ab Ammiano Marcellino, Scriptore non Christiano, proditum est. Cum olim populus gravissimis sceleribus se contaminasset, liberos passim sacrificasset Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas & pupillos expilaret, insontem sanguinem magna copia funderet, [5] quæ omnia

1 *Promisit Deus, fœdere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent.*] Exod. XV. Levit. XVIII. Deut. VI. VII. XI. XXVIII.

2 *Contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est.*] Levit. XXVI. Deut. IV. XI. XXVIII.

3 *Et si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti.*] Sub Adriano, sub Constantino, sub Juliano: Chrysostomus II adversus Judæos.

4 *Quod ab Ammiano Marcellino Scriptore non Christiano est proditum.*] Libro XXIII. Chrysostomus II adversus Judæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exsiliens multos homines combussit, ipsos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet Scriptor idem in Matthæum Homilia IV. & Sermone Christum esse Deum.

5 *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant.*] Esai. I. 17. III. 14, 15. V. 23. XI. 2, 3. LIX. LXV.

omnia illis Prophetæ exprobrant; passus est exsilium, sed [6] non diutius annis septuaginta; atque interea non omisit Deus [7] per Prophetas illos alloqui & solari spe reditus, [8] indicato etiam ejus tempore. At nunc, [9] ex quo semel ejecti patria sunt, manent extorres, contempti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus significatio: Magistri ipsorum, quasi spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas & ridicula dogmata delapsi sunt; quibus scatent libri Thalmudici, quos Legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moses scripsit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [1] de Dei fletu, quod urbem passus sit excindi, [2] de ejus quotidiana diligentia in legenda Lege, [3] de Behemotho & Leviathane, [4] multisque rebus aliis, tam sunt absurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falsorum Deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus se contaminant, nec de adulteriis accusantur: [5] Deum vero & precibus, & jejuniis,

xxv. Amos ii. 6. Jer. ii. iii. v. vii. 31. viii. ix. xi. xvi. xvii. Ezech. ii. vi. vii. viii. xvi. xxii. xxiv. Dan. ix. Michææ ii. 1, 2, 3.

6 *Non diutius annis lxx.*] Objicit hoc R. Samuel, in epistola ad R. Isaacum.

7 *Per Prophetas illos alloqui & solari spe reditus.*] Jer. xxx. xxxi. xxxiii. Ezech. xxxvi. xxxvii.

8 *Indicato etiam ejus tempore.*] Jerem. xxv. 15. xxix. 10.

9 *Ex quo semel ejecti patria sunt, manent extorres, contempti;* [illegible] *eos venit Propheta.*] [illegible] in Baba Bathra.

1 [illegible] *fletu, quod urbem* [illegible] *excindi.*] Præfatio Echa Rabbathi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

2 *De ejus quotidiana diligentia in legenda Lege.*] Thaanith, Aboda Zara.

3 *De Behemotho & Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldæus ad Cant. Canticorum viii. 2.

4 *Multisque rebus aliis.*] Quorum multa transcripsit Christianus Gerson in suo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Messia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

5 *Deum vero & precibus & jejuniis*

jejuniis, certant placare, nec exaudiuntur. Quæ cum ita se habeant, omnino ex duobus alterum statuendum est, aut fœdus illud per Mosem factum omnino esse abolitum, aut teneri Judæorum universitatem gravis alicujus peccati, tot jam per secula durantis: quod quale sit, ipsi dicant; aut si dicere non possunt, nobis credant; peccatum illud esse contemti Messiæ, qui ante advenerit, quam hæc mala ipsis contingere cœperunt.

§ XVII. *Probatur Jesus esse Messias, ex his quæ de Messia prædicta fuerunt.*

Et hæc quidem, ut diximus, ostendunt, venisse jam ante tot sæcula Messiam: addimus nos, non alium eum esse, quam Jesum. Nam quicumque alii pro Messia haberi se voluerunt, aut habiti sunt, nullam reliquerunt sectam in qua ea opinio perseveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Judæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, [6] & doctissimis quibusdam imposuit, [7] Barchochebæ sectatores se profitentur. At Jesu qui nomen dent, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, [8] suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet. Possem hic multa alia adferre olim de Messia prædicta, aut credita, quæ in Jesu evenisse credimus, cum de aliis ne adseverentur quidem: quale est,

jejuniis certant placare.] Quod si ipsis credendum est, optime de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani generis recipit, repudiando.

6 *Et doctissimis quibusdam imposuit.*] Ut Rabbi Akibæ, Thalmud in titulo de Synedrio & liber Zemach David.

7 *Barchochebæ.*] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης: Justino. Mentio ejus apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereschith Rabba, apud Rabbinos Johannem & Abrahamum Salmanticensem, & alios multis in locis.

8 *Suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum secundum.

[9] quod ex Davidis fuit posteritate, [1] quod ex virgine natus est, [2] edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus; [3] quod natus est Bethlehemi, [4] quod dogma suum serere cœpit in Galilæa, [5] quod omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit: sed uno contentus sum, cujus effectus in hunc diem durat. Ex [6] Davidis, [7] Esaiæ, [8] Zachariæ, [9] Oseæ vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantum Judæorum, sed & aliarum gentium magistrum fore: [1] per ipsum collapsuros cultus falsorum Deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jesu adventum, sub falsis cultibus totus fere orbis jacebat: deinde paulatim evanescere illi cœperunt, nec

9 *Quod ex Davidis fuit posteritate.*] Psal. LXXXIX. 4. Esa. IV. 2. XI. 10. Jerem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24. Mich. V. 2. Matth. I. 1, 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30, 31. XXI. 9, 15. XXII. 42. & sequent. Marc. X. 47. XII. 35, 36, 37, Luc. I. 27, 32, 69. II. 4. 11. XVIII. 38, 39. XX. 42. 44. Joh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. 2 Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

1 *Quod ex virgine natus est.*] Esa. VII. 14. Matth. I. 18, 22, 23. Luc. I. 35.

2 *Edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat.*] Matth. I. 20.

3 *Quod natus est Bethlehemi.*] Mich. V. 2. Matth. II. 1, 2, 3. 4, 5, 6. Lucæ II. 4.

4 *Quod dogma suum serere cœpit in Galilæa.*] Esaiæ IV. 1. Matth. IV. 12, 13. Marc. I. 4. [illegible] IV. 14, 15, 16. & alibi sæpe.

5 *Quod omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit.*] Esaias XXXV. 5. LXI. 1. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi passim. Adde quod mortuos resuscitavit, quod inter præcipuas Messiæ notas ponit R. Levi ben Gersom.

6 *Davidis.*] Psal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8, 17.

7 *Esaiæ.*] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII. præcipue XLIX. 6. LI. 6. LII. 15. LIV. LV. 4, 5. LX. 3. & sequentibus LXV. 1, 2. LXVI. 19. & seqq.

8 *Zachariæ.*] II. II. VIII. 20. & sequentibus IX. 9, 10, 11. XIV. 16.

9 *Oseæ.*] II. 24.

1 *Per ipsum collapsuros cultum falsorum Deorum.*] Esa. II. 18. 20. XXXI. 7. XLVI. 1. Sophoniæ I. 4, 5, 6. Zach. XIII. 2.

singuli

fingulі tantum homines, fed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, fed Jefu difcipulis, eorumque fucceſſoribus: ita [2] populus Dei factus eft, qui ante non erat, & impletum eft, quod per Jacobum prædictum fuerat, Genef. XLIX. antequam plane tolleretur civilis poteftas à pofteris Judæ, venturum Silo, quem [3] Chaldæus, & alii Interpretes, Meſſiam exponunt, [4] cui pariturae eſſent etiam exteræ gentes.

§ XVIII. *Solutio ejus quod dicuntur quædam non impleta.*

Opponi hic à Judæis folet, quædam de temporibus Meſſiæ prædicta eſſe, quæ non confpiciantur impleta. Sed quæ adducunt, obfcura funt, aut diverfam recipiunt fignificationem; propter quæ non debent deferi ea, quæ funt manifefta, qualia funt fanctitas præceptorum Jefu, præmii excellentia, & in eo proponendo fermo perfpicuus; quibus cum accedant miracula, fufficere hæc ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [5] quæ libri claufi nomine nuncupari folent,

2 *Populus Dei factus eft qui ante non erat.*] Ofeæ II. 24.

3 *Chaldæus.*] Tam Jonathan, quam Hierofolymitanæ paraphrafeos Scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Berefith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo & alii. שבט quod nunc Judæi volunt eſſe virgam caftigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן, & Græcis eodem fenfu ἄρχων. Aquilæ σκῆπτρον. Symmacho ἐξουσία. שילה autem per בנו filius ejus, exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bechai, R. Salomo, Abenefdra & Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chryfoftomum, Sermone Chriftum eſſe Deum.

4 *Cui pariture eſſent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Efaiæ XI. 10. qui huic lucem adfert.

5 *Quæ libri claufi nomine nuncupari folent.*] Efaias XXIX. II. Daniel. XII. 4, 9. & ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem differit Chryfoftomus Sermone II. Cur obfcurum fit Vetus Teftamentum.

recte intelligenda, opus sæpe est Dei quibusdam auxiliis, quæ merito illis subtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipsi quidem ignorant: & si cui conferre libeat interpretes veteres, [6] qui in Babylonico exsilio, aut alioqui circa Jesu tempora exstiterunt, cum his, qui scripserunt postquam Christianorum nomen in odio apud Judæos esse cœpit; inveniet explicationes novas repertas partium studio, cum olim receptæ essent aliæ, quæ cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris litteris non ex proprietate verborum, [7] sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant: [8] ut cum Deus descendisse dicitur, cum ei [9] os, [1] aures, [2] oculi, [3] nares, tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum explicemus & pleraque de Messiæ temporibus dicta? qualia sunt, [4] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum, lusurum cum anguibus infantem, [5] montem Dei surrecturum supra

6 *Qui in Babylonico,* &c.] Videtur *Grotius* respicere ad Chaldæos Interpretes Veteris Testamenti, atque ex sententia Judæorum loqui, à quibus antiquiores habentur, quam sunt. Vide *Brian. Waltoni* Proleg. in Bibl. Cap. XII. *Clericus.*

7 *Sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro I ad locum Esaiæ XI. 6. de Messiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipsum Esaiæ locum David Kimchi: qui & similia habet ad Jerem. II. 15. v. 6.

8 *Ut cum Deus descendisse dicitur.*] Ut Gen. XI. 5. XVIII. 21. Vide de his similibusque locutionibus Maimonidem Doctoris dubitantium Parte I. cap. 10. & II. 29. & sequentibus, & eundem ad Deuter. ubi de Rege. Messiæ res fore cœlestes ait liber Cabalisticus Nezaël Israël.

9 *Os.*] Ut Jeremiæ IX. 12.

1 *Aures.*] Ut Psal. XXXI. 3. XXXIV. 16.

2 *Oculi.*] Loco Psalmi proxime citato.

3 *Nares.*] Psalm. XVIII. 9. Jer. XXXII. 37.

4 *Lupum cum agno.*] Dicto loco Esaiæ XI. 6. & sequentibus.

5 *Montem Dei surrecturum supra montes alios.*] Esaiæ II. 2. Michææ IV. 1. & seqq.

montes

montes alios, venturos eo alienigenas, ut ſacra faciant. Sunt quædam promiſſa, quæ ex antecedentibus aut conſequentibus verbis, aut etiam ex ipſo ſenſu conditionem in ſe tacitam continent. Sic multa Hebræis promiſit Deus, ſi Meſſiam miſſum reciperent, eique parerent: quæ ſi non eveniunt, habent ipſi, quod ſibi imputent. Quædam vero etiam definite & ſine conditione promiſſa, ſi impleta nondum ſunt, adhuc poſſunt exſpectari. Conſtat enim etiam apud Judæos, [6] tempus, ſive regnum Meſſiæ, durare ad finem ſæculorum.

§ XIX. *Et ad id quod opponitur de humili ſtatu & morte Jeſu.*

Offendit multos humilis Jeſu fortuna: inique vero; cum in ſacris litteris paſſim dicat Deus, [7] erigi à ſe humiles, & ſuperbos ſterni. [8] Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moſes exſul, pauper, pecora paſcebat, [9] cum ei in rubo Deus apparuit, populique ſui ductum mandavit. [1] David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur, multiſque aliis exemplis talibus plena eſt ſacra hiſtoria. De Meſſia vero legimus, fore eum [2] lætum pauperibus nuntium, [3] non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis uſurum;

6 *Tempus ſive regnum Meſſiæ durare ad finem ſæculorum.*] Perek Chelek. p. 97.

7 *Erigi à ſe humiles, & ſuperbos ſterni.*] 1 Reg. II. 8. Pſal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Eſaias LVII. 15. LXVI. 2.

8 *Jacob extra ſe nihil præter baculum ferens Jordanem tranſiit.*] Gen. XXXII. & ſeqq.

9 *Cum ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

1 *David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur.*] 1 Sam. XVI. 7, 11.

2 *Lætum pauperibus nuntium.*] Eſaias LXI. 1. Matth. XI. 5. Adde Zach. IX. 9.

3 *Non clamorem excitaturum in publico aut jurgiis uſurum, ſed acturum leniter.*] Eſaias XLII. 2, 3, 4. Matth. XII. 19, 20.

ſed acturum leniter, ita ut parcat arundini concuſſæ, & in ellychnio fumigante alat, quod reſtat caloris. Neque magis cætera ejus mala, & mors ipſa, inviſum eum cuiquam facere debent. Nam ſæpe à Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [4] ut Lotus à Sodomæ civibus, ſed interficiantur quoque, manifeſtum eſt [5] exemplo Abelis parricidio enecti, [6] Eſaiæ diſſecti, [7] Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipſi Judæi Pſalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba ſunt: *Dederunt ſervorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu, ô Deus, amas, beſtiis: ſanguinem eorum effuderunt in pomœrio Hieroſolymorum: nec quiſquam fuit, qui eos ſepeliret*, & quæ ſequuntur. Ipſum vero Meſſiam debuiſſe per ærumnas, & mortem pervenire ad regnum ſuum, & ad poteſtatem ſummis bonis ornandi familiam ſuam, negare nemo poterit, qui ad iſta Eſaiæ verba, [8] capite LIII, animum volet attendere. *Quotuſquiſque credidit ſermoni noſtro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia ſurrexit ille, Deo adſpectante, tamquam tener ſurculus, tamquam herba ex ſolo arenoſo: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec, ſi adſpiceres, quidquam erat quod oblectaret; contemtui patebat, & inter homines erat velut abjectiſſimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes ſe ab eo avertebant: tanto erat deſpicatui, nulloque in pretio. Sed vere*

4 *Ut Lotus à Sodomæ civibus.*] Gen. XIX.

5 *Exemplo Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV.

6 *Eſaiæ diſſecti.*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam reſpicit Scriptor ad Hebræos XII. 37. & Joſephus X. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Prophetæ à conſceleratis, unus membratim ſectus, alter obrutus ſaxis.*

7 *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] 2 Maccab. VII. Joſephus libro περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.

8 *Capite LIII.*] Quem locum de Meſſia interpretantur Chaldæus Paraphraſtes, & Gemara Babylonica, titulo de Synedrio.

9 *noſtros*

[9] *nostros ille morbos pertulit, nostra mala toleravit. Nos illum habuimus tamquam de cœlo tactum, à Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attritus ob nostra crimina.* [1] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipsi Deus inflixit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur & gravissime cruciaretur, vocem non emisit, sicut agnus mactandus, aut ovis, quæ tondetur, silent muta. Post vincula, post judicium, è medio sublatus est: sed rursus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum, ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus est: sed hoc malum ei evenit ob populi mei scelera. Ad mortem usque & sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini fecisset injuriam, neque in sermone ejus deprehensus fuisset umquam dolus malus. Sed quamquam Deus eo usque eum passus est conteri, doloribusque affici, tamen* [2] *quia se constituit hostiam piacularem,* [3] *videbit posteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo sunt placita, per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se à malo conspiciens, ait Deus,* [4] *voluptate satiabitur, eo maxime, quod dogmate suo ipse justus servus meus multos absolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei par-*

9 *Nostros morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbanel.

1 *Pœna quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est.*] De Messia hæc explicat Rabboth & Salomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

2 *Quia se constituit hostiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alseck.

3 *Videbit posteritatem.*] Voce seminis quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semel serpentes Hebræi interpretantur Chananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Esaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat titulo de Synedrio.

4 *Voluptate satiabitur.*] Hæc ad futurum seculum refert Abarbaniel.

tem eximiam, [5] *ubi inter præliatores spolia dividentur, quia morti se dedidit, & sceleratis adnumeratus est, cumque pœnas alienorum criminum ferret ipse, pro sontibus se constituit peccatorem.* Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruunt? Nemo sane. Quod autem recentiores Judæi commenti sunt, agi hic de ipso populo Hebræo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique proselytos faceret; is sensus primum plurimis sacrarum litterarum testimoniis repugnat quæ clamant, Judæis [6] nihil mali accidisse, quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa Propheticæ orationis series eam non fert interpretationem. Dicit enim sive Propheta, quod isti loco videtur convenientius, sive Deus: *hoc malum illi evenit, ob populi mei scelera.* Populus autem Esaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris, est populus Hebraïcus. Quare is, qui tam gravia perpessus ab Esaia dicitur, non potest idem populus esse. Melius antiqui Hebræorum Magistri fatebantur hæc de Messia dici; quod cum viderent quidam posteriorum, [7] duos Messias commenti sunt, quorum alterum vocant Josephi filium, qui mala multa & mortem cruentam . . . retur; alterum Davidis filium, cui cuncta . . . spere succederent; [8] cum multo facilius esset, & Prophe-

5 *Ubi inter præliatores spolia dividentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סוכה. Per spolia intelligi sapientum honores & præmia dicit Alsceck ad hunc locum.

6 *Nihil mali accidisse quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id locis Prophetarum ja . . . supra positis, & Danielis IX. & Nehemiæ IX. Adde quod is, de quo agit Esaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Judæi non faciunt.

7 *Duos Messias commenti sunt.*] Thalmud titulo Succha: R. Salomo: R. David Kimchi.

8 *Cum multo facilius esset & Prophe-*

Prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus, quod nos de Jesu credimus, & verum esse res ipsa docet.

§ XX. *Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos à suscipienda Jesu disciplina præconcepta quædam opinio, de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime Sacerdotum; qui Jesum præjudicio damnarunt, & dogma ejus repudiarunt. Sed quales sæpe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis, & legis suæ, & Prophetarum, à quibus sæpe appellantur [9] incircumcisi auribus & corde; [1] populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, [2] qui Josephum fratrem suum parum absuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum & illi, [3] qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium adegerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: [4] qui panem cœlitus missum fastidierunt; [5] qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc

Prophetarum scriptis congruentius unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus.] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiæ caput sequitur Abarbaniel.

9 *Incircumcisi auribus & corde.*] Jerem. IV. 4. VI. 10.

1 *Populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus.*] Deut. XXXII. 5, 6, 15, 28. Esaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3.

2 *Qui Josephum fratrem suum parum adfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt.*] Gen. XXXVII.

3 *Qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium adegerunt.*] Loca notata supra ad librum II.

4 *Qui panem cœlitus missum fastidierunt.*] Num. XI. 6.

5 *Qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent.*] Dicto capite XI. in fine.

ructarent. Majores ipsorum fuerunt, [6] qui Davide, tanto ac tam bono rege, deserto, secuti sunt rebellem filium. Majores ipsorum fuerunt, [7] qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum Sacerdotem. Jam vero [8] Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt, & perfecissent, nisi procerum quorumdam obstitisset auctoritas [9] extorserunt tamen, ut captivus haberetur, ad ipsum usque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuisse eos, qui Jesu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Josephus poterit, qui atrocissima eorum facinora describit, & pœnas graviores omnibus umquam auditis, [1] & tamen, ut ipse censet, infra meritum. Neque de Synedrio melius exstimandum; præsertim cum eo tempore Senatores non veteri more cooptari, manibus impositis, [2] sed ex potentium nutu legi solerent; ut & Pontifices, non jam perpetua, [3] sed annali & sæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, si homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia insatiabiles, in furorem acti sunt, conspecto homine, qui sanctissima præcepta adferens vitam ipsis suam, ipsa diversitate, exprobra-

6 *Qui Davide, tanto ac tam bono rege, deserto secuti sunt rebellem filium.*] 2 Sam. XV.

7 *Qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt.*] 2 Paralip. XXIV. 21.

8 *Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt.*] Jeremiæ XXVI.

9 *Extorserunt tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis.*] Jerem. XXXVIII.

1 *Et tamen, ut ipse censet, infra meritum.*] Dicit is neque urbem aliam talia perpessam mala, neque ab omni ævo ætatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Judæis mali à semetipsis illatum, quam à Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

2 *Sed ex potentium nutu legi solerent.*] Josephus XIV. 19.

3 *Sed annali & sæpe empta dignitate.*] Josephus XVIII. 3. & 6.

bat.

bat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. [4] Sic Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est, quod intrepide verum contra quadringentos falsos Prophetas adseruisset. [5] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse, qui pacem Israëlis turbaret. [6] Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum. Addendum hic, quod Magistri Hebræorum veteres [7] scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipse, qui quales Judæi plerique exstituri essent, Messiæ tempore, multo ante præviderat, futurum dixerat, [8] ut qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur, [9] ex Judæorum autem urbibus

4 *Sic Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est.*] 1 Reg. XXII.

5 *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israëlis turbaret.*] 1 Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit, האתה זה עכר ישראל. ubi Græci. σὺ εἶ ὁ διαςρέφων τὸν Ἰσραήλ; *Nonne tu es qui turbas Israëlem?* Sic Sacerdotes de Jesu, apud Lucam XXIII. 2. Τοῦτον εὕρομεν διαςρέφοντα τὸ ἔθνος, *Hunc invenimus turbare Israëlem.*

6 *Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum.*] Jerem. VII. & sequentibus. XXVI. 6, 11.

7 *Scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate.*] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota: R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helech. Thalmud titulo de Ponderibus: Traditio Rabbi Judæ in Gemara ad eumdem titulum de Synedrio c. Helech: *quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jerem. X. 21. XXIX. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro *Gemara* legebatur *Masoreta*. Exstant autem hæc verba in *Gemara* ad Cap. XI. tituli de Synedrio: *qua ætate veniet filius Davidis, domus conventus,* בית המועד, *fiet lupanar.* Edit. Coccei §. 27. *Clericus.*]

8 *Ut, qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur.*] Oseæ II. 24.

9 *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus & alter irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos.*] Jeremiæ III. 14. 17. Adde Esaiam LIII.

ac vicis singulis vix unus, & alter, irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos: item [1] Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis, potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.

§ XXI. *Responsum ad objectionem, plures Deos à Christianis coli.*

Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judæi & dogma & cultum Christianorum impetunt. Prius est, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis objiciatur, quam [2] Philoni Judæo, qui sæpe tria in Deo statuit, & *Dei rationem* sive [3] *sermonem* vocat *Dei nomen*,

1 *Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.*] Esaiæ VIII. 14. Psal. CXVIII. 22.

2 *Philoni Judæo qui sæpe tria in Deo statuit.*] De sacrificiis Abel & Cain: Ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυοῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάζετο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς, ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cum Deus comitatus duabus summis suis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipse & unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur: immensæ enim ejus efficaciæ: sed singulæ totum metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, & ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, aitque à pio animo non enunciari, sed in silentii arcano adservari. Similia habet in libro de Cherubim; libro secundo de Agricultura Noæ vocat τὸ ὂν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, *id quod est, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & post eum Joseph Albo distinguunt in Deo, *Id quod cognoscit, quod cognoscitur, & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent & Abenesdra ad Genes. XVIII. & Maimonides Doctoris dubitantium parte 1. cap. 68.

3 *Sermonem vocat Dei nomen.*] In Allegoriis, & de Confusione linguarum.

[4] mundi opificem, [5] neque ingenitum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines? [6] quem & Angelum sive legatum universum hoc curantem, & ipse Philo, [7] & Moses Nehemanni

4 *Mundi opificem.*] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτοῦ ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus quo velut instrumento usus mundum fecit*: De Caino: Ὄργανον δὲ λόγον τοῦ Θεοῦ δι᾽ οὗ κατεσκευάσθη. *Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus.* [Melius λόγον hic rationem vertas in *Philone*, quod pluribus ostendi in Dissertatione ad initium Joannis. *Clericus.*]

5 *Neque ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines.*] Locus est libro, Quis hæres sit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia: & de Somniis à Deo immissis: interdum ἀπεικόνισμα, ut libro Pejorem insidiari meliori: & χαρακτὴρ libro II. de Agricultura. Confer Johan. I. & Hebr. I. 3.

6 *Quem & Angelum sive legatum universum hoc curantem, & ipse Philo.*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim: Ἀρχάγγελον vero libro de Hærede divinorum bonorum, & libro de Confusione linguarum. Idem & Angelus & יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

7 *Et Moses Nehemanni filius.*] Ejus verba sic transtulit doctissimus Masius ad Josuæ cap. v. *Iste Angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemptor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est. Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum est: Et vocabat Mosem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Jehova (id est, Dominus Deus) ex Ægypto, & alibi: Misit Angelum suum, & eduxit nos ex Ægypto. Præterea scriptum est: Et Angelus faciei ejus salvos fecit ipsos. Nimirum, ille Angelus qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea præibit, & efficiam ut quiescas. Denique ille Angelus est, de quo vates: & subito veniet ad Templum suum Dominus, quem vos quæritis, & Angelus fœderis quem cupitis.* Rursum alia ejusdem verba sic: *Animadverte attente quid ista sibi velint. Moses enim & Israëlitæ semper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille esset, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis adsequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verum ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc est, Angelus fœderis, quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciamque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis & benignus.*

Neque

manni filius, appellat: [8] aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, & Spiritus Sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebræos maxime confessum est, Spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non est aliquid creatum, & tamen distinguitur à mittente: quomodo & illud, [9] quod Schekina vulgo vocant. Jam vero in Messia habitaturam eam vim divinam, quam *Sapientiam* vocant, [1] plurimi Hebræorum tradiderunt, [2] unde Chaldæo Paraphrastæ Messias *Dei Verbum* dicitur: sicut & [3] augusto illo Dei [4] itemque Domini nomine

Neque te ducat per jus rigidum: sed placide & clementer. Confer quæ habet Manassis Conciliator ad quæstionem XIX. super Genesim. [Nomen patris hujus Rabbini melius efferatur *Nachman*, nam scribitur נחמן *Nabbman.*]

8 *Aut Cabalistis qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, & Spiritus Sancti.*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraïcum Schindleri in notis אמן. Et ספירות in Deo non obstare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

9 *Quod Schekina vulgo vocant.*] Et distinguunt à Spiritu Sancto: Gemara Hierosolymitana titulo de Documentis cap. 3. & Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schekina per annos tres & dimidium se tenuisse in Monte Oliveti, exspe...antem conversionem Judæ...um, ait R. Jonathan, in præ...ne Ecka Rabthi: quo recte ...pto nihil verius.

1 *Plurimi Hebræorum tradiderunt.*] Rabbi Salomo. Idem ad Genes. XIX. 18. agnoscit à Deo adsumi posse humanam naturam: quam & olim ad tempus adsumptam putat, cui consentit Thalmud, titulo Schebuoth & Sabbatnoth.

2 *Unde Chaldæo Paraphrastæ Messias Verbum Dei dicitur.*] Ut Oseæ VII. [At falli eos qui quidquam, præter Deum ipsum, *Verbo Dei* significari, apud Chaldæum Paraphrasten, putant, ostendit vir doctus in *Bilibra Veritatis* edita anno MDCC. diu post Auctoris mortem. *Clericus.*]

3 *Augusto illo Dei.*] Nempe יהוה, Jonathan & David Kimchi ad Jeremiam XXIII. 6. cum quibus consentit R. Abba in Ecka Rabthi. יהוה צבאות Zacharias XIV. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaia XXV. 9.

4 *Itemque Domini nomine.*] אלהים Psal. XLV. 7. quem Psal-

mine Meſſias appellatur apud Davidem, Eſaiam, & alios.

§ XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Æque parata reſponſio eſt ad alterum, quod objiciunt nobis; nos, ſcilicet, cultum Deo debitum impertire naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Meſſiæ non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt [5] Pſalmus II. & Pſalmus CX. quorum illum in Davide rudi modi impletum, ſed excellentius ad Meſſiam pertinere, etiam [6] David Kimchi, magnus Chriſtianorum adverſator, agnoſcit; poſterior vero de alio, quam de Meſſia, exponi non poteſt. Nam quæ recentiores Judæi alii de Abrahamo comminiſcuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola ſunt. Pſalmus ipſe Davidis eſt, ut docet Hebræa inſcriptio. Quod ergo David *Domino ſuo dictum* dicit, id nec Davidi ipſi, nec Ezechiæ, qui inter poſteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari poteſt. Abrahamus autem ſacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchiſedecus [7] ei tamquam ſe minori bene precatus eſt. Sed & hoc, & quod additur [8] de ſceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, plane in Meſſiam competit, [9] ut loci ſimiles de Meſſia

Pſalmum de Meſſia agere agnoſcit Chaldæus ibi Paraphraſtes; ut & jam dicto Eſaiæ loco. Item אדונן in Pſalm cx. quem de Meſſia agere jamjam patebit.

5 *Pſalmus* II. *& Pſalmus* cx. Hæc loca & Zachariæ IX. 9. de Meſſia exponit doctiſſimus Rabbi Saadia.

6 *David Kimchi.*] De Meſſia eumdem Pſ. II. exponunt Abraham Eſdra, & R. Jonathan in Bereſith Rabba.

7 *Ei tamquam ſe minori bene precatus eſt.*] Et ab eo decimas ſacerdotali jure accepit, Gen. XIV. 19, 20.

8 *De ſceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas.*] Pſal. cx. 2.

9 *Ut loci ſimiles de Meſſia haud dubie agentes patefaciunt.*] Ut Geneſ. XLIX. 10. & qui ex Prophetis adducti ſunt ſupra.

haud

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

§ I. *Refutatio Mahumetismi; origo ejus.*

SExtus liber Mahumetistis oppositus, præfationis vice, Dei judicia adversus Christianos ad ipsam usque Mahumetismi originem deducit: quomodo, scilicet, [1] vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat, paulatim refrigescere cœperit; ex quo per Constantinum & sequentes Imperatores effectum

1 *Vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat.*] Ammianus Marcellinus fine libri XXI. de Constantio: *Eratque super his adimere facilis quæ donabat, Christianam Religionem absolutam & simplicem anili superstitione confundens: in qua scrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit dissidia plurima; quæ progressa fusius aluit concertatione verborum, ut catervis antistitum, jumentis publicis ultro citroque discurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conatur arbitrium, rei vehiculariæ succideret nervos.*

effectum est, ut ea professio non tuta tantum, sed & honorata esset, [2] mundo velut intruso in Ecclesiam: [3] principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: [4] Episcopos acerrime inter se certasse de summis

2 *Mundo velut intruso in Ecclesiam.*] Vide de hac re pulchre dicta Chrysostomi Morali secundo ad 2 Corinth. cap. XII. post v. 10.

3 *Principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret.*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma sumere, quam diu pace frui liceret.*

4 *Episcopos acerrime inter se certasse de summis sedibus.*] Ammianus libro XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæsitore Palatii) *discordantis populi seditiones terruere cruentæ, quæ tale negotium excitavere. Damasus & Ursicinus, supra humanum modum ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflictabantur, adusque mortis vulnerumque discrimina adjumentis utriusque progressis: quæ nec corrigere sufficiens Viventius, nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum: & in certatione superaverat Damasus, parte quæ ei favebat instante. Constatque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die CXXXVII. reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgare debere; cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. Qui esse poterant beati revera, si, magnitudine urbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antistitum quorumdam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, & supercilia humi spectantia perpetuo numini verisque ejus cultoribus, ut puros commendant & verecundos.* Postea: *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus & probitatis, quibus ab adolescentiæ rudimentis inclaruit, adeptus est id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari solitum erga judices formidatos: cujus auctoritate justisque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum jurgia concitarunt, pulsoque Ursicino, alta quies pari jam proposito civium Romanorum aptissime adolescebat, gloria clari rectoris plura & utilia disponentis.* Hic est Prætextatus, de quo historiam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani: *Prætextatus, qui designatus Consul est mortuus, solebat luden:*

summis sedibus: ac [5] sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam, [6] & ex Religione artem factam: cui deinde consequens

ludens beato Papæ Damaso dicere: Facite me Romæ urbis Episcopum, & ero protinus Christianus. Vide & quæ idem habet Ammianus libro XV. Non frustra Concilium Africanum Cœlestinum Romanæ urbis Episcopum monet: *Ne fumosum typhum sæculi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epistolas Gregorii Romani Episcopi, vere magni, lib. IV. 32, 34, 36. lib. VI. 30. lib. VII. Indict. I. epist. 30.

5 *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala.*] Gen. II. & III.

6 *Et ex religione artem factam.*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro XXI. Idem libro XXII. in Juliani historia. *Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat, ut civilibus discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suæ serviret intrepidus: quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum I. cum temperamento tamen hic ut & alibi audiendus: Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον, ὅ, τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτέ ἐστιν· ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μή τοί γε τὰ ἐς Θεοῦ φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω, μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ Θεοῦ, ὅ, τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέτω δὲ ὥσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agitat, legati à Byzantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philipporum vero Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter se controversa Christiani habent. Ea vero quæ sint, quamquam percognita, memorare me tædeat, Insanæ enim temeritatis esse existimo, natura Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humana, quantum ego existimo, plane in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere, non commoventi ea quæ aliis sancta habentur. Ipso hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, ejusque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus*

ſequens fuerit, ut [7] ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum ſublimium diſſonas locutiones & diſcordiam pareret: quibus plebs conſpectis, ſæpe neſcia quo ſe verteret, culpam in ſacras litteras rejecit, & eas tamquam venenatas cœpit fugere. Religio autem paſſim non in mentis puritate, ſed, quaſi reducto Judaïſmo, in ritibus collocari cœpit; [8] & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent; [9] itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum par-

plus de eo dicat, ſive in ſacerdotum eſt ordine, ſive in plebe. Laudat Gregoras libro VII. dictum Lyſidis Pythagorici, deinde Syneſii: τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως. *Apud populum ſubtiliter philoſophari, cauſa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem libro X. multum diſſuadet tales diſputationes, & de Latinis ſui temporis loquens: Τὰς Ἰταλὰς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum ſupercilio ad Theologiam proſiliant.* Addit mox: Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολογίας μυστήρια. καὶ οὕτω κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ' ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς ἀναιδείας ποιούμενοι. *Ita apud illos etiam ſellulariis opificibus effluunt Theologiæ myſteria; ita hiant omnes ut per ſyllogiſmos tractent talia, ſicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino recte credenda ſunt, in ambiguo habent, & qui nec quomodo credendum ſit ſciunt, nec quid ſit quod ſe dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem verentur talem impudentiæ teſtem facere.*

7 *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant.*] Gen. XI. exprobrat has controverſias Chriſtianis ſæpe Mahumetes, præſertim Azoara XXVI. XXXII.

8 *Et in iis quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in ſe continent.*] 1 Tim. IV. 8. Coloſſ. II. 23.

9 *Itemque in ſtudio flagrante ſemel electarum partium.*] Rom. X. 2. 1 Cor. I. 12. & ſequentibus.

tium:

ea impendatur, quam illa, quæ ignorari sine amittendæ salutis æternæ periculo non potest.

§ III. *Probatio adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum & Christianorum: eosque non esse corruptos.*

[8] Mosem à Deo missum, [9] item Jesum, [1] & viros sanctos fuisse, qui Jesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejusque sectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, [2] multa narrantur, plane contra quam à Mose & ab Jesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis unum sumamus exemplum, Jesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque à multis, omnes Apostoli discipulique Jesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, [3] Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum; ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non potest, nisi dicat Mahumetes, quod & dicit, [4] libros cum Mosis, tum discipulorum Jesu, non quales

8 *Mosem à Deo missum.*] Azoara v. xxi.

9 *Item Jesum.*] Azoara v. xii.

1 *Et viros sanctos fuisse qui Jesu disciplinam primi propagarunt.*] Azoara v. lxxi.

2 *Multa narrantur plane contra quam à Mose & ab Jesu discipulis sunt prodita.*] Ut templum Mechæ structum ab Abrahamo, Azoara ii. Alia de Abrahamo, Azoara xxxi. Confusa Gedeonis & Saulis historia, Azoara iii. in historia Exodi multa, Azoara xvii. & xxx. & xxxviii. In historia Josephi multa, Azoara xxii. de Avibus ab Abrahamo dissectis, & in vitam revocatis, Azoara iv. de Maria apud Zachariam educata, Azoara v. de avibus ex luto factis per Jesum, ibidem, & xiii.

3 *Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum, ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos.*] Azoara xi.

4 *Libros tum Mosis tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse.*] Azoara xx.

fuerant

fuerant mansisse, sed corruptos esse. Sed hoc commentum jam supra à nobis libro tertio refutatum est. Certe si quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetistæ, idque sufficere dicerent adversus non probantes: at ipsi ultro adferre, pro integritate sui libri, ea argumenta non possent, quæ nos afferimus, de sparsis statim exemplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, uno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa cætera. Persuadent sibi Mahumetistæ, Johannis capite XIV. ubi de Paracleto mittendo agitur, exstitisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleverint. Sed hic ab ipsis libet quærere, hanc scripturæ mutationem velintne factam post Mahumetis adventum, an antea. Post Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore exstarent toto orbe plurima, non Græca tantum, sed Syriaca, Arabica, & in dissitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius versionis: hæc autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid dicturus esset Mahumetes. Imo si Mahumetis dogma nihil haberet Jesu dogmati contrarium, non magis difficiles fuissent Christiani in libris ejus recipiendis, quam in libris Mosis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil scriptum fuisse, aut de Jesu dogmate, aut de Mahumetis: doceret æquitas, pro Jesu dogmate habendum, in quod Christiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetistæ consentirent.

§ IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Christo.*

Conferamus jam utriusque dogmatis adjuncta atque

atque affectiones, ut videamus, utrum utri præferendum sit: ac primum de auctoribus videamus. [5] Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille, in Lege & Prophetis promissus: [6] ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum, [7] Mens, [8] Sapientia: [9] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse. [1] Mahumetes, solito naturæ ordine, genitus etiam à suis creditur. Jesus vitæ semper immaculatæ, cui nihil objici posset: [2] Mahumetes diu raptor, [3] mulierosus semper. [4] Jesus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in sepulcro detinetur. Uter potius sequendus sit, quis non videat?

§ V. *Item facta utriusque.*

Accedant utriusque facta. [5] Jesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit; imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. [6] Mahumetes

5 *Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in Lege & Prophetis promissus.*] Azoara XXIX.

6 *Ab ipso Mahumete vocatur Dei verbum.*] Azoara V. XI. & in libro doctrinæ Mahumetis Jesum à Mahumete vocari λόγον, καὶ πνεῦμα Θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos.

7 *Mens.*] Azoara IV. XI. XXIX. & in dicto libro.

8 *Sapientia.*] Dictis locis.

9 *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse.*] Azoara XXXI.

1 *Mahumetes solito naturæ ordine genitus etiam à suis creditur.*] Vide librum Generationis Mahumetis.

2 *Mahumetes diu raptor.*] Vide Chronica Mahumetis versa ex Arabico. Vide Disputationem Saraceni & Christiani à Petro Abbate Cluniacensi editam.

3 *Mulierosus semper.*] Azoara XLII. XLIII. LXXV. & LXXVI. Vide dictam Disputationem.

4 *Jesus in cœlum evectus, fatente Mahumete.*] Azoara XI.

5 *Jesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis.*] Azoara V. XIII.

6 *Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis.*] Azoara III. XIV. XVII. XXX. LXXI. [Vide, hac de re, vitam Mohammedis Anglica Lingua editam ab erudito Viro *Humphredo Prideauxio* p. 30. ubi multis ostendit Pseudoprophetam

humetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis. Secuti tamen sunt, qui ei & miracula attribuerent: at qualia? Nempe, quæ aut arte humana facile possunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli sunt testes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ sui absurditate refelluntur, [7] ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa ad reddendam sideri rotunditatem. Quis non dicat in causa dubia, ei legi standum, quæ certiora pro se habet divinæ approbationis testimonia?

§ VI. *Eorum qui primi utramque Religionem receperunt.*

Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi susceperunt. Qui Jesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitæ simplicis: convenit autem Deo, ut tales neque sermonum præstigiis, neque specie prodigiorum, decipi patiatur. At [8] qui Ma-

tam non ausum miracula ulla jactare. Attamen, sequaces ejus multa jactarunt, ut liquet ex Vita Mohammedis ab *Abul' Feda* scripta, de qua jam antea. *Clericus.*

7 *Ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa.*] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem §. 23.

8 *Qui Mahumetismum primi susceperunt prædones erant.*] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod ληςρικὸς significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. III. cap. de Periodo Arabum. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem sunt sequuti; sed vox Arabica, ad quam respicit *Scaliger*, significat *clam furari*, non *prædari*. Nec credibile est ipsos infame nomen sibi adsumsisse; ne jam dicam fuisse hoc antiquius Mohammede, cum apud *Ptolemæum* & *Philostorgium* inveniatur. Itaque malim eorum sequi sententiam, qui deducunt *Saracenorum* nomen à voce שרק *Schark*, quæ *orientem* sonat, unde שרקיין *Scharkiin*, Saraceni, seu *Orientales*, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi *Eduard. Pocockium* ad specimen Histor. Arabum, ab initio. *Clericus.*

 hume-

metiſmum primi ſuſceperunt prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

§ VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata eſt.*

Sequitur ut modum oſtendamus, quo Religio utraque propagata eſt. De Chriſtiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus eſſe ex miraculis, non Chriſti tantum, ſed & diſcipulorum, & qui eis ſucceſſerunt, tum vero ex ipſa malorum & ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed [9] Religio illa, quo arma eunt, ſequitur, & armorum acceſſio eſt: [1] nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant. Et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetiſtis ſemper proſperi bellorum eventus. [2] Notæ clades, quas plurimis in locis terra marique

9 *Religio illa, quo arma eunt, ſequitur, & armorum acceſſio eſt.*] Azoara x. XVIII. XXVI.

1 *Nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quam bellorum ſucceſſum, & imperii magnitudinem.*] Azoara XXXIII. XLVIII.

2 *Notæ clades.*] Quæ à temporibus *Grotii* majores fuere: Expulſi enim ſunt, poſt multas clades, ditione Auſtriaca, Hungaria, Tranſilvania & Peloponneſo, ante aliquot annos; viſumque Turcicum Imperium, ab eo tempore, retro ſublapſum referri. *Clericus*. Anno quidem 1715. poſt haſce notulas primum editas, recuperarant Turcæ Peloponneſum, ſegniter à Venetorum Præfectis defenſam. Sed anno ſequente 1716. cum Hungariam & Corcyram Inſulam invadere conarentur, primum ſunt in Hungaria ingenti prælio victi à Cæſarianis copiis, quibus *Eugenius à Sabaudia* præerat, amiſeruntque urbem *Themiſcyram* ad deditionem, vehementi oppugnatione, adactam: tum à Corcyra, virtute Comitis *Schulemburgii*, non ſine

quæ acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis esse potest, nota esse certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eorum injusta sunt; [3] cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere possint, nisi solam Religionem, quod maxime est irreligiosum. Nam [4] cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo & suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, sed credere se simulat, ut malum vitet. Qui mali sensu aut metu extorquere assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis diffidere. Rursus autem hunc ipsum obtentum Religionis ipsi destruunt, cum subactos sub imperium patiantur uti, qua velint, Religione: imo & [5] palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.

§ VIII. *Præceptorum inter se.*

Contendamus inter se & præcepta. Hinc patientia præcipitur, imo & benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii

sine clade, repulsi in classem suam aufugerunt. Cum hæc scriberem mense Aprili 1717. minabantur se novis copiis conscriptis eadem tentaturos, quibus tamen Cæsariani non multum moveri videbantur. *Clericus.* Revera sunt, sequente æstate, ad Albam Græcam ingenti prælio victi, eodem *Eugenio* duce, eaque Urbs & Pars Serviæ in potestatem Caroli VI. Cæsaris Aug. redactæ. *Idem.*

3. *Cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos.*] Azoara XIX.

4. *Cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat.*] Lactantius libro X. cap. 20. *Nihil est enim tam voluntarium, quam religio, in qua si animus sacrificantis adversus est, jam sublata, jam nulla est.*

5. *Palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.*] Azoara I. & XII. Liber de Doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

fides, morum mutua toleratione: [6] inde discedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, præstat ipse, & affigendum uni amorem exemplo suo docet: [7] ibi aliæ super alias mulieres, nova semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata Religio, ut eo bene culta fructus exserat humano generi utiles: ibi eadem [8] in circumcisione, [9] aliisque rebus per se mediis, vim suam prope totam consumit. Hic temperatus ciborum vinique usus permittitur: ibi [1] vetitum sue vesci, [2] bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus est ad animi & corporis bona cum modo sumptum. At ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia præcessisse non mirum est: post eam vero publicatam, redire ad figuras præposterum. Neque ulla potest causa adferri, cur post Christianam Religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

§ IX. *Solutio ejus quod objiciunt Mahumetistæ de Dei filio.*

Offendi se ajunt Mahumetistæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur, quasi filii vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo adscribit non minus indigna, quam si uxorem habere diceretur: puta [3] manum ipsi frigidam esse, idque se

6 *Inde discedendi licentia.*] Vide Euthymium, & eos qui de rebus Turcicis scripsere.

7 *Ibi aliæ super alias mulieres.*] Azoara III. VIII. IX. XXXIII.

8 *In circumcisione.*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

9 *Aliisque rebus per se mediis.*] Ut lotionibus, Azoara IX. Vide & Euthymium.

1 *Vetitum sue vesci.*] Azoara II. XXVI.

2 *Bibere vinum.*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas scripserunt.

3 *Manum ipsi frigidam esse idque se tactu expertum.*] Locum vide

se tactu expertum: [4] gestari in sella, & his similia. Nos vero cum Jesum Dei filium dicimus, hoc significamus, quod ipse, [5] cum eum Verbum Dei dicit: [6] verbum enim ex mente, suo quodam modo, gignitur: adde jam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente, natus est; quod in cœlum evectus Dei potestate; quæ & ipsa Mahumeti confessa ostendunt [7] Jesum, singulari quodam jure, Dei filium appellari posse, & debere.

§ X. *Absurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in scriptis Mahumeticis [8] quam multa sint à veritate historiæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis est fabula [9] de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis solenne didicerit carmen, quo in cœlum adscendi & ex eo descendi solet: quæ cum adscendisset in multam cœli altitudinem, deprehensam à Deo,

vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. I. & cap. XIV. & apud Cantacuzenum, Oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione IV. non longe à principio.

4 *Gestari in sella.*] Ibidem.

5 *Cum eum Verbum Dei dicit.*] Vide supra.

6 *Verbum enim ex mente suo quodam modo gignitur.*] Vide Platonem in Convivio, & Abarbanielem in Dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta Disputatione, ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται γεννώμενος, & cætera: Cardinalem Cusanum lib. I. cap. 13. & sequentibus, contra Mahumetistas: Richardum cap. 9. & 15.

7 *Jesum singulari quodam jure Dei filium appellari posse & debere.*] Luc. I. 35. Johan. X. 36. Actor. III. 13, 14, 15. XIII. 33. Hebr. I. 5. V. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Jesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

8 *Quam multa sint à veritate historiæ aliena.*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo Sol quiesceret, Azoara XXVIII. de Solomone, Azoara XXXVII.

9 *De pulchra muliere.*] In libro Doctrinæ Mahumetis est hæc fabula, sumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum Oratione II. in Mahumetem, c. 15,

ibique fixam, atque eam esse stellam Veneris. Talis illa [1] de mure in nave Noë nato, ex elephanti stercore: [2] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [3] de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos spatio sit stabulaturus; [4] & de epulis in vita altera excernendis per sudorem; [5] deque mulierum gregibus cuique assignandis, ad concubitus voluptates: quæ profecto talia sunt omnia, ut oporteat culpa sua esse in stuporem datos, qui istis fidem habent, præsertim cum Euangelii lux ipsos circumfulgeat.

§ XI. *Peroratio ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officii sui admonentur.*

Hac ultima disputatione absoluta, sequitur peroratio, non jam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quæ dicta sunt hactenus, ut & quæ recta sunt fiant, & quæ prava vitentur. Primum [6] ut puras manus elevent ad Deum illum, [7] qui omnia conspicua atque inconspicua

1 *De mure in nave Noë nato ex stercore elephantis.*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

2 *Contra autem fele ex leonis halitu.*] Ibidem.

3 *De morte in arietem commutanda.*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

4 *Et de epulis in vita aliena excernendis per sudorem.*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

5 *De mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptates.*] Vide quæ supra adducta librum secundum.

6 *Ut puras manus elevant ad Deum illum.*] 1 Tim. II. Jac. IV. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

7 *Qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo.*] Coloss. I. 16. Hebr. XI. 3. Actor. IV. 24. 2 Macch. VII. 28.

fecit

fecit ex nihilo, [8] cum certa fiducia eum curam nostri gerere, [9] cum, nisi ejus permissu, ne passer quidem cadat; [1] ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus, & animum, æquale jus est. [2] Confidant non Deo tantum Patri, sed & [3] Jesu: [4] quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet: [5] quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde [6] sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire: atque eam ob rem etiam [7] sæpe legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. [8] Nam & fideliores fuisse eorum Scriptores &

8 *Cum certa fiducia eum curam nostri gerere.*] 1 Petr. III. 21. v. 7.

9 *Cum nisi ejus permissu ne passer quidem cadat.*] Matth. x. 29.

1 *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale jus est.*] Matth. x. 28. Lucæ XII. 4.

2 *Confidant non Deo tantum Patri, sed & Jesu.*] Joh. XIV. 1. Hebr. IV. 15, 16. Eph. III. 12. & 17.

3 *Jesu.*] Adde: filio ejus unigenito, quem Mediatorem inter se & nos esse voluit, cui potestatem omnem in cœlo & terra tribuit. *Clericus.*

4 *Quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet.*] Actor. IV. 12.

5 *Quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt.*] Joh. VIII. 41. & sequentibus: Matth. VII. 21. Joh. XV. 14. 1 Joh. II. 3, 4.

6 *Sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire.*] Matth. XIII. 44, 45. 1 Cor. IV. 7. 1 Tim. VI. 20. 2 Tim. I. 14.

7 *Sæpe legere sacra scripta.*] Coloss. IV. 16. 1 Thess. V. 27. Apoc. I. 3.

8 *Nam & fideliores fuisse eorum Scriptores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent.*] Tertullianus de hæreticis sic loquitur in Præscriptione: *Solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit.* Vide & quæ sequuntur ibidem longe utilissima.

afflatus divini pleniores, quàm ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: [9] sed adferendum animum paratum obsequio: id si fiat, [1] nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent: [2] atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, [3] qui futuræ felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur præterea ab imitatione Paganorum: [4] primum in cultu falsorum Deorum, [5] qui nihil sunt, nisi vana nomina, [6] quibus mali Dæmones utuntur, [7] ut nos à veri Dei cultu avertant: [8] quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul & Christi sacrificium nobis prosit: [9] secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam; [1] unde Christianos longissime abesse oporteat, [2] qui non tantum Paganis præstare multum debeant, [3] sed & Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum

9 *Sed adferendum animum paratum obsequio.*] Johan. VII. 17. V. 44. Matth. XI. 25. Philipp. III. 15. 2 Petri III. 16. Oseæ XIV. 10.

1 *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent.*] 2 Tim. III. 15, 16. Johan. XX. 31. 1 Petr. I. 23.

2 *Atque eo modo ali in nobis & excitari illum Spiritum.*] 2 Tim. VI. 1 Thess. V. 19.

3 *Qui futuræ felicitatis arrhabo est datus.*] Ephes. I. 14. 2 Cor. I. 22. V. 5.

4 *Primum in cultu falsorum Deorum.*] 1 Cor. VIII. 5, 6.

5 *Qui nihil sunt nisi vana nomina.*] Ibidem v. 4. X. 19.

6 *Quibus mali Dæmones utuntur.*] 1 Cor. X. 20. Apoc. IX. 2.

7 *Ut nos à veri Dei cultu avertant.*] Matth. XIII. 19. Eph. II. 2. Apoc. IX. 9. 2 Thess. II. 9.

8 *Quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul & Christi sacrificium nobis prosit.*] 1 Cor. X. 20.

9 *Secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam.*] Eph. II. 3. Tit. II. 14.

1 *Unde Christianos longissime abesse oporteat.*] 2 Corinth. VI. 15.

2 *Qui non tantum Paganis præstare multum debeant.*] Matt. V. 47. VI. 7, 32.

3 *Sed & Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum.*

quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad cœleste regnum perveniatur. [4] Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis, [5] observationem mandatorum Dei, [6] novum opificium, [7] fiduciam in diligendo efficacem, [8] unde agnoscantur veri Israëlitæ, [9] mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores. [1] Ciborum discrimina, [2] sabbata, [3] dies festos, [4] umbras esse rerum, quæ in Christo & Christianis exsistant. Ex occasione Mahumetismi hæc adferuntur monita, [5] prædictum à Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui à Deo se missos mentirentur; [6] sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud, [7] quam illud Christi, tan-

regnum perveniatur.] Matth. v. 20. XXIII. 23. Rom. XIV. 20. Galat. II. 16.

4 *Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis.*] I Cor. VII. 19. Galat. V. 6. VI. 15. Philipp. III. 3. Ephes. II. 11. Coloss. II. 11. Rom. II. 29.

5 *Observationem mandatorum Dei.*] I Cor. VII. 19.

6 *Novum opificium.*] Galat. VI. 15.

7 *Fiduciam in diligendo efficacem.* Galat. v. 6.

8 *Unde agnoscantur veri Israëlitæ.*] Rom. IX. 6. I Cor. X. 18. Gal. VI. 16. Joh. I. 47.

9 *Mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores.*] Rom. II. 28. Philo de Allegoriis: Τῦ ἐξομολογυμένυ ὁ Ἰύδας σύμβολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

1 *Ciborum discrimina.*] Actor. X. 13, 14, 15. XV. 19, 20. I Cor. X. 25. Col. II. 16, 21.

2 *Sabbata.*] Coloss. dicto loco.

3 *Dies festos.*] Ibidem. Rom. XIV. 5.

4 *Umbras esse rerum quæ in Christo & Christianis exsistant.*] Col. II. 17. Hebr. X. I.

5 *Prædictum à Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui se a Deo missos mentirentur.*] Joh. V. 43. 2 Thess. II. 9. Matth. VII. 15. XXIV. II. Marci XIII. 22. I Joh. IV. I.

6 *Sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud.*] Gal. I. 8.

7 *Quam illud Christi tantis testimoniis probatum.*] I Joh. V. 7, 8. Hebr. II. 9. XII. I. Johan. I. 7. V. 32, 37, 39, 46. Luc. XXIV. 27. Actor. II. 22. 23. X. 43.

tis

tis testimoniis probatum. Quippe [8] olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per filium suum, [9] rerum omnium Dominum, [1] splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem, [2] per quem condita sunt, quæ fuerunt, aut erunt, [3] qui suo imperio agit ac fert omnia, [4] & expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus, [5] dignitatem supra Angelos consecutus est: [6] quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius. Revocatur etiam, eadem occasione, ipsis in memoriam, [7] arma Christi militibus assignata, non esse qualibus Mahumetes nititur, sed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ se adversus Dei cognitionem erigunt: pro scuto fiduciam, qua tela ignita diaboli repellat: pro lorica, justitiam sive rectitudinem vitæ; [8] pro galea, quæ quod infirmissimum est tegat, spem

8 *Olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum.*] Hebr. I. 2.

9 *Rerum omnium Dominum.*] 1 Corinth. XV. 27. Hebr. II. 5.

1 *Splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem.*] Hebr. I. 3.

2 *Per quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt.*] Ibidem. Coloss. I. 16.

3 *Qui suo imperio agit ac fert omnia.*] Hebr. I. 3. Apoc. I. 5.

4 *Et expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus.*] Hebr. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. 1 Joh. II. 2. IV. 10. Matt. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Act. II. 33, 34. VII. 55, 56. Rom. VIII. 34. Ephes. II 20. Coloss. III. 1. Hebr. VIII. 1. X. 12. XII. 5.

5 *Dignitatem supra Angelos consecutus est.*] 1 Petr. III. 22. Hebr. I. 13. Eph. I. 21.

6 *Quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius.*] Hebr. VI. 3, 4, 5, 6, 7, 8. III. 3, 4, 5, 6.

7 *Arma Christi militibus assignata.*] Rom. XIII. 12. 2 Cor. VI. 7. X. 4. Ephes. VI. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

8 *Pro galea.*] Vide præter dictum ad Ephesios locum, 1 Thess. V. 8.

æternæ

æternæ salutis; [9] pro ense vero tradita divinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post hæc exhortatio [1] ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendavit: [2] non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum: [3] omnes Christianos in idem nomen baptizatos: [4] quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, suggerentur dicta illa Apostolica, [5] sapiendum temperanter, [6] pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est: [7] si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, [8] ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant: [9] si qui intelligentia præstent cæteris, par esse, ut & studio erga cæteros excellant: [1] hos vero, qui aliter ali-

qua

9 *Pro ense vero.*] Vide præter dictum locum, Eph. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

1 *Ad mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam serio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34, 35. XV. 12, 17. XVII. 20. & sequentibus: XX. 19, 26. 1 Joh. III. 23. Adde Ephes. III. 14. & sequentibus: VI. 16. Heb. XIII. 20. Matt. V. 9.

2 *Non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum.*] Matth. XXIII. 8. Jacob. III. 1.

3 *Omnes Christianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3, 4. 1 Cor. I. 13, 15. Galat. III. 27. Ephes. IV. 5. Coloss. II. 12.

4 *Quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras.*] 1 Cor. I. 10. XI. 18. XII. 25.

5 *Sapiendum temperanter.*] Rom. XII. 3, 16. 1 Cor. IV. 6.

6 *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est.*] Dicto loco ad Romanos, & XII. 6. 2 Cor. X. 13. Ephes. IV. 7, 15, 16.

7 *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. 1. XV. 2. 1 Cor. VIII. 7.

8 *Ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant.*] Rom XIV. 1. 2 Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3, 15. 2 Cor. XI. 16.

9 *Si qui intelligentia præstent cæteris, par esse ut & studio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. 1, 2, 3, 9. XII. 8. XIII. 3, 14, 16. 1 Cor. XIII. 2. 2 Cor. VI. 6. VIII. 7. 2 Pet. I. 5, 6.

1 *Hos vero qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos*

donec

qua in parte sentiunt, exspectandos donec & ipsis Deus veritatem latentem aperiat: [2] interim, de quibus constat, retinenda, & opere implenda. [3] Nunc ex parte sciri: [4] venturum illud ævum, quo omnia certissime cognoscenda sint. Etiam hoc rogantur singuli, [5] ne inutile detineant talentum sibi concreditum: [6] sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant: [7] quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones, [8] sed & emendatæ vitæ exemplum; ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Postremo loco reversa, unde exierat, ad lectores populares oratio, obsecrat eos, [9] si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias: [1] si quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, [2] tum & loci ac temporis, quo

donec & ipsis Deus latentem veritatem aperiat.] Philip. III. 15. Eph. IV. 2. 1 Cor. XIII. 4, 7. 1 Thess. IV. 14. 2 Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. IV. 11. 2 Timoth. IV. 2. Luc. IX. 54, 55.

2 *Interim de quibus constat retinenda & opere implenda.*] Philipp. III. 16. Jacobi I. 22, 23, 24, 25.

3 *Nunc ex parte sciri.*] 1 Cor. XIII. 9, 12.

4 *Venturum illud ævum, quo omnia certissime cognoscenda sint.*] Ibidem. V. 10, 12. 1 Joh. III. 2. Matth. V. 8.

5 *Ne inutile detineant talentum sibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & sequentibus.

6 *Sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant.*] Cor. IX. 19, 20, 21, 22.

7 *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones.*] Gal. VI. 6. Ephes. IV. 29. 2 Timoth. I. 13. Tit. II. 8.

8 *Sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat.*] 1 Petr. III. 1, 16. Eph. VI. 6. 2 Tim. II. 24. 1 Petr. II. 12. Ephes. IV. 1. Philipp. I. 27.

9 *Si quid hic boni est, de eo Deo agant gratias.*] Jacob. I. 17. 2 Thess. I. 3. 1 Corinth. I. 4.

1 *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ.*] Jac. III. 2. Gal. VI. 1, 2.

2 *Tum & loci.*] Quod optimus

) opus hoc effusum verius, quam elaboratum

& doctissimus vir Lupiste-
si carcere, cui in perpe-
n damnatus erat, tenere-
quo loco & tempore pro-
ɔ tot insignia opera summa
litione, limatissimo judicio
ngenio singulari numquam
orare potuisset, sine incredi-
constantia, animique tran-
quillitate & fide in Deum in-
concussa; ob quæ bona in eum
collata, in usum totius Christi-
anitatis, Deo gratias agent qui-
cumque animo veritatis studioso
cum cætera ejus opera, tum eti-
am hoc legent. Quod ex animo
quidem nos facimus. *Clericus.*

FINIS.

TYPO-

TYPOGRAPHUS LECTORI S.

QUUM de nova hac editione sic adornanda cogitarem, ut adnotationes ipsius textus verbis subjunctæ, uno intuitu conspici possent, ea præ primis difficultas sese obtulit, ut notæ longiores continuam textus seriem vel omnino interrumperent, vel saltem difficilem redderent. Cui cum alio modo obviam ire non possem, quædam ex allegatis Græcis longioribus (quæ & longe major Lectorum numerus utplurimum negligere solet) retenta tantum interpretatione Latina, ad calcem libri rejicere consultum duxi. Itaque ea, ne quid opusculo deficiat, hic exhibeo, simulque paginæ numerum quæ interpretationem Latinam continet adjicio.

LOCA PRÆTERMISSA.

Pag. 26. Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως· μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δὲ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν, ἀναφερούσης οὔσης τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ. τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ τ' αὐτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος, εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν· ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας· ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον, ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον. ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι· τὸ δ' ἔσχατον τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιρραγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων· τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά. τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά· τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων. ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως.

Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία.
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀνέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινά, θῆρας, οὕς θ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. τοῦ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς· κατὰ γάρ την Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἰλυ-

tis teſtimoniis probatum. Quippe [8] olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerunt: poſtremo autem voluiſſe eum nos compellare per filium ſuum, [9] rerum omnium Dominum, [1] ſplendoris paterni effulgentiam, ſubſtantiæ ejus expreſſam imaginem, [2] per quem condita ſunt, quæ fuerunt, aut erunt, [3] qui ſuo imperio agit ac fert omnia, [4] & expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus, [5] dignitatem ſupra Angelos conſecutus eſt: [6] quo proinde legis auctore nihil poteſt exſpectari magnificentius. Revocatur etiam, eadem occaſione, ipſis in memoriam, [7] arma Chriſti militibus aſſignata, non eſſe qualibus Mahumetes nititur, ſed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ ſe adverſus Dei cognitionem erigunt: pro ſcuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica, juſtitiam ſive rectitudinem vitæ; [8] pro galea, quæ quod infirmiſſimum eſt tegat, ſpem

8 *Olim quidem Deum multis variiſque modis allocutum pios, qui fuerunt: poſtremo autem voluiſſe eum nos compellare per Filium ſuum.*] Hebr. I. 2.

9 *Rerum omnium Dominum.*] 1 Corinth. XV. 27. Hebr. II. 5.

1 *Splendoris paterni effulgentiam, ſubſtantiæ ejus expreſſam imaginem.*] Hebr. I. 3.

2 *Per quem condita ſunt quæ fuerunt, aut erunt.*] Ibidem. Coloſſ. I. 16.

3 *Qui ſuo imperio agit ac fert omnia.*] Hebr. I. 3. Apoc. I. 5.

4 *Et expiatis peccatis noſtris ad dextram Dei ſublatus.*] Hebr. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. 1 Joh. II. 2. IV. 10. Matt. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Act. II. 33, 34. VII. 55, 56. Rom. VIII. 34. Epheſ. I. 20. Coloſſ. III. 1. Hebr. VIII. 1. X. 12. XII. 5.

5 *Dignitatem ſupra Angelos conſecutus eſt.*] 1 Petr. III. 22. Hebr. I. 13. Eph. I. 21.

6 *Quo proinde legis auctore nihil poteſt exſpectari magnificentius.*] Hebr. II. 3, 4, 5, 6, 7, 8. III. 3, 4, 5, 6.

7 *Arma Chriſti militibus aſſignata.*] Rom. XIII. 12. 2 Cor. VI. 7. X. 4. Epheſ. VI. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

8 *Pro galea.*] Vide præter dictum ad Epheſios locum, 1 Theſſ. V. 8.

æternæ salutis; [9] pro ense vero tradita divinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post hæc exhortatio [1] ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendavit: [2] non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum: [3] omnes Christianos in idem nomen baptizatos: [4] quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, suggerentur dicta illa Apostolica, [5] sapiendum temperanter, [6] pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est: [7] si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, [8] ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant: [9] si qui intelligentia præstent cæteris, par esse, ut & studio erga cæteros excellant: [1] hos vero, qui aliter aliqua

9 *Pro ense vero.*] Vide præter dictum locum, Eph. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

1 *Ad mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam serio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34, 35. XV. 12, 17. XVII. 20. & sequentibus: XX. 19, 26. 1 Joh. III. 23. Adde Ephes. III. 14. & sequentibus: VI. 16. Heb. XIII. 20. Matt. V. 9.

2 *Non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum.*] Matth. XXIII. 8. Jacob. III. 1.

3 *Omnes Christianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3, 4. 1 Cor. I. 13, 15. Galat. III. 27. Ephes. IV. 5. Coloss. II. 12.

4 *Quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras.*] 1 Cor. I. 10. XI. 18. XII. 25.

5 *Sapiendum temperanter.*] Rom. XII. 3, 16. 1 Cor. IV. 6.

6 *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est.*] Dicto loco ad Romanos, & XII. 6. 2 Cor. X. 13. Ephes. IV. 7, 15, 16.

7 *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. 1. XV. 2. 1 Cor. VIII. 7.

8 *Ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant.*] Rom XIV. 1. 2 Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3, 15. 1 Cor. XI. 16.

9 *Si qui intelligentia præstent cæteris, par esse ut & studio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. 1, 2, 3, 9. XII. 8. XIII. 3, 14, 16. 1 Cor. XIII. 2. 2 Cor. VI. 6. VIII. 7. 2 Pet. I. 5, 6.

1 *Hos vero qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos* donec

περιπᾶς, προσκατεσκεύασε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν· μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγηται· πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε. ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο, καὶ κατασκευάσας τὸν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις· μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀῤῥωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία.

Pag. 153.] Μεγασθένης δὲ φησὶ Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι· ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη θεῷ ὅτεῳ δή. φθεγξάμενος δὲ εἶπεν οὕτως. Ἐγὼ Ναβουχοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορήν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένουσι· ἥξει Πέρσης ἡμίονος τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην· οὗ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὔχημα· ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, χάρυβδίν τινα, ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην αἰστῶσαι πρόῤῥιζον, ἢ μιν ἄλλας ὁδοὺς στραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νομὸν ἔχουσι καὶ ὄ[illegible]ζονται, ἔν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον· ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι. ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο.

Ibid.] Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι, χώραν ἑκάστῳ ἀπονείμαντα καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν. τῷ χρόνῳ δ' ἱκνεομένῳ ἀφανισθῆναι· τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον.

Ibid.] Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχήν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφράτεω, τόν τε Ἀκράκανον. ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον· καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας. ἐπετείχισε δὲ καὶ τῆς ἐρυθρῆς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πόλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς. τά τε βασιλήϊα δένδρεσι ἤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας.

Pag. 154.] Ἐπὶ Εἰθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβουχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. μετὰ τοῦτον δικασταὶ αὐτοί, Ἐκνίβαλος Βασλήχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Γεράστρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικασταὶ ἔτη ἕξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. τούτου τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Μέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου τελευτήσαντος

μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴραμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν· ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν.

Ibid.] Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαράδεχος, οὗτος προστὰς τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσοροόρου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγγλισσορόορος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουλευθεὶς δὲ διὰ τὰ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη. ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως· ἐπὶ τούτου, τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη. οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν· Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον. τοῦ δὲ Ναβοννήδου οὐχ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστρεψε τὸν βίον.

Libri VI. de Veritate Religionis Christianæ

FINIS.

JOAN-

JOANNIS CLERICI DE ELIGENDA, INTER DISSENTIENTES CHRISTIANOS, SENTENTIA LIBER.

§ I. *Quærendum esse apud quosnam Christianos hodie vera Christi doctrina quam maxime vigeat.*

QUisquis, veri cognoscendi studio, Novi Testamenti Libros legerit, nec judicio destitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quæ Libris II. & III. exposuit HUGO GROTIUS, ad unum omnia inveniantur. Itaque, si qua beatæ immortalitatis cura tangatur, quæ in iis Libris credenda proponuntur amplecti, quæ præcipiuntur facere, quæ denique speranda docentur, iis confidere sui officii esse intelliget. Alioqui si quis de Veritate Religionis Christianæ se dubitare negaret, simulque dogmata ejus, præcepta aut promissa fide & obsequio digna per omnia minime censeret; is secum ipse pugnaret,

ret, atque ex animo Christianum se non esse manifesto ostenderet.

Inter præcepta autem Christi & Apostolorum, hoc habetur; ut [1] coram hominibus nos profiteamur esse discipulos Christi, si eum nos pro suis agnoscere, cum extremum feret de vivis & mortuis judicium, velimus; sin minus, ut eum negaverimus magistrum, coram hominibus, sic illum vicissim in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, discipulos nos esse suos negaturum. [2] Noluit, nimirum, Christus qui sibi crederent, eos esse clam discipulos suos; quasi suæ eos puderet disciplinæ, aut quasi pluris hominum existimationem, beneficia, minas & supplicia, quam præcepta sua & promissa vitæ æternæ facerent; sed palam & coram omnibus esse Christianos, ut alios etiam homines ad veram Religionem amplectendam adlicerent, Deoque, si ita ei videretur, [3] vitam ab eo acceptam, vel in exquisitis cruciatibus, redderent; dum ejus præcepta omnibus

1 *Ut coram hominibus*, &c.] Sic Christus Matth. x. 32. Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς: *quisquis me professus erit* (magistrum) *coram hominibus, agnoscam & ego eum* (discipulum) *coram Patre meo qui est in cœlis. Quisquis vero negaverit me* (magistrum) *coram hominibus, negabo illum & ego* (discipulum meum fuisse) *coram patre meo qui est in cœlis.* Vide & 2 Tim. II. 12. Apoc. III. 5.

2 *Noluit, nimirum, Christus*, &c.] Ideo etiam dixit Matth. v. 14. *Discipulos suos esse lucem mundi, nec posse urbem in monte sitam occultari, nec accendi lucernam, ut modio subjiciatur; sed candelabro imponi, ut illuceat omnibus, qui sunt domi*, &c.

3 *Vitam ab eo acceptam.*] Luc. XII. 4. Christus vetat *timere eos qui occidunt corpus, nec postea quidquam facere possunt*, jubetque *eum timeri qui, postquam occisi fuerimus, nos potest in gehennam ignis conjicere.* Quin etiam omnis generis mala Discipulis prænunciat Matth. x. 39. & seqq. atque *eum, qui ipsius causa vitam amiserit, eam* (denuo) *inventurum*, &c. Quibus præceptis paruerunt prisci præsertim Christiani, qui ob testimonium Euangelii doctrinæ præbitum *Martyres*, id est, testes dicti sunt.

anteponere se palam profitentur. Sic & Paulus, [4] si ore confessi fuerimus Dominum Jesum, & animo crediderimus eum à Deo è mortuis excitatum esse, docet nos salutem consequuturos; *corde enim*, inquit, *creditur, in justitiam: ore vero confessio fit, in salutem. Ait enim Scriptura: qui ei credit pudore non adficietur.* Quæ cum ita sint, oportet eum, qui Religionem Christianam veram esse existimat, hanc animi sui sententiam, quavis data occasione, intrepide aperire & profiteri.

Præterea necesse est eum quærere, si qui sint ejusdem sententiæ, & [5] cum iis pacem ac amicitiam singularem colere; hoc enim indicio discipulos suos agnitum iri docet Christus, si se vicissim ament, omniaque proinde amoris & benevolentiæ officia sibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus est, [6] cœtus ut haberent, *in nomine suo*, hoc est, qui Christiani vocarentur; seque vel duobus, tribusve ideo convenientibus, adfuturum promisit. Quo pacto, præter amorem mutuum & arctiorem Christianorum, in unum cœtum coëuntium, amicitiam, [7] dogmatum etiam perpetuitati consulitur, quæ vix possent perpetua esse, si unusquisque seorsim sibi sentiret, nec cuiquam, nisi conduceret, animi sententiam aperiret; nam

4 *Si ore confessi fuerimus.*] Rom. x. 9, 10, 11.

5 *Pacem cum iis ac amicitiam*, &c.] Joan. XIII. 34, 35. *Novum præceptum do vobis, ut ametis invicem: ut quemadmodum vos amavi, ita vos mutuo ametis. Hac ex re omnes cognoscent vos esse meos discipulos, si mutuum amorem habeatis.* Vide 1 Joan. II. 7. III. 11, 16, 23.

[illegible] *Cœtus ut haberent in nomine* [illegible]] Matth. XVIII. 19, [illegible]

[illegible]*matum perpetuitati*, &c.] Sic & Philosophi omnes doctrinam suam ad posteros transmiserunt, Scholarum opera, in quibus docetur; sed Ecclesiæ Christianæ, multo arctiore & firmiore vinculo conjunctæ, certius & facilius doctrinam à Magistro acceptam ad finem usque sæculorum propagabunt. Quod sine cœtibus fieri vix posset. Voluerat & hoc efficere Pythagoras, sed frustra fuit, quod nihil cœleste in doctrina ejus esset. Vide *Laërtium*, & *Jamblichum*.

quæ

quæ occultantur, paullatim in oblivionem veniunt, & tandem penitus exſtinguuntur. Chriſtus autem & doctrinam ſuam, & Eccleſias, quæ eam profiterentur, ut ne deſineret humano generi benefacere, perpetuas eſſe voluit.

Itaque quiſquis cognitionem Religionis Chriſtianæ ex Novo Teſtamento hauſit, veramque putat, is & hoc profiteri & [8] ſe adgregare ſimilia profitentibus debet. Verum quia non eſt hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unuſve cœtus *in Chriſto nomine* convenientium; non eſt illico credendum eſſe vere Chriſtianum, qui ſancto illo nomine cenſeri cupit; nec proinde cœtui cuivis eorum, qui ſe Chriſtianos dicunt, [9] ſine examine, ſeſe adjungere licet. Videndum ante omnia, an eorum dogmatibus conveniat, cum ea forma ſanorum verborum, quam ex Novi Teſtamenti adtenta lectione animo concepimus. Alioqui poſſet fieri ut pro Chriſtiano cœtu eum haberemus, qui non eſſet, niſi, nomine tenus, Chriſtianus. Ergo hominis eſt prudentis, nulli cœtui, certe in perpetuum, nomen dare: niſi apud quem perſpexerit eam, quam vere putat doctrinam Chriſtianam, vigere. Ita ut nihil quidquam dicere, aut facere neceſſe habeat, contrarium iis quæ à Chriſto tradita, ac præcepta eſſe credit.

§ II. *Iis adhærendum, qui Chriſtianorum nomine digniſſimi ſunt.*

DISSENTIENTIBUS Chriſtianis, nec tantum diſſentientibus, ſed ſe invicem (proh pudor!)

8 *Se adgregare*, &c.] Vide Epiſtolas ad Timotheum & Titum, ubi jubentur Eccleſias conſtituere, & Hebr. x. 25.

9 *Sine examine*, &c.] Vide 1 Theſſ. v. 21. Sed diſertius Joannnes 1. Ep. IV. 1. *Dilecti*, inquit, *ne cuivis ſpiritui credite, ſed examinate ſpiritus, an ex Deo ſint; nam multi Pſeudoprophetæ venerunt in mundum*, &c.

M 2 dam-

damnantibus, atque è cœtibus ferali odio proſcribentibus; eorum ulli ſine examine adſentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expenſa, alios damnare, non imprudentis tantum, ſed etiam præcipitis & iniqui eſſet hominis. Cœtus qui veram illam Religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentemque damnaret, non poſſet ab eo per omnia vere Chriſtianus haberi, nec impetrare ut quoſvis ipſe quoque damnaret, quos damnandos, ejiciendoſque cœtibus Chriſtianorum Eccleſia illa cenſeret. Ergo videndum, ante omnia, eſt, homini prudenti, & æquo, in his Chriſtianorum diſſidiis, quinam ſint ſancto Diſcipulorum Chriſti nomine digniſſimi, iiſque adhærendum.

Si quis quærat quid eſſet, ex Religionis Chriſtianæ ingenio, faciendum, ſi nullus omnino cœtus Chriſtianus eſſet; apud quem videretur vera Chriſti doctrina palam doceri, & apud quem non imponeretur neceſſitas dogmatis cujuſpiam damnandi, quod verum judicaſſemus; tum vero opera eſſet danda ei, qui errores deprehendiſſet, ut alios ab iis revocaret; qua in re, [1] una cum maximo candore, ſumma prudentia ſimul ac conſtantia eſſent adhibendæ; ne homines ſine fructu offenderentur, aut nimis cito de iis ad veritatem moderationemve adducendis ſpes abjiceretur. Interea prudenter & modeſte eſſet dicendum quod pro vero haberetur, nec damnandus quiſquam foret, ex alieno arbitrio, quaſi errore infectus, qui recte

1 *Una cum maximo candore, &c.*] Hic locus eſt præcepto Chriſti Matth x. 16. quo jubemur *prudentes eſſe inſtar ſerpentium, ſimplices inſtar columbarum*; hoc eſt, ita ſimplices eſſe, ne in imprudentiam delabamur: ſic prudentes ne callidi ſiamus, & in candorem peccemus. Qua in re pauci ſunt, qui per omnia medium inter oppoſitos imprudentiæ & calliditatis ſcopulos curſum tenere norint.

sentire videretur. Numquam ita Deus deseruit deseretve Christianum nomen, nulli ut supersint vere Christiani, aut saltem non possint in rectam viam reduci; cum quibus, si alii nolint ad saniorem sententiam redire, possimus arctiorem quamdam societatem colere, & palam etiam à pertinacibus, quod tamen, nisi omnibus frustra tentatis, faciendum non est, secedere, [2] si illicitum sit apud eos candide & modeste dicere quod sentias, atque abstinere a damnandis iis, quos minime damnandos esse existimes. Religio Christiana vetat, contra animi sententiam, loqui, ac mentiri, & damnare innoxios; nec ingratus Deo esse potest quisquis, ex divinorum illorum præceptorum reverentia, & admiratione, quidvis potius patietur, quam ut ea perfringat. Ejusmodi animi adfectio, quæ ex cognitione officii, amoreque Dei ardentissimo nata est, non potest Deo non summopere placere.

Igitur dissentientibus Christianis dispiciendum, quinam optime omnium sentiant, nec damnandi umquam, nisi qui, re probe perspecta, damnatione digni nobis videntur; iisque adhærendum, qui nec ulla dogmata credi, quæ à nobis falsa habentur, nec ulla, quæ putamus esse vera, damnari postulant. Quod si à nullo cœtu Christiano impetrari posset; tum vero cum iis, qui nobiscum

2 *Si illicitum sit*, &c.] Dum licet dissentire, & dissensum profiteri, non est cur à cœtu publico, nisi perversa in eo essent Christianismi fundamenta, abeamus; sed ubi hoc non licet, nec possumus, nisi dissimulata, aut abnegata veritate, in eo vivere, tum vero relinquendus cœtus; non licet enim mentiri, aut dissimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoresque, soli veritati debitos, sibi vindicaret. Nisi hoc fieret, *modio lux subjiceretur.* Sic Christus à cœtibus Judæorum non secessit, nec Apostoli eos deseruerunt, dum licuit in iis Magistri doctrinam profiteri, & docere. Vide A xiii. 46.

ſentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, ſecedendum ab iis omnibus eſſet.

§ III. *Ii ſunt Chriſtianorum nomine digniſſimi, qui puriſſime omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit* GROTIUS.

VERUM non levis momenti quæſtio eſt, nec ſolutu facilis, qua quæritur, quinam omnium Chriſtianorum, quorum nunc ſunt cœtus, rectiſſime ſentiant, ſintque nomine, quo adpellantur, digniſſimi. Chriſtianæ omnes Eccleſiæ, tam eæ quæ jam dudum à Romana ſeceſſerunt, quam Romana ipſa, hoc ſibi ſingulæ tribuunt: nec eſt, ſi rationes omnes ſeponas, cur huic, potius quam illi, fidem habeas; ſtultum enim eſſet ejuſmodi electionem [3] caſui permittere, & controverſias omnes, talorum jactu, ut ſic loquar, dirimere.

Cum vero GROTIUS ſectæ nullius hodiernæ Chriſtianæ peculiarium dogmatum veritatem oſtenderit; ſed ejus tantum Religionis, quam Chriſtus & Apoſtoli homines docuerunt; ſequitur ut ea Chriſtianorum familia ſit omnibus præferenda, quæ maxime omnium ea tuetur, quæ Chriſtus & Apoſtoli docuerunt. Ea demum per omnia vere Chriſtiana eſt Religio, quæ, ſine ullius cogitationis humanæ miſtura, ad Chriſtum auctorem tota referri poteſt. In eam quadrant argumenta illa veritatis, quæ Libro II. *de Veritate Religionis Chriſtianæ* expoſita ſunt, nec alii ulli conveniunt, niſi quatenus cum ea conſentit.

Quod ſi quis detrahat, vel addat doctrinæ à Chriſto traditæ, eo magis à vero recedit, quo plus detrahit, aut addit. Cum autem *Chriſti doctrinam* dico, eam intelligo, quam plane conſtat,

3 *Caſui permittere.*] Vide not. 2. p. 267. ad §. II.

apud

apud omnes Christianos, esse doctrinam Christi; hoc est, quæ, ex Christianorum omnium sententia, aut diserte habetur in Libris Novi Testamenti, aut necessaria consequentia ex iis solis deducitur. De dogmatibus, quæ, ut nonnulli Christianorum putant, ore à Christo & ab Apostolis tradita, ad posteros alia via pervenerunt; nimirum, institutione, quæ voce tantum facta est, aut quæ ritu quopiam conservata, ut volunt, nec nisi sero scriptis mandata sunt; nullum aliud hic judicium feram, nisi de iis non liquere, apud omnes Christianos, quemadmodum de Libris Novi Testamenti constat. Non dicam falsa ea esse, nisi cum recta Ratione, aut Revelatione pugnent; sed tantum de eorum origine non constare, ideoque esse de iis inter Christianos controversias; qui ceteroqui de dogmatibus consentiunt, quorum veritatem demonstravit GROTIUS. Dum autem quidpiam incertum nobis videtur, [4] eo quasi certo niti, in rebus præsertim magni momenti, nemini sapienti probaretur.

§ IV. *De consensu & dissensu Christianorum.*

QUAMVIS acerrimæ sint inter Christianos controversiæ, eæque magno animorum æstu agitentur, adeo ut undequaque audiantur querelæ, de negatis à nonnullis contendentium rebus manifestis; attamen quædam adeo clara sunt, ut omnes de iis

4 *Eo quasi certa niti,* &c.] Hoc ipsum est quod vult Paulus Rom. XIV. 23.] ubi docet *quod non est ex fide id peccatum esse*; πᾶν δὲ ὃ ὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν. Ad quem locum adtulimus verba Philonis, è libro de Profugis, Ed. Paris. pag. 469. ἄριστον ἱερεῖον ἡσυχία κὴ ἐποχὴ περὶ ὧν ἄδηλοι εἰσὶ πίστεις: *præstantissima est victima quies & cobibitio judicii in iis rebus, de quibus non sunt quæ fidem faciant.* Paullo post ἠρεμία δὲ ἀσφαλὴς ἐκ σκότῳ, *quies est tuta in tenebris,* sive, ubi non constat quid faciendum.

consentiant. Nec exiguum est eorum veritatis argumentum, quod à certandi cupidissimis & adfectibus pæne occæcatis communi consensu admittantur. Nolim quidem propterea cetera omnia, de quibus certatur, esse dubia aut obscura, quod de iis non consentiant Christiani. Facile fieri potest ut nonnullis fiat obscurum, quod clarum esset, nisi adfectu præpedirentur. Verum vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adversariis, & disceptandi libidine ardentibus de re obscura conveniat.

Consentiunt ergo primum Christiani, qui quidem hodie vivunt, de numero & veritate Librorum Novi Testamenti; sique nonnulla sit, inter Eruditos, [5] de aliquot Epistolis Apostolicis, controversia, ea non est magni momenti, omnesque agnoscunt nihil nisi veri iis contineri, nec quidquam iis retentis, aut rejectis, in doctrina Christiana mutari. Qui consensus non est exigui momenti, cum hic sit sermo, de indubitato fonte Revelationis Divinæ, sub Novo Fœdere. Cætera vero Revelationis antiquæ servata, ut nonnulli putant, monumenta aut vestigia, in dubium ab aliis revocantur.

Præterea consentiunt Christiani, in multis fidei capitibus, quæ credenda, facienda, & speranda complectuntur. Credunt, exempli causa, omnes, qui quidem non desipiunt, ut potissima hic capita memorem; I. esse unum Deum æternum, omnipotentem, summopere bonum ac sanctum, omnibus denique adtributis præstantissimis, sine ulla imperfectionis mistura, præditum; à Deo illo, mundum & quidquid in eo est, humanumque adeo

5 *De aliquot Epistolis.*] De Epistola ad Hebræos, de altera Petri, deque duabus posterioribus Joannis, de quarum auctoribus disceptant Eruditi.

genus

genus esse creatum; ab eodem omnia regi & summa sapientia gubernari; II. esse ei Deo Filium unicum Jesum Christum, natum è Virgine Maria Bethlehemi, sine viri concubitu, sub finem vitæ Herodis Magni, imperante Augusto Cæsare; deinde cruci adfixum & mortuum, cum imperitaret Tiberius, & Pontius Pilatus Procurator esset Judææ; ejus vitam vere, in Historia Euangelica, narrari; à Patre ideo missum, ut homines viam salutis doceret, à vitiis morte sua redimeret & Deo reconciliaret; missionemque illam suam innumeris miraculis confirmasse; mortuum esse, ut dixi, resurrexisse, & cum à pluribus & sæpius esset conspectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eumque tetigerant, in cœlum, iis spectantibus, sublatum, ubi nunc regnet, & unde reversurus aliquando sit; ut de iis qui tunc erunt vivi, & mortuis omnibus, è sepulcris excitatis, ex Euangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda esse omnia quæ docuit, parendum omnibus quæ præcepit, seu ad Dei cultum, seu ad temperantiam, in coërcendis adfectibus nostris, seu ad caritatem erga alios exercendam pertineant; iis præceptis nihil potuisse sanctius, melius, utilius, & convenientius humanæ naturæ dari; homines tamen, solo Jesu excepto, ea violare, nec posse ad salutem, nisi Dei misericordia, pervenire; III. esse Spiritum Sanctum, qui Apostolos Jesu Christi adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animosque hominum piorum, ut constanter Deo pareant, flectat & in calamitatibus vitæ confirmet; ei Spiritui, per Apostolos loquenti, non minus credendum ac Patri & Filio, & per omnia parendum; IV. Patri, Filio, & Spiritui Sancto originem suam, & conservationem debere Ecclesiam Christianam, à Christi usque

temporibus ad hæc nostra; omnes qui hisce crediderint, & præcepta Euangelica observarint, misericordiam à Deo consequuturos, qua resurrectionis, si mortui fuerint cum Christus veniet, & vitæ æternæ beatæ participes futuri sint: contra vero omnes qui Euangelio fidem derogaverint, nec ejus præcepta observaverint, resurrecturos, si mortui sint, ut plectantur, & pœnas æterna morte daturos; V. denique oportere Christianos hæc omnia profiteri, cum in Baptismo, quo testamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad Euangelii præscriptum, agere velle; tum etiam in Cœna Dominica, qua mortem Christi ex ejus præcepto celebramus, donec veniat, ostendimusque nos velle ejus discipulos haberi, & omnium, qui eam similiter celebrabunt, fratres; eos porro ritus, si rati habeantur à nobis, ut par est, & religioso animo celebrentur, cœlestem gratiam ac spiritum divinum ad nos convehere.

[6] Hæc, aliaque cum his necessario connexa, (omnia enim minutatim memorare hic nihil adtinebat)

6 *Hæc, aliaque*, &c.] In superiore doctrinæ Christianæ expositione, sequuti sumus ordinem Symboli quod Apostolicum dicitur, vitavimusque voces omnes, quæ in controversiam, apud Christianos, vocatæ sunt; quia agimus de iis, in quibus consentiunt. Nec propterea damnamus, quasi falsa, quæcumque, explicationis aut confirmationis causa, adduntur; è contrario studium explicantium aut confirmantium veritatem cœlestem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa sint & inveniri porro queant, ad ejus illustrationem. Recte hanc in rem *Tertullianus* de Virginibus velandis Cap. I. *Regula quidem fidei una omnis est, sola immobilis & irreformabilis; credendi, scilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, & filium ejus Jesum Christum natum ex Virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum à mortuis, receptum in cœlis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam disciplinæ* (seu doctrinæ) *& conversationis admittunt novitatem correctionis; operante, scilicet, & proficiente usque ad finem gratia Dei*, &c.

nebat) credunt omnes Christiani; nec discrimen ullum est, nisi quod nonnulli hisce multa addunt; quibus superiora dogmata explicari, aut supplementis augeri oportere putant, & quæ non Scriptis Apostolicis, sed traditione ac usu Ecclesiæ, Scriptisve posteriorum ætatum, ad posteros propagata existimant. De hisce additamentis, aliud nihil dicam, nisi quod jam monui; de iis non constare, inter Christianos, quemadmodum constat de dogmatibus expositis; quæ sunt, sua perspicuitate, extra omnem dubitandi aleam posita; si modo Scripturæ Sacræ auctoritas admittatur; quam nemo sanus, inter Christianos, rejicit.

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Christianæ Veritas probatur, animadvertet (quod probe observari magni interest) vim omnem argumentorum circa hæc versari, non circa controversa illa capita; quæ orbem Christianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

§ V. *Unde unumquemque Religionis Christianæ cognitionem haurire oporteat.*

In hoc Christianorum dissensu, consensuque, nihil tutius prudentes judicabunt, quam Christianæ Religionis cognitionem ex fonte minime suspecto, & quem omnes incoruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons est nullius singularis Ecclesiæ Fidei Symbolum, aut Confessio, sed Libri soli Novi Testamenti, quos genuinos esse omnes agnoscunt. Fateor nonnullos Christianorum interdum dictitare non posse eos Libros intelligi, nisi ex doctrina Ecclesiæ suæ; sed & alii continuo reclamant, &, ut hoc unum dicam, suspecta est sententia, quæ nititur tantum testimonio adfirmantium, eorumque quorum ma-

per remansit summa illa Religionis Christianæ, antea à nobis delineata. [9] Nullum est sæculum, tantis ignorantiæ & vitiorum tenebris obsitum, ex cujus Scriptoribus superstitibus non possint capita fidei ante memorata facile colligi. Multa sane (neque enim hoc dissimulandum) aliena, & Scriptis Novi Testamenti ignota sunt addita & in Christianam Theologiam intrusa; quibus factum est ut ne verum Euangelici illius satoris triticum tantos fructus proferret, quantos alioqui, spinis, noxiisque, aut inutilibus herbis purgato agro, protulisset. Multa vitia ac delicta non admissa tantum, aut tolerata, sed etiam laudata sunt; nec eo secius salutaris doctrina incolumis fuit, servatis Novi Testamenti Libris, & sensu communi inter Christianos; quibus factum est ut subinde exorti sint viri insignes, qui vitia & errores ævi sui castigarent, & contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obstitit Deus ne, ex Christi promisso, [1] *portæ sepulcri contra Ecclesiam prævalerent*; hoc est, ne umquam exstingueretur cœtus

9 *Nullum est sæculum*, &c.] Nulla sæcula pejus audiunt, quam X. & XI. ut fatentur ii qui Romanæ Sedi adhærent, non minus ac qui ab ea secessionem fecerunt. Attamen si quis, animi gratia, legat in *Bibliotheca Patrum* Scripta eorum sæculorum, facile illinc colligere dogmata omnia quæ memoravimus §. IV. poterit. Vixit etiam initio sæculi XII. *Bernardus* Monasterii Claræ Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas & constantia à plerisque laudantur, & cujus Scripta à sequentibus ætatibus lectitata numquam damnata sunt. Illinc au- [illegible] facillime etiam integrum doctrinæ Christianæ corpus colligi queat. De sequentibus sæculis usque ad XVI. res non minus certa est, nec de sequentibus quisquam dubitat.

1 *Portæ sepulcri*, &c.] Sic explicamus πύλας ᾅδου, quia nec ea vox, nec Hebraïca שאול *Scheol*, cui respondet, usquam in Sacris Libris significat Cacodæmonem; sed tantum sepulcrum, aut statum mortuorum, quod *Grotius* & alii observarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi potest, numquam fore ut prorsus intereat Ecclesia Christiana; seu ut nullus supersit cœtus, apud quem summa doctrinæ Euangelicæ non remaneat.

omnis,

omnis, in quo doctrina Christiana incolumis servaretur; quamvis interdum alienis & contrariis etiam dogmatibus permista, aut obscurata, interdum sincerior ac purior fuerit. Nisi re vera, ut hoc obiter observemus, à Deo ad nos missa fuisset ea doctrina, numquam profecto ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emersisset; sed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate & stultitia, funditus periisset.

§ VIII. *Respondetur quæstioni cur Deus inter Christianos dissidia & errores nasci passus sit.*

ERIT forte, qui objiciat hic nobis, Divinam Providentiam melius conservationi doctrinæ Christianæ consulturam fuisse, si errores, qui inter Christianos sunt ac fuerunt, antevertisset, veritatemque ac concordiam, quæ eam comitaretur, perpetuam omnipotentia sua inter eos aluisset. Verum nostrum non est Deum docere, quomodo se gerere debuerit, in rerum humanarum gubernatione, ut melius haberent. Officii nostri contra est Deo fuisse sapientissimas rationes id patiendi, quod passus est, existimare; quamvis eas ne conjectura quidem adsequi possemus. Sed si probabiles rationes reddi queant eorum, quæ fiunt; nostrum etiam est Deum propter has, aut graviores etiam causas, passum esse ea fieri, quæ quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipsa conjecturam capere liceat, ante omnia statuendum est hoc Deo consilium fuisse, [2] homines liberos creare, & sinere liberos ad

2 *Homines liberos creare.*] Maximo hoc consensu docuit universa Christiana Antiquitas. Vide *Justinum* Martyrem Apol. I. c. LIV. & LV. *Irenæum* Lib. IV. c. 9. & 29. sub finem, c. 71. & 72. *Origenem* in Philocalia c. XXI. *Eusebium* in Præp. Euang. Lib.

ad extremum esse; hoc est, neque ita bonos, ut necessario semper boni essent; neque ita malos, ut necesse haberent sub vitiis in perpetuum succumbere; sed mutabiles, ita ut à vitio ad virtutem, & vicissim à virtute ad vitium transire possent; idque eo facilius, aut difficilius, quo diutius, aut minus diu virtuti, aut vitio addicti fuissent. Talem videmus fuisse olim Populum Hebræum, tales postea etiam Christianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti sunt; sed legibus dumtaxat, quæ præmia bonis, pœnas malis proponebant, coërciti, ad quas varia accesserunt à Divina Providentia excitamenta ad virtutem, & dehortamenta à vitiis; sed quorum tamen neutra homines libertate insita, seu parendi, aut non parendi Deo facultate, spoliarunt; prout res ipsa demonstrat, nam semper boni & mali fuerunt, quamvis divinæ leges virtutem omnibus æque præscriberent, & vitia vetarent. Id ipsum futurum, apud Christianos, satis significaverat Christus Parabolis duabus; [3] altera de zizaniis, quæ inimicus sevit, post satum triticum; [4] altera de rete, quod bonos & putridos pisces æque capiebat; quibus significavit futurum ut, in Ecclesia, Christiani semper mali bonis admisti essent; unde sequitur eum probe vidisse mala, quæ perpetuo erant in Ecclesia Christiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit [5] *oportere esse*

Lib. VI. c. 6. & alios quorum dicta profert *Dionys. Petavius* Dogm. Theol. Tom. I. Lib. VI. cap. 6. Multa quoque habet hanc in rem Tom. 3. Lib. III. IV. & V.

3 *Altera de zizaniis*, &c.] Matth. c. XIII. 24. & *seqq.*

4 *Altera de rete.*] Matth. XIII. 47. & *seqq.*

5 *Oportere esse*, &c.] I Cor. XIII. 19. Δεῖ γὰρ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν. Hoc est, prout sunt homines, necesse est, nisi in melius mutentur, inter vos exoriri

esse inter Christianos *sectas*, *ut probati manifesti fiant*. Ac sane [6] nisi fuissent inter Christianos dissensiones de doctrina, vix fuisset locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut Veritas omnibus præferatur. Ergo, hac quoque in re, elucet Divina Sapientia, quæ ex mediis hominum vitiis singulis plane virtus ut efflorescerct effecit.

Quod si quis hic objiciat, [7] ut faciunt nonnulli, præstitisse nullam esse ejusmodi virtutem, quam exstitisse ei contraria vitia; unde tot horrenda scelera, tot calamitates, tantæque miseriæ humano generi incubuere & tam graves pœnæ, etiam post vitam hancce, imminent; tum vero respondebimus, non tanti hæc mala Deo fuisse, ut propterea nullum specimen daret potentiæ suæ, in liberis creandis Naturis. Hoc nisi factum esset, posse fieri nulla credidisset Creatura. Imo ne Deus quidem ipse liber existimatus esset, nisi ipse eam de se opinionem omnipotentia sua animis hominum inseruisset, quam alioquin ex ejus operibus numquam concepissent. Neque coli potuisset, si omnia non bonitate libera, sed fatali quadam necessitate & fecisse & facere creditus fuisset; nisi fatali quoque cultu, ac minime libero. Cum tanto malo, quantum est Dei ignoratio, & Virtutis exstinctio, non possunt comparari vitia ac calamitates hujus, aut alterius vitæ; in quibus si quid præterea negotium nobis facessat, reputemus oportet Deum esse optimum, justissimum, potentissimum,

exoriri sectas, quibus boni à malis secernentur; dum boni veritati & caritati adhærebunt, ceteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. XVIII. 7.

6 *Nisi fuissent.*] Plenius hæc diducta vide *Historiæ* nostræ *Ecclesiasticæ* Sæculo I. Ann. LXXXIII. 8.

7 *Ut faciunt nonnulli.*] Multis hanc objectionem proposuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis *Pet. Bælius*, quem in aliquot voluminibus *Bibliothecæ Selectæ* & præsertim IX. X. & XII. sermone Gallico confutavimus.

mum, & sapientissimum, qui nonnisi convenienter virtutibus suis aget, viamque facile inveniet, & inibit; qua ea, quæ impedita nobis videntur, expediat, omnibusque intelligentibus Naturis nihil à se factum esse, quod fieri non debuerit, ostendat. Interim, dum ea dies exoriatur, qua omnes ignorantiæ nostræ nebulæ discutientur; ea nobis dedit sui documenta, & virtutum suarum specimina, ob quæ ei prorsus confidere, & quod fieri vult exspectare æquo animo possimus & debeamus.

Plura possent hanc in rem dici, sed quæ nos ab eo fine, ad quem tendimus, adverterent, & ad alia, quæ huc non pertinent, transversos agerent.

§ IX. *Purissime omnium eos doctrinam Christianam profiteri & docere, qui ea tantum quasi necessaria, de quibus consentiunt Christiani, credenda, facienda, speranda proponunt.*

HIS itaque omissis, ut redeamus ad sententiam, inter Christianos dissentientes, eligendam; nihil tutius, ac sapientius fieri posse videtur, in hoc rerum statu, quam si ei Christianorum familiæ nomen demus, quæ solum Novum Testamentum pro norma fidei suæ, sine ulla humanorum decretorum mistura, agnoscit; satisque habet ut unusquisque ex eo formulam fidei suæ hauriat, ad ejus præcepta mores suos exigat, & sibi quæ pollicetur speranda proponat. Quod si ex animo & sine fuco fiat, finis ejus investigationis erit illa ipsa forma sanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, dissidiorumque procellis, & sæculorum tam multorum lapsu, ac mutationibus regnorum, & civitatum, semper eamdem mansisse ostendimus. Ea continentur quæcumque ad fidem & mores necessaria sunt; quibus si quis alia addere velit, licitum quidem est, pro temporum, locorumque ratione,

ratione, modo ne quasi necessaria ab eo imponantur; [8] quod solius est summi Legislatoris; aut contraria dogmata obtrudantur.

Non licet Christianis ita, ut diximus, adfectis collum subdere opinionum humanarum jugo, aut profiteri se credere, quod non credunt; aut id facere, quod apud animum suum improbant, quia præceptis Christi contrarium esse putant. Ideoque ubicumque Christiana illa libertas, quam dixi, minime conceditur, inde migrare necesse habent: non quasi aliter sentientes prorsus damnent, sed quia animi quisque sui, non alieni, lumina sequi, seu id facere, quod optimum factu judicat; id vitare, quod malum putat, omnino debet.

§ X. *Cum iis Eucharistiæ participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud à Christianis postulant, præter id quod unusquisque in Novis Fæderis Tabulis invenit.*

CUM Christus duo veluti Symbola Christianismi instituerit, Baptismum & Eucharistiam; non fuit quidem nostri arbitrii Baptismum suscipere, ubi judicamus purissimum esse Christianismum, quia recens nati baptizati sumus; sed cum nonnisi maturiore ætate ad Eucharistiam accedamus, de Societate Christiana, cum qua velimus ejus participes fieri, dispicere possumus; quod si ab initio à nobis factum non est, fieri tamen aliquando debebit.

Sunt qui Eucharistiam, quæ, ex institutione

8 *Quod solius est summi Legislatoris.*] Eam in rem vide quæ habet Paulus Rom. XIV. 1. & *seqq.* ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui observantes damnabant; quod jus testatur ad solum Christum pertinere. Eodem spectat quod habet Jacobus Cap. IV. 12. Εἷς ἐστι νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι: *Unus est Legislator qui potest servare & perdere.*

Christi,

Christi, [9] symbolum est pacis & caritatis Christianorum inter se, habeant quasi vexillum quoddam dissensionis, excludantque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum subire, præter id quod Christus nobis imposuit; seu credenda, facienda, speranda ulla suscipere, quasi necessaria, præter ea quæ in Novi Fœderis Tabulis exstare sibi persuaserunt: & qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, præter eam quam diximus. Cum ejusmodi hominibus pacem quidem colere fas, jusque est; [1] sed Eucharistiam celebrare ea lege, ut præter Novi Testamenti Tabulas, alia fidei & morum norma admittatur, omnesque, qui eam admittere nolunt, Ecclesia exclusi intelligantur, homini religioso ac prudenti nefas habebitur.

At eorum qui æternæ salutis impetrandæ leges nullas alias norunt, præter eas quæ sunt à Christo & Apostolis in Fœderis Euangelici Tabulis positæ, prout possunt ab unoquoque intelligi, Eucharisticam mensam adire tuto possunt & debent quicumque Euangelii vere amantes sunt. Excipiuntur enim ab iis & vocantur etiam ad hanc mensam, quicumque Novi Testamenti Libros pro unica fidei & vitæ norma agnoscunt; qui mores suos, ex animo, ad eam normam componunt; qui tandem neque Idololatriam ullam admittunt, neque alios ut dogmata quædam profiteantur se credere,

9 *Symbolum est pacis*, &c.] Vide 1 Cor. x. 16, 17. ubi memorato calice & pane Eucharistico, quorum multi participes sunt, subjicit Apostolus: *Quia unus panis, unum corpus multi sumus; nam omnes unius panis participes sumus*. Quæ verba Eucharistia conjunctionem Christianorum significari ostendunt: & optimi quique interpretes animadverterunt.

1 *Eucharistiam celebrare.*] Hæc quoque fuit mens *Grotii*, ut liquet ex ejus libello, *an semper communicandum per Symbola*, ubi loquitur de causis intermittendæ Communionis, Tom. IV. Oper. Theol. p. 511.

quæ non credunt, male habent. Liquet ſane communionem non poſſe coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata ſua aliis imponat; qui alia Numina, præter verum Deum Patrem, Filium & Spiritum Sanctum, colat; aut moribus ſuis ſe præcepta Euangelica parvi facere, oſtendat; aut qui alias ſalutis leges, quam quæ in ipſis æterni Fœderis Libris præſcriptæ ſunt, agnoſcat; aut qui contra ſe gerit dignus eſt, cum quo omnes Chriſtiani communionem colant, & qui præferatur ceteris omnibus, qui aliter ſentiunt. [2] Nemo mortalium, imo ne Angelorum quidem, novum Euangelium credendum imponere Chriſtianis poteſt; ex hoc autem Euangelio, verus Chriſti diſcipulus eſt, qui toto animo credit ejus doctrinæ, & quidem ſoli, ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitæ, quam optime poteſt, Deum unum colat; proximum amet ut ſe ipſum; & temperanter, ad cetera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges Fœderis, de quibus nemo quidquam, præter Deum ſolum, remittere poteſt; ſi quid vero addatur, inane eſt jugum, quod nemini Chriſtianis imponere licet. A Deo, ſolo ſalutis æternæ arbitro, ejuſmodi leges accipere poſſunt.

Quæret forte quiſpiam à me, quo tandem nomine diſtinguantur à ceteris cœtus illi Chriſtiani, quos modo deſignavi? Atqui nihil intereſt, quo vocabulo adpellentur; Eccleſias omnes à me deſignatas putent Lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica illa fidei norma, & libertas, quam deſcripſi, illic verum eſſe Chriſtianiſmum pro certo habeant; nec quærant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos eſſe puto ejuſmodi cœtus, & plures ac numeroſiores

2 *Nemo mortalium*, &c.] Vide not. ad § I.

in

in dies ut sint Deum optimum Maximum precor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, atque ei soli totum humanum genus pareat.

§ XI. *De Disciplina Ecclesiastica.*

Hic sese nobis nonnulla difficultas objicit, quæ nascitur ex forma regiminis Ecclesiæ & Disciplina, ut vocatur, Ecclesiastica; nulla enim Societas, qualis est Ecclesiastica, sine ordine stare potest, ideoque forma quædam regiminis constituenda fuit. Quæritur vero, apud Christianos, quæ regiminis forma ab Apostolis sit; videtur enim cæteris præferenda, quæ ab initio fuit constituta, ac proinde ex duabus Ecclesiis, in quibus alioquin æque pure ac caste Euangelium doceretur, ea anteponenda, in qua esset Apostolica regiminis forma; quamvis regimen sine re, hoc est, sine Euangelio, sit inane Ecclesiæ simulacrum.

Duæ autem nunc sunt Regiminis formæ, quarum una est, qua sub uno Episcopo, qui solus jus habet ordinandi Presbyteros, vel inferioris ordinis Ministros Euangelicos, Ecclesia agitat: altera vero, cum ab æqualibus Presbyteris, quibus adjunguntur, ex Plebe viri aliquot prudentes & probis moribus, Ecclesia regitur. Qui sine præjudicio legerunt quod superest Scriptorum Christianorum antiquissimorum, 3 satis norunt priorem disciplinæ formam, quæ Episcopalis vocatur, qualis est in Magnæ Britanniæ parte meridiana, ubique, proximo post Apostolos sæculo, obtinuisse; unde esse institutionis Apostolicæ colligere licet. Alteram vero, quam Presbyteranam vocant, instituerunt multis in locis Galliæ, Helvetiæ, Germaniæ,

3 *Satis norunt*, &c.] Vide Sæculi I. ad Ann. LII. 6. & *Ecclesiasticam* nostram *Historiam* LXVIII. 8. & *seqq.*

& Bel-

2

& Belgii, qui sæculo XVI. ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt.

Qui Historias ejus sæculi adtentius legerunt probe sciunt ideo tantum introductam esse hanc posteriorem regiminis formam, quod Episcopi nollent concedere iis, qui doctrinam & mores Christianorum emendatione necessaria indigere contendebant, emendanda ea esse, quæ corrupta conquerebantur. Alioqui si Episcopi tunc temporis idem facere ubique sponte sua voluissent, quod in Anglia haud multo post factum est, regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui secesserunt ab Ecclesia Romana, obtineret, & innumeræ calamitates, quæ, omnibus perturbatis ac convulsis, contigerunt, anteverti potuissent. Nulla enim fuit ratio, si vere rem æstimemus, mutandi regiminis, præter hanc; quod stante vetere regimine, æqui nihil impetrari posset. Itaque Presbyterana forma, plerisque in locis, est instituta; quod ubi semel factum est, omnium, qui Reipublicæ Civili iis in locis præsunt, ita interfuit, interestque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat necesse sit; nisi quis mallet propterea periculose turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes numquam concedent, neque est optandum. Forma regiminis constituta olim fuit, ad conservationem doctrinæ Christianæ, non ad perturbationem Reipublicæ; quæ, sine discrimine ipsius Religionis, contingere vix potest.

Itaque prudentes viri, quamvis Apostolicam, similemque ubique administrandæ Ecclesiæ formam præoptarent; res in eo statu, in quo sunt, relinquendas potius putarunt; quam adeundum, quod novarum rerum molitionem semper comitatur, periculum. Interea quicumque sapuerunt se invicem propterea minime oderunt, conviciis pro-

sciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores solent; quasi ex alterutra forma salus æterna penderet, quod nusquam in Scriptis Apostolicis doceri videbant, neque ex Religionis Christianæ indole colligi potest.

§ XII. *A* GROTIO *magno in pretio habitam antiquam Disciplinam, sed sine alterius damnatione.*

QUICUMQUE Scripta viri summi HUG. GROTII legerunt, doctrinamque ejus ac mores introspexerunt, norunt hominem [4] eam formam sanorum verborum animo concepisse, cujus veritatem probavit, nec aliam Religionem, pro vera, habuisse. Sed cum studiose Antiquitatis Christianæ Scripta legisset, intellexissetque formam Episcopalem esse primævam, vehementer eam probavit; qualis in Anglia obtinet, ut [5] ex disertis ejus verbis liquet, quæ in ima pagina adscripsimus.

Itaque dubitandum non est, si res fuisset ipsius arbitrii, nec fluctibus rerum adversarum nimium jactatus, ac inimicorum etiam malignitate & conviciis præter meritum exacerbatus & exagitatus

4 *Eam formam,* &c.] Vide inter alia *Institutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis versibus in Latinos ipse auctor transtulit, Oper. Theol. Tom. IV. pag. 629. Sæpius etiam in postremis Operibus testatur quidquid est necessarium ad salutem, satis perspicue in Novo Testamento contineri. Vide adnotata ejus ad Consult. Cassandri sub finem, ubi *de sufficientia ac perspicuitate Scripturæ*. Hoc autem posito, liquet ex eo posse à quovis colligi summam Religionis Christianæ, qualem antea protulimus.

5 *Ex disertis ejus verbis.*] In Adnot. ad Consult. Cassandri Act. XIV. *Episcopi sunt Presbyterorum Principes & illa προστασία à Christo præmonstrata est in Petro; ab Apostolis vero ubicumque fieri poterat constituta, & à Spiritu Sancto comprobata in Apocalypsi. Quare sicut est optandum ut illa προστασία constituatur ubique,* &c. Vide & postea de *Potestate Ecclesiastica, & Rivetiani Apologetici Discussionem* pag. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epistolis huic libello subjectis.

esset;

esset; quin se fuisset adjuncturus iis, qui antiquam disciplinæ formam tuebantur, & qui ab eo nihil amplius exegissent; quam quod antea dictum est, & quod ipse verum esse eximie probavit. Cujus rei ea sunt argumenta, quæ tanti nobis visa sunt, ut ea huic libello subjungenda duxerimus.

§ XIII. *Parænesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Testamento videt, suntque semper credita, à se invicem exigant.*

HÆC cum ita sint, dissidentes omnes Christianos non possumus non vehementer adhortari, ut meminisse velint eam solam veram esse Christianæ Religionis summam, cujus veritas, argumentis à GROTIO adductis, probari potest; non capita illa controversa, quæ alterutri negant, & quæ tot malorum causa fuerunt; dein nemini posse persuaderi, qui Novum Testamentum religioso animo legerit, ac meditatus fuerit, [6] alium esse Legislatorem, præter Christum, ex cujus legibus salus æterna pendeat; nec quemquam ita animatum posse, aut debere ab animo suo impetrare, ut quidquam admittat, quasi necessarium ad salutem, quod præter Christi & Apostolorum doctrinam sit, vel ut verum credat quod ei contrarium esse existimat; itaque nullum certius ac præsentius remedium esse dissensionum, quam ut nihil imponatur Christianis, præter ea quæ unusquisque apud animum suum certo novit esse revelata; nec quidquam inde timendum incommodi, quandoquidem omnium sæculorum, quæ à Christo ad nos usque

6 *Alium esse Legislatorem.*] Diserta sunt hanc in rem verba Jacobi Cap. IV. 12. quæ adtulimus ad § I. ubi & alia huc pertinentia. Præterea res ipsa hic loquitur, cum, dissentientibus Christianis, nemo sit adversarii auctoritati crediturus.

fluxerunt, experientia constat à nemine sani cerebri summam illam Christianæ Religionis, quam antea proposuimus, rejectam. [7] Hoc si unum hodie à Christianis, quasi necessarium, exigeretur, brevi omnia dissidia desinerent, & quidquid maneret in sententiis discriminis, non ad corpus ipsum Ecclesiarum; sed ad privatos pertineret, quorum unusquisque conscientiæ suæ rationem Deo est redditurus. Si modo de summa rei consentire se intelligerent, quemadmodum re vera consentiunt, & se invicem in cæteris ferrent; nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad suam sententiam, aut suos ritus trahere conarentur; ea esset concordia, quæ sola in terris sperari potest. [8] In hac humani generis ignorantia & inscitia, tam variis adfectibus præpedita, nemo prudens exspectet omnes posse, idem ut sentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Generosiores animi, intelligentesque probare nequeunt vim, quæ Mendacii, non Veritatis est satelles; nec minus eruditi, adfectibusve, aut educationis præjudiciis, aliisque occæcati, quales semper erunt longe plurimi, rationum pondus satis intelligunt, nec interea cogendi sunt contra id quod sentiunt facere, aut loqui. Satis habeant,

7 *Hoc si hodie unum*, &c.] Hæc fuit sententia Jacobi I. Magnæ Britanniæ Regis, si *If. Casaubono* credimus, qui hæc habet *in Resp. ad Epistol. Card. Perronii*, ad 3. Observat. p. 30. Ed. Lond. 1612. *Verissime scriptum esse, in explicatione τῶν ἁπλῶς ἀναγκαίων Rex arbitratur, rerum absolute necessariarum ad salutem non magnum esse numerum. Quare existimat ejus Majestas, nullam ad ineundam concordiam breviorem viam fore, quam si diligenter separentur necessaria à non necessariis; & ut de necessariis conveniat omnis opera insumatur; in non necessariis libertati Christianæ locus detur*, &c.

8 *In hac humani generis ignorantia.*] Pulcre *Hilarius* de Trinitate Lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quæstiones vocat, nec multiplici eloquentis facundiæ genere sollicitat. In absoluto nobis ac facili est æternitas, Jesum & suscitatum à mortuis per Deum credere & ipsum esse Dominum confiteri.*

per

per Deum immortalem, qui regimini Ecclesiarum præsunt, Euangelio credi, fidemque illam solam quasi necessariam prædicari, præceptis ejus solis pareri, salutemque ex ejus legum observatione exspectari, & omnia recte habebunt. Dum humana divinis, & dubia, ne quid gravius dicam, certis æquabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla spes pacis; quam à Deo Optimo Maximo votis omnibus exposcere pii omnes debent, & opera sua, quoad ejus fieri potest, promovere.

JOANNIS CLERICI CONTRA INDIFFERENTIAM RELIGIONUM LIBER.

---

§ I. *Amari Veritatem oportere in omnibus, sed præsertim in rebus magni momenti.*

QUisquis primus dixit [1] æternum esse, inter Veritatem & Mentem Humanam, fœdus; cujus quidem effectus interdum veluti pendent atque intermittuntur, pro humanæ naturæ mutabilitate atque adfectibus, sed quod numquam dissolvitur prorsus; rectissime nobis sensisse videtur. Nemo est enim qui cupiat falli, imo qui non malit, de quavis re, præsertim alicujus momenti, scire quid verum sit, quam errare; etiam in iis, quæ in mera contemplatione sita sunt. Vero natura delectamur, ab errore abhorremus; & si quam viam sciremus, qua ad Veritatem tuto pervenire

1 *Quisquis primus dixit,* &c.] *Joan. Smithus*, in Selectis Dissertationibus editis Londini, 1660. Hinc *Augustinus* Serm. CXL. de verbis Euang. Joan. Tom. V. col. 682. *Veritatem & vitam omnis homo quærit; sed viam non omnis homi invenit.* Ib. Serm. CL. col. 716. *Falli odit anima. Quantum falli oderit anima naturaliter, hinc intelligi potest, quoniam qui, mente alienata, rident, plorantur à sanis.*
Si proponantur ista duo, falli vis, an verum tenere? Omnis homo respondet: verum tenere.

venire liceat, libentissime eam iniremus. Unde factum ut semper inventi sint praeclari viri, & qui magnas laudes ab omnibus retulere, qui Veritati inquirendæ totam vitam absumserunt. Innumeri fuerunt, suntque etiamnum hodie, Physici & Geometræ, qui labores incredibiles susceperunt, ut ad Veritatem pervenirent; nec ulla [2] majore se adfectos voluptate dixerunt, quam cum diu investigatam se tandem invenisse putarunt. Quinimo inter multa alia, quibus Homines sunt Brutis superiores, merito Veritatis amorem & cognitionem numeramus.

Verum cum quævis Veritas non sit ejusdem momenti, multaque theoretica dogmata, vera licet, negligamus, quod ex eorum cognitione fructum exiguum aut nullum capere possimus, quæ proinde labore multo emta nolimus; sunt contra quædam tanti momenti, ut quovis studio ea redemta merito cupiamus. Talia sunt quæ pertinent ad vitam bene & beate agendam; quorum cognitionem maximi omnes faciunt, & diligentissime quærunt. Ad quod si accedat ex vita bene ac beate acta (semper autem id quod bonum est, hoc est, Veritati consentaneum, etiam beatum esse judicandum) sequi æternam, post hoc breve ævum, felicitatem; quod Christiani omnes, cuicumque Sectæ sint addicti, se credere profitentur; agnoscendum est cognitionem viæ, qua ad eam pervenire licet, numquam nimis caro emi.

§ II. *Nihil esse majoris momenti, quam Religionem, ac proinde ei cognoscendæ diligentem operam dandam.*

NOBIS hic res non est cum spretoribus omnis Religionis, quos satis confutavit, in superiore

2 *Majore*, &c.] Vide vitam Pythagoræ, apud *Diogenem Laërtium*, Lib. VIII. 12.

Opere, vir maximus Hugo Grotius; quod quisquis animo Veri cupido legerit, dubitare non poterit quin Deus sit, qui ab hominibus coli vult, & nunc quidem eo cultu, qui est à Christo præscriptus; & sui cultoribus æternam beatitatem, post hanc mortalem vitam, pollicetur.

Quod cum ita sit, nemo dubitet quin Religio sit longe maximi momenti; ac proinde cum sit non una Christianorum familia, inde sequitur dandam esse operam, ut cognoscamus, quænam earum sit maxime dogmatibus & præceptis à Christo relictis consentanea. Neque enim omnes possunt eodem loco haberi, cum sint quædam inter se ita diffidentes, doctrina & cultu, ut se gravissimorum errorum ac vitiati cultus divini vicissim incusent; quin & nonnullæ de aliis loquantur, quasi æterna salute essent prorsus exclusæ. Quod si verum esse constaret, sine dubio esset ab iis quam primum discedendum, ut ei soli adhærerent, qui se Christianos haberi volunt, quæ vere aliis talia objiceret. Ageretur enim non de hac brevi vita, innumeris malis & incommodis, quomodocumque agatur, obnoxia; sed de suppliciis, quæ Deus iis, qui Euangelio non crederent, minatus est; deque beatitudine comparanda, cui nihil deerit, nec ullus finis erit.

Sunt tamen homines, non quidem eruditi, & qui seriæ lectioni Scripturarum addicti fuerint, ut diffidia Christianorum cognoscerent, atque unde stet Veritas scirent; nihil enim minus, quam talia curarunt; qui ita de hisce diffidiis sentiunt, ut perinde censeant esse, quamcumque sententiam, & quemcumque cultum sequantur. Putant rem esse, quæ media est atque indifferens, quamcumque Sectam Religionis Christianæ amplectamur, aut certe nos amplecti profiteamur. Nec de vulgo loqui-

loquimur, sunt Regna, in quibus, non Plebs tantum, sed & Proceres & Summates nunc à Romana Sede secessionem fecerint; mox ad obsequium ei præbendum, mutato Rege, redierint; denique summæ Potestati, ei Sedi adversanti, adjutores fuerint. Sub Henrico VIII. Angliæ Rege, multa facta sunt Decreta non Regis tantum, sed Procerum Regni auctoritate, contra Romanam Sedem; cui Henricus iratus erat, ob rationem, quam pauci probaverint. Eo mortuo, cum Eduardus VI. ejus filius, concessisset in eorum partes, qui non tantum Romanæ Sedis auctoritati nuncium remiserant, quod Pater ejus fecerat; sed & dogmata alia, quæ ab ea Sede damnabantur, amplexus esset, se id quoque probare palam testati sunt. Mox fato functo Eduardo, cum Maria Regina, Romano Pontifici addictissima, fratri successisset; iidem Proceres eam Reginam adjuverunt, ad opprimendas partes eorum, qui, spreta Pontificis auctoritate, Eduardo Rege, floruerant. Mortuæ postea Mariæ successit Elisabetha, quæ fratris Eduardi Sectam sequuta est & longo regno penitus confirmavit, ut fundamentis, quæ illa olim jecerat, etiamnum hodie innitatur.

Qui legent Historiam eorum temporum, deprehendent tantam inconstantiam Procerum ejus regni, ut vix ac ne vix quidem sibi persuasuri sint eos non fuisse in sententia eorum, qui credunt perinde esse ad salutem consequendam, quamcumque Sectam Christianam amplectamur. Eas mutationes qui tribuerit partim metui, me adsentientem quidem habebit; sed cum reputo gentis Anglicæ constantiam, fortitudinem & contemtum mortis, quem non raro ostendit; mihi etiam non ægre persuadeo vitæ præsentis amorem atque indifferentiam Reli-

gionis, in Proceribus præsertim, fuisse mutationum tam frequentium causas potissimas.

§ III. *Indifferentiam Religionis esse natura sua illicitam, legibus divinis vetari atque ab omnibus Christianorum Sectis damnari.*

RELIGIONEM habere numero earum rerum, quæ mediæ sunt naturæ, ita ut eam mutare, instar vestium, aut certe profiteri & mox negare, prout tempora poscunt, liceat, gravissimum errorum esse multæ rationes ostendunt; quarum aliquot è præcipuis proferemus, deductas è natura rei, è legibus divinis, eque omnium Gentium Christianarum consensu.

Primum turpe est mentiri, in re præsertim tanti momenti, cum ne in levioribus quidem liceat, nisi forte mendacio plus prosimus, quam veritate. Sed in hoc negotio non possunt homines mentiri aut etiam dissimulare, sine gravi noxa; cum, quoad est in illis situm, Mendacium in re maxima confirment & Veritatem ei contrariam opprimant atque æternis tenebris damnent. Pessimi est exempli, præsertim in viris ad aliquam dignitatem evectis, quos inferioris sortis homines nimis facile imitantur; quo modo fit ut non solum ipsi peccent, sed etiam alios ad peccandum adducant exemplo, quo nihil est apud hominum vulgus efficacius; quia multo magis id quod faciunt ii, quos summo honore prosequuntur, quam quod dicunt, adtendant.

Turpe etiam est & viro forti prorsus indignum, propter brevem hancce vitam, mentiri, & malle Deo, quam hominibus displicere. Ideoque præstantiores Philosophi maluerunt certæ morti sese exponere, quam quod Numini, ut putabant, displice-

plicebat, facere; ut ostendit exemplum [3] Socratis, qui maluit cicutam bibere, quam desinere philosophari, prout solebat, & superstitem esse. Alii etiam Philosophi maluerunt [4] solum vertere, quam dogmata, quæ cœperant tueri & vera credebant, prodere. Fuerunt & viri fortes, apud Ethnicos, qui rectis moribus, sæculo suo convicium fecerunt, & satius multo habuerunt mori, quam Tyrannis blandiri, & recto vitæ instituto valedicere; quales fuere [5] Thrasea Pætus & [6] Helvidius Priscus, qui maluerunt mori, quam vitia & male facta Cæsarum probare, aut dissimulare. Quod cum factum sit ab hominibus, quibus non erat, nisi dubia spes alterius viæ beatioris, postquam hanc amisissent; tanto magis debet fieri ab iis, quibus spes multo clarior & certior æternæ felicitatis facta est.

Omnia sæcula viderunt & laudarunt eos, qui, patriæ terrestris causa, mortem intrepido animo tulerunt. Quod cum ita sit, quis non laudet eos, qui patriam terrestrem cœlesti, & vitam hanc mortalem æternæ illi, quam sacræ Litteræ nobis revelarunt, postposuere? Quis non vituperet viles animas, quæ vitam, quam cum brutis communem habemus, malunt retinere, brevi tempore

3 *Socratis.*] Vide quæ de eo congessimus Silvarum Philologicarum Lib. I. c. 3.

4 *Solum vertere.*] *Galenus* Lib. *adfectus animi sequi temperamentum corporis* Cap. ultimo, sub finem: ubi de Stoïcis: ἐκεῖνοι μὲν ἔπεισαν αὑτοὺς τὴν πατρίδα μᾶλλον, ἢ τὰ δόγματα προδοῦναι: *illi sibi persuaserunt potius patriam* (relinquere) *quam dogmata prodere.*

5 *Thrasea Pætus.*] Qui sub Nerone, quod ei adulari nollet, periit. Vide *Tacitum* Annal. Lib. XVI. 24. & *seqq.*

6 *Helvidius Priscus.*] Thraseæ gener, qui eodem tempore Italia exire jussus, ut ait *Tacitus* Ibid. deinde occisus à Vespasiano, ut habet *Suetonius*, in hujus vita, C. XV. quod satis reverenter novum Dominum non habuisset. Ejus etiam filius à Domitiano occisus est. Vide *Suetonium*, in hujus vita, *Tacitum* in vita Agricolæ c. XLV.

amittendam; quam eam, quæ amitti nequit, primâ data occasione, adipisci. Milites videmus, qui, non tam patriæ causa, quam ut gratiam Regum & Principum sibi aut familiæ superstiti parent, maxima pericula impavide adeunt, & sibimet ipsi gratulantur, quod iis parentes vulneribus sunt adfecti, quibus sentiunt se mox interituros. Imo mercenarii ipsi fortissime pro iis, à quibus exiguo stipendio conducti sunt, pugnant ac vitam profundunt; & sunt qui nolint, ut Veritatem tueantur, rem æternam & Numini longe gratissimam, maximisque præmiis conjunctam, se periculo, non dicam vitæ, sed ne amittendarum quidem facultatum, aut dignitatum caducarum, objicere! Ergo res ipsa clamat oportere, Veritatis & Virtutis causa, quidvis potius perferre, quam ut, iis omissis, indignam viris vitam, aut fragilia bona conservemus.

Itaque hoc nobis præcepit Christus, cujus hæc sunt verba: [7] *Omnis qui confitebitur me, coram hominibus, confitebor & ego eum, coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem negaverit me, coram hominibus, negabo & ego eum, coram Patre meo, qui in cœlis est*; quibus verbis significat se eum agniturum pro Discipulo suo, & vita æterna, in Ultimo Judicio, donaturum, qui doctrinam ipsius factis & dictis numquam dissimularit. Prudenter quidem alibi ipse testatus est debere hoc fieri, cum dixit [8] *Margaritas non esse porcis objiciendas.* Sed ea prudentia eo non spectat, ut per totam vitam, si opus sit, ad vitandam hominum iram atque invidiam, dissimulemus, nedum ut mentiamur; verum ut ne, alieno tempore & loco, homines pervicaciter errantes ad saniorem mentem revocare frustra adgrediamur. Aperte monet, post verba

7 *Omnis*, &c.] Matth. x, 32. 8 *Margaritas.*] Matth. vii.6.

adlata de confeſſione Religionis, fore interdum ut faciendum hoc ſit, cum maximo odio propinquorum noſtrorum, atque imminente certæ mortis periculo: [9] *Qui amat*, inquit, *patrem aut matrem, plus quam me, non eſt me dignus*; *& qui amat filium, aut filiam, ſuper me, non eſt me dignus*; qualis eſt, qui dogmata & præcepta, à Chriſto accepta, diſſimulat, in gratiam familiæ. Nec omiſit Chriſtus monere, propter conſtantiam ejuſmodi, mortem oportere exſpectari, neque eo ſecius in inſtituto pergendum, & qui propterea vitam hanc amitteret, eum beatam immortalitatem, in altera vita, conſequuturum: [1] *Qui non accipit crucem ſuam, & ſequitur me, non eſt me dignus. Qui invenerit vitam ſuam* (in hoc ſæculo) *perdet illam* (in futuro) *& qui perdiderit* (in terris) *vitam ſuam, propter me, inveniet eam*, in cœlo, eamque longe feliciorem atque æternam.

Quæ doctrina ita perſpicua eſt, ut nulla Chriſtianorum, hoc tempore, familia, circa eam diffideat. Qui Romano Pontifici parent, & qui deſierunt parere, quicumque ſint, omnes uno ore contendunt nefas eſſe diſſimulare quod ſentimus de Religione; ubi aguntur dogmata majoris momenti, & cum res ſine ſeditione & tumultu fieri poteſt. Nam rectius eſt, in iis, ſine quibus fides Deo debita, & ſanctitas morum incolumes ſunt, diſſimulare quid ſentiamus: ne contentiones perpetuæ, inter Chriſtianos, excitentur; cum perpauci ſint Viri Eruditi, qui de omnibus pariter ſentiant. *Diſſimulare* autem dicimus, non *ſimulare*; nam tacere quid ſentias non eſt *mentiri*, ſed dicere te credere id quod non credas, id demum

9 *Qui amat.*] Matth. x. 37. 1 *Qui non accipit.*] Ibid. x. 38, 39.

men-

mendacium est. Ad quod accedit, si dogma quodpiam palam lege sanciatur, quod falsum putes, licitum esse oportere modeste dissensum suum testari, sine contentione, & tumultu. Alioqui pro mansueto regimine Christianarum Ecclesiarum, quod non excludit omnem dissensum, cum caritate conjunctum; incideremus in meram tyrannidem, à qua ne minimum quidem dissentire liceret. Innumeræ sunt quæstiones Theoreticæ obscuræ, præsertim iis qui ejusmodi studiis operam numquam dederunt; in quibus quæstionibus, libertas Christiana illæsa maneat oportet; qua in re, etiam omnes Christiani consentiunt; cum sint innumera Scripturæ loca, & opiniones Theologicæ ingenti numero, in quibus impune Viri docti semper dissenserunt & dissentiunt; etiam apud eos, qui consensum in aliis rigidius æquo exigunt.

§ IV. *Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus æterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt, misericordiam à Deo consequi possint; nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus.*

QUI ab Ecclesia Romana secesserunt, non consentiunt quidem per omnia inter se, ut nec ii, qui in ea manserunt; sed ex Eruditissimorum quorumque Virorum sententia, in nulla re diffident, quæ cum fide Deo debita, obsequioque ei præbendo, consistere non possit. Sed varia ab iis Ecclesiæ Romanæ exprobrantur, cum in dogmatibus, tum in cultu, quæ plane falsa atque illicita putant. Verumne sit hoc judicium, an secus, hic non inquirimus. Sed hoc constat, etiam ex ejus Ecclesiæ

ſiæ ſententia, non licere iis profiteri ſe ea adprobare, quæ improbant; nec quemquam admittit in communionem ſuam, qui profiteatur ſe ab ea, in illis, diſſentire.

Sunt tamen, inter diſſentientes, [2] Viri Celebres atque Eruditi, qui dum prorſus ſibi illicitum eſſe putant ad eam accedere, ob dogmata & cultum, in quibus diverſi ab ea abierunt; non cenſent tamen fas eſſe omnes, qui in ea Eccleſia vivunt & moriuntur, indoctos & doctos, ſalute æterna excludere. Sane qui putant quidpiam in iis eſſe, quod adverſatur fundamentis ipſis Chriſtianiſmi, ſibi nullatenus licere exiſtimant iis adſentiri, nec ſine graviſſimo delicto ſimulare ſe probare quod damnant; quo delicto ſe à ſalute excluſum iri, ſi in id inciderent, atque ad mortem uſque perſeverarent, judicant. Sed qui bona fide talia amplectuntur, quod credant eſſe conſentanea Revelationi Divinæ, aut certe cum ea non ita pugnare, ut fidem ac ſanctitatem Chriſtianam evertant; ſive ob genus ſtudiorum, cui ab adoleſcentia operam dedere, ſive defectu cognitionis & judicii, ejuſmodi, inquam, homines ſalute excluſos pronunciare non ſuſtinent; quia quo uſque porrigatur Miſericordia Divina, erga id genus homines non ſatis norunt. Innumeræ ſunt circumſtantiæ locorum & temporum, atque animorum adfectiones nobis ignotæ; quæ miſerorum mortalium delicta, apud Deum, elevant, faciuntque ut condonari nonnullis ab eo poſſint, quæ in aliis doctioribus damnarentur. Itaque æquitatis & prudentiæ Chriſtianæ eſſe ſtatuunt, dum dogmata & cultum im-

2 *Viri Celebres.*] Inter alios *Gulielmus Chillingworthius*, in Libro Anglico inſcripto: *Religio Proteſtantium* tuta via ad ſalutem; ubi & alios ſecure ſentientes memorat.

probant,

probant, homines Divinæ ſapientiæ & Bonitati dijudicandos permittere; dum iis opinionibus adſentiri, aut cultui adeſſe ſibi non licere pro certo habent.

Hinc certe nemo colligat homini, in contraria ſententia educato, ac legendis ſacris libris, more eorum qui ſeceſſerunt, exercitato; ſi contra conſcientiam ſuam ea faciat, aut dicat, quæ putat eſſe illicita & falſa, dumtaxat ob hujus vitæ commoda, licere veniam à Deo ſperare; ſi moriatur in habitu faciendi & dicendi, quod ipſe improbat; facturus etiam ac dicturus, ſi diutius viveret. Nulla eſt, nec erit, ut ſperare licet, familia, quæ de Chriſti nomine cenſeatur, à qua vir ejuſmodi ſalutem conſequi poſſe cenſeatur.

Videant ergo ſimulatores quid agant, cum ita ſe gerunt, ut Rationis, Revelationiſque lumina tam turpiter ſpernant; ut iis repugnare ſuſtineant, utque Chriſtianorum omnium, quicumque ſint, judicium nihil faciant. Nec putandum eſt ejuſmodi homines eſſe eruditos, remque probe eis & mature expenſam fuiſſe. Sunt ſpretores eruditionis omnis Theologicæ, nec eam umquam adtigerunt, ſine qua nullum rectum judicium de re ejuſcemodi ferri poteſt. Non minus nobilem illam Philoſophiam, quam tanti fecerunt Romani olim Proceres, hauſtam quippe è lumine Naturæ, ſpernunt; quia adfectibus indulgere, quod ne Philoſophiæ quidem Ethnicæ probatur, cupiunt. De præteritorum ſæculorum judiciis ſecuri, hodierna omnia ſpernentes, deque futuro ævo non admodum anxii, ſimiliores ſunt pecudibus, quam hominibus Ratione præditis, qua non utuntur. Qui ita fingunt ac mentiuntur, ut faciunt, nullo numero, locoque haberi poſſunt; atque indigni ſunt

quibus

quibus ullus fidem habeat, in rebus hujus ævi, quandoquidem Deo atque Hominibus, in re maximi momenti, illudere audent. Sunt inter eos, qui dicere sustineant in Religione sentiendum semtiendum semper cum summa Potestate; quæ si mutetur, mutandam etiam cum illa fidem; quos tam male sentire de Christiana Fide non est mirum, cum ne Religione quidem ulla Naturali sint imbuti, nec rectæ Rationis aut Virtutis rationem ullam habeant. Infelices Reges, aut Potestates, talibus hominibus fidentes, qui nec Religioni Naturali, nec Revelatæ fidem servant! Profecto qui, omni studio Litterarum destituti, nullis Virorum Doctorum, quicumque sint, judiciis credunt, nec Veritatem ulla ratione curant, atque in perpetua simulatione vivunt, indigni sunt prorsus quibus ulla fides habeatur, in iis quæ ad Rempublicam spectant.

Attamen ejusmodi homines, Veritatis licet & Virtutis spretores, sibi boni Cives atque ingeniosi homines, præ ceteris videntur; cum neutrum sint, nec esse possint, qui Verum & Falsum, Virtutem & Vitium susque deque habent, omnia dicere & facere parati quod sibi utile putabunt. Tales vero homines & bonæ menti & recte factis nuncium remiserunt, dignique sunt qui ab omnibus spernantur, & fugiantur.

§ V. *Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem, simulatorem non posse.*

EA est humanæ naturæ conditio, ut multi sint homines, ceteroque non mali, quibus, aut prava educatione, aut quod desint doctores & libri, quibus ab errore revocentur, aut etiam ingenium, quo-

Christiani Orbis, si non major, sanior certe jam [illegible] *agnoscit. Tu idem ille, cujus se* Fidei *ac* Defensioni *ipsi se Fides Christiana non invita subjecit; cujus potissimum in regnis, is sacrarum litterarum intellectus, is Divini Numinis cultus, is, in exercenda nimia illa disputandi de arcanis fidei dogmatibus licentia recepta, est modus, quibuscum convenire se auctor idem & parens meus jam pridem testatus & publice Scriptis his professus est.*

Nunc ipsum audi *H. Grotium* sua verba loquentem, suos ita exprimentem sensus, in Epistola Parisiis anno MDCXXXVIII. ad *Joan. Corvinum* data, non Anglum, sed Batavum alius Ecclesiæ Theologum & itidem Jurisconsultum, adeoque rerum divinarum humanarumque scientem, de Reformatione Religionis, apud nostros, superiore sæculo facta: *In* Anglia *vides quam bene processerit dogmatum noxiorum repurgatio, hac maxime de causa, quod qui id sanctissimum negotium procurandum suscepere, nihil admiserint novi, nihil sui, sed ad meliora sæcula intentam habuere oculorum aciem.* Tunc illa etiamnum florebat, nondum coorto bello civili, nec Rege debellato, aut captivo, nedum damnato & securi percusso. Ea demum, contra spem omnem humanam, reducto in solium avitum Filio, obstupescente Europa, denuo refloruit & quasi renata est; ac deinde post varios casus, minas, metusque adhuc illæsa & secura manet, vigetque.

Neque tantum sentiebat ipse bene de Ecclesia Anglicana, sed etiam amicis præcepit, qui à suis partibus erant in Batavia, &, quod non minimum, periculorum, damnorumque communione conjuncti, ut ordines sacros ab Episcopis nostris susciperent; quos certe non eo nomine Schismaticos, non Hæreticos esse credidit, aut ab aliis credi voluit. His igitur verbis Fratrem compellat: *Suaderem iis* (scilicet,

licet, Remonſtrantibus) *ut conſtituerent inter ſe quoſdam in eminentiori gradu, ut Epiſcopos, & ut ii χειροθεσίαν ſumerent ab Archiepiſcopo Hiberno, qui ibi eſt, & ita ordinati ordinarent deinde Paſtores ceteros*; & hoc ineunte anno MDCXLV. qui illi fatalis erat, adeoque & litteris ipſis admodum infelix. Epiſcopus, de quo loquitur, erat, ni fallor, *Joannes Bramhallus* tunc temporis, apud Hibernos, Epiſcopus Derrenſis & reſtituto in regna Carolo II. Archiepiſcopus Armachanus ac proximus eruditiſſimo *Uſſerio* Hiberniæ Primati; quique poſtea, iiſdem in terris, Eccleſiæ noſtræ vindicias in *Mileterium* edidit. Vide etiam quid de publico Dei apud nos cultu, 8. Aprilis anno MDCXLV. eidem dixerit: *Liturgia Anglicana, ab eruditis omnibus, habita ſemper eſt optima.*

Videtur admodum probabile hunc virum, qui Reformationem Anglicanam *ſanctiſſimum negotium* vocat, qui datos, ſuſceptoſque ab Epiſcopis ejuſdem Eccleſiæ ſacros ordines & in Anglia ſtatos ſacrorum ritus, præceptaſque publice ſummum Numen adorandi formulas cunctis ceterarum in orbe Chriſtiano Eccleſiarum præſtare credidit, voluiſſe ſe ei Eccleſiæ adjungere, ut animi ſenſu, ita & externo cultu, & ſic demum, ut voto antea, ſic re ipſa, membrum fieri Eccleſiæ Catholicæ. Verum rem effectam dare non potuit, quia paullo poſt venit ei ſumma dies. Eodem quippe anno, è Gallia Holmiam delatus eſt, legationem renunciaturus, atque inde domum rediens & naufragium paſſus, 28. Auguſti vita Roſtochii exceſſit; numquam ſatis deflendus, cum quod vitæ ejus deceſſit, deceſſerit etiam ſtudiis, litteriſque; nec umquam ſatis laudandus, ob ea quæ, in omni litterarum genere, incepit perfecitque: pacis, illæſa Veritate, habita temporum & diſſidiorum ratione, veteriſque

in

in Ecclesia regiminis, quod apud Anglos ab i
&, si Ecclesiasticis Annalibus fides, ab ipso
stolorum ævo obtinuit, abusibus ubique sut
amantissimus; Imperiorum denique, Ecclesia
que concordiæ, qua sermonibus, qua exe
qua scriptis, semper studens consulensque. Sit
Deum, Dominum communem, ei sua me
Sit & ejus grata semper apud posteros men
Vale. *Florentiæ* XII. *Kal. Maias* MDCCVI

II.

HENRICUS DE VILLA NOVA

JOANNI CLERI

S.

EN novum amplissimumque tibi, doct *Clerice*, de *Hugone Grotio* testimonium a atque priore, si dignitas in Republica, aut in Auctore notitia spectetur, sive etiam *Grotio* adhuc superstite, scriptum fuerit, gr Desumtum est è litteris ad maximum Præ *Gulielmum Laudium*, tunc Archiepiscopum tuariensem, quocum etiam litterarum comme sæpius habuit, Parisiis 24. Octobris stylo G riano anno MDCXXXIII. scriptis; quarum mihi nuper facta est ex Anglia, beneficio Ill simi viri D. *Joannis Sommeri*, summi olim fl tissimi regni Cancellarii, tunc Legum, * studiorum Præsidis. In iis litteris, sequent *Grotio* habet Illustrissimus *Vicecomes Scudan* eo tempore in Galliis nostræ gentis legatus.

* *Hoc anno* 1709. *Concilii Privati Sereniss. Reginæ factus est.*

"

"Cum primum legatum *Grotium* videbo, non prætermittam id facere quod mihi de illo mandasti. Sane, Domine, persuasum mihi est eum ex animo & vehementer amare & revereri te & rationem qua te geris. Profitetur se corpore & animo favere Ecclesiæ Anglicanæ, & hoc fert de ea judicium: videri illam omnium Ecclesiarum, quæ hodie sunt, maxime perennaturam.

Cum vero ex Scriptis tuis abunde constet, non ...ne nostra quidem laude, neque maximo Extero... ...m emolumento, te optime quoque Anglicum ...llere sermonem, ipsa nunc *Scudamori* verba, ad ...nem Epistolæ lubens subjiciam. Vale. *Genuæ* VII. *Kal. Febr.* MDCCVII.

The next time I see Embassador GROTIUS, *I* ...*ill not faile to perform your commandements con*...*erning him. Certainly, Mylord, I am persuaded* ...*hat he doth unfeignedly and highly love and reverence* ...*our person and proceedings. Body and soul he pro*...*fesseth himself to be for the Church of England, and gives this jugement of it, that it is the likeliest to last of any Church this day in being.*

III.

ALEXANDRO FORRESTERO

S. D.

FRANCISC. CHOLMONDELEIUS.

Ex Anglica Lingua versa.

QUOD cupis scire de *H. Grotio*, maximo propemodum viro omnium, quos umquam ulla tulerit ætas, sic habet. Contigit me Lutetiam

O venire,

venire, paullo post rem transactam. Cum vero notissimus essem D. *Crowdero*, sæpe mihi confidenter dixit, fuisse hoc ultimum monitum, quod magnus ille vir uxori dedit, sicut sui officii esse credidit; ut eum mori in communione Ecclesiæ Anglicanæ declararet, in qua Ecclesia optabat & ipsam vivere. Hoc ipsa aperuit, cum data opera venisset ad nostram Ecclesiam (quæ erat in ædibus *Ricardi Brownii*, qui tunc in Gallia erat nomine Regis Angliæ) ubi è manu D. *Crowderi*, Cappellani eo tempore Ducis Eboracensis, Cœnæ Dominicæ Sacramentum accepit. Factum hoc est statim post mortem ejus viri, quam primum per ipsius rationes licuit. Archiepiscopus *Bramhallus*, Hiberniæ primas, in defensione sui ipsius & Episcopalis Cleri, contra *Ricardi Baxteri* Presbyterani accusationem Papismi, ita de *Grotii* Religione loquitur p. 21. *Ille adfectu erat amicus, & desiderio verus filius Ecclesiæ Anglicanæ, quam uxori suæ & aliis amicis laudaverat, auctorque ut ei firmiter adhærerent, quatenus eis opportunum esset. Ego ipse & alii multi vidimus ejus uxorem mandatis viri parentem, quod palam illa testabatur, sæpe ad preces nostras & sacramentorum celebrationem venientem.* Cum *Matthias Turnerus*, *Grotii* amicus, cuperet scire cur ipse non adiret communionem Ecclesiæ Anglicanæ; respondit se libenter id facturum fuisse, nisi ratio muneris Legati Sueciæ obstaret. Ceteroqui vehementer probabat doctrinam & disciplinam nostram, & in nostra Communione optabat vivere & mori. Si quis putet se melius nosse mentem *Grotii*, ex conjectura, & consectariis, quam ipsum, aut dissimulasse eum, apud uxorem & liberos, fruatur sua ipsius opinione, sed non multos habebit sibi adsentientes. Vale. *E Valle Regia.* 23. Junii MDCCVII.

Ex

Ex aliis ejusdem litteris datis 6. *Octobr.* MDCCVII.

Nuper tibi narravi plenius quod noram de vidua magni illius viri *Hugonis Grotii.* Deinde in memoriam revocavi pium illum & bonum prorsus virum *Spencerum Comptonium* Equitem, *Comitis Northamptoniæ* filium, mihi narrasse se præsentem adfuisse, cum vidua *Grotii* hoc professa est & Sacramentum accepit.

FINIS.

Prostant venales apud JOHANNEM NOURSE.

LIBRI LATINI.

ʽH KAINH ΔΙΑΘΗΚΗ. Novum Testamentum, cum versione Latina Ariæ Montani, in quo tum selecti versiculi 1900, quibus omnes Novi Testamenti voces continentur, asteriscis notantur; tum omnes & singulæ voces, semel vel sæpius occurrentes, peculiari nota distinguuntur. Autore Johanne Leusden, professore. Editio nova accuratissime recognita. 12mo, 1741.

ANTI-LUCRETIUS, sive de Deo & Natura, Libri novem. Eminentissimi S. R. E. Cardinalis Melchioris de Polignac opus posthumum, illustrissimi abbatis Caroli d'Orleans de Rothelin cura & studio editioni mandatum. 2 vol. 12mo. Editio nova, 1750. Price 4s.

T. LIVII PATAVINI historiarum ab urbe condita libri qui supersunt, XXXV. Recensuit & notis ad usum scholarum accommodatis illustravit J. B. L. Crevier, Emeritus rhetoricæ professor in collegio Dormano-Bellovaco Universitatis Parisiensis. 7 vol. 12mo, 1750.

COMPENDIUM HISTORIÆ UNIVERSALIS ab initio mundi ad tempora Caroli magni imperatoris, conscriptum à Johanne Clerico. Editio nova prioribus correctior, 12mo.

JACOBI VANIERII è societate Jesu sacerdotis PRÆDIUM RUSTICUM. Editio nova, auctior & emendatior, 12mo.

Q. HORATII FLACCI OPERA, ex castigationibus, observationibusque Bentleii, Cuningamii & Sanadonis emendata, 12mo.

LAMBERTI BOSS ELLIPSES GRÆCÆ, ſive de vocibus quæ in ſermone Græco ſupprimuntur. Sexta editio, Chriſtiani Schottgenii. V.C. Obſervationibus clariſſ. Bernholdii & ſuas adjecit & præfatus eſt M. J. R. F. Leiſnerus. 12mo.

MARCI HIERONYMI VIDÆ Cremonenſis Albi epiſcopi poemata quæ extant omnia. Quibus nunc primum adjiciuntur ejuſdem dialogi de rei-publicæ dignitate. Ex collatione optimorum exemplarium emendata: Additis indicibus accuratis. 2 vol. 12mo.

D. JUN. JUVENALIS & A. PERSII FLACCI SATYRÆ, ex optimis codicibus recenſuit notiſque ſelectiſſimis illuſtravit Thomas Marſhall, A. M. Editio tertia cæteris emendatior, cui acceſſerunt nova argumenta, necnon diſſertatio de origine, progreſſu & regulis ſatyræ, 12mo.

LUSUS WESTMONASTERIENSES, ſive epigrammatum & poematum minorum delectus; quibus adjicitur ſolitudo regia. Editio tertia, 12mo, 1750.

CONSULTATIONES MEDICÆ: ſive ſylloge epiſtolarum cum reſponſis Hermanni Boerhaave, 12mo.

PHARMACOPOEIA COLLEGII REGALIS MEDICORUM LONDINENSIS, 4to, 1746.

——Idem in Duodecimo, 1747.

DE MORBIS INFANTUM DISSERTATIO, quam anno 1729, Lugduni Batavorum, edidit pro gradu doctoratus R. Conyers, in 8vo, 1748. Price 1 s.

EXERCITATIO GEOMETRICA de deſcriptione linearum curvarum. Auctore Gulielmo Braikenridge, E. A. P. 4to.

larly from the learned Mr. West, in his obfervations on the hiftory and evidences of the refurrection of Jefus Chrift; likewife from the ingenious author of the obfervations on the converfion of St. Paul, &c.

A TREATISE ON MIRACLES, wherein their nature, conditions, characteriftics and true immediate caufe are clearly ftated; and all the objections and difficulties which have been hitherto raifed againft their credibility, or the evidence arifing from them, efpecially in Mr. Chubb's difcourfes upon that fubject, are fully confidered and anfwered; with a poftfcript containing fome remarks on Dr. Middleton's introductory difcourfe to a larger work, &c. by Abraham Lemoine, rector of Everly, Wilts, and chaplain to his Grace the Duke of Portland. 8vo, 1747.

THE SPIRIT OF LAWS, tranflated from the French of M. de Secondat, Baron de Montefquieu, with corrections and additions, communicated by the author. 2 vol. 8vo, 1750.

THE PRINCIPLES OF NATURAL AND POLITIC LAW; by J. J. Burlamaqui, counfellor of ftate, and late profeffor of natural and civil law at Geneva. Tranflated into Englifh by Mr. Nugent. 2 Vol. 8vo, 1748.

CRITICAL REFLECTIONS ON POETRY, PAINTING, AND MUSICK. With an enquiry into the rife and progrefs of the theatrical entertainments of the ancients. Written in French by the Abbé du Bos, member and principal fecretary of the French academy. Tranflated into Englifh by Thomas Nugent, Gent. from the fifth edition, revifed, corrected, and enlarged by the author. 3 vol. 8vo, 1748.

FINIS.